

e- ISSN
2717-6363

NEAR EAST HISTORICAL REVIEW

Volume : 13 Issue: 2 Year : April 2023

Editor
Assoc.Prof.Dr. Suha Oğuz BATIMUR

Deputy Editor
Assoc.Prof.Dr. Zafer TANGÜLÜ
Assoc.Prof.Dr. Sabri BECERİKLİ

13/2, April - Nisan 2023

e-ISSN: 2717-6363 (Online)

www.nehrreview.com

Near East Historical Review (NEHR) uluslararası bir hakemli dergidir. NEHR özgün çalışmaları kabul edip, hakem sürecinden sonra yayımlar. Yayın hayatına Ağustos 2011 yılında **Studies of The Ottoman Domain (SOTOD)** adıyla başlamıştır. İlk dokuz yılında kesintisiz olarak 17 sayısı yayımlanan dergimiz 2020 yılı itibarıyla yeni adıyla yılda 4 sayı (Ocak - Nisan- Temmuz - Ekim) olarak yayım hayatına devam etme kararı almıştır. Yakın Doğu Coğrafyasının Tarihine dair bilimsel makaleleri yayımlayacak olan NEHR'in yayın dili Türkçe ve İngilizce'dir.

Near East Historical Review (NEHR) is an International peer-reviewed journal. NEHR accepts original works and publishes them after the referee process. NEHR started its' publishing life in August 2011 under the name of "**Studies of The Ottoman Domain (SOTOD)**". In the first nine years, the issue of 17 was published without any failure. As of 2020, it has decided to continue its' publishing life with its new name 4 times a year (January-April-July-October). The languages of our magazine, which will publish scientific articles on the History of Near East Geography, are either Turkish or English.

Indexes and Databases

Acar Index, ASI, ASOS, EuroPub, GENAMICS, I2OR, ISI, SIS, Türk Eğitim Endeksi, SSRN, Academia, Google Scholar.

13/2, April - Nisan 2023

e-ISSN: 2717-6363 (Online)

www.nehrreview.com

Editor / Editör

Suha Oğuz BAYTİMUR (Assoc. Prof. Ph.D., Sinop University, Türkiye)

Deputy Editor/ Yardımcı Editör

Zafer TANGÜLÜ (Assoc. Prof. Ph.D.; Muğla Sıtkı Koçman University, Türkiye)

Sabri BECERİKLİ (Assoc. Prof. Ph.D., Bursa Uludag University, Türkiye)

English Language Editor/İngilizce Dil Editörü

Orhun BÜYÜKKARCI (Asst. Prof. Ph.D., Mardin Artuklu University, Türkiye)

Editorial Board / Yayın Kurulu

Ahmet AKSIN (Prof. Ph.D.; Fırat University, Türkiye)

Aleksander KADIJEVIĆ (Prof. Ph.D.; University of Belgrade, Serbia)

Dušan MLACOVIĆ (Asst. Prof. Ph.D.; Ljubljana University, Slovenia)

Ema MILJKOVIC (Prof. Ph.D.; University of Belgrade, Serbia)

Karoline RÖRIG (Justus - Liebig-Giessen University, Germany)

Marijan PREMOVIĆ (Assoc. Prof. Ph.D.; Montenegro University, Montenegro)

Nalan TURNA (Prof. Ph.D., Yıldız Technical University, Türkiye)

Nuray KESKİN (Prof. Ph.D., Ondokuz Mayıs University, Türkiye)

Türkmen TÖRELİ (Prof. Ph.D.; Dokuz Eylül University, Türkiye)

Referee Board / Hakem Kurulu

Abidin TEMİZER (Prof. Ph.D.; Burdur Mehmet Akif Ersoy University, Türkiye)

Aleksander KADIJEVIĆ (Prof. Ph.D.; University of Belgrade, Serbia)

Alpaslan DEMİR (Prof. Ph.D.; Tokat Gaziosmanpaşa University, Türkiye)

Athina VITOPOULOU (Asst. Prof. Ph.D.; Aegean University, Greece)

Ayşe KAYAPINAR (Prof. Ph.D.; Turkish National Defense University, Türkiye)

Christoph K. NEUMANN (Prof. Ph.D.; Münih Ludwig Maximilian University, Germany)

Dimitris MICHALOPOULOS (Prof. Ph.D.; People University, Greece)

Dušan MLACOVIĆ (Asst. Prof. Ph.D.; Ljubljana University, Slovenia)

Ekrem ČAUŠEVIĆ (Prof. Ph.D.; Zagreb University, Croatia)

Ekrem MEMİŞ (Prof. Ph.D.; Sinop University, Türkiye)

Ema MILJKOVIC (Prof. Ph.D.; University of Belgrade, Serbia)

Hasan BABACAN (Prof. Ph.D.; Burdur Mehmet Akif Ersoy University, Türkiye)

İbrahim SERBESTOĞLU (Prof. Ph.D.; Ondokuz Mayıs University, Türkiye)

Jasmina S. CIRIC, (Dr.; University of Belgrade -Serbia)

John D. TREADWAY (Prof. Ph.D.; Richmond University, USA)

Levent KAYAPINAR (Prof. Ph.D.; Ankara University, Türkiye)

Near East Historical Review

www.nehrreview.com

Mehmet İNBAŞI (Prof. Ph.D.; Erciyes University, Türkiye)
Mehmet Yavuz ERLER (Prof. Ph.D.; Ondokuz Mayıs Univ., Türkiye)
Metin AYIŞIĞI (Prof. Ph.D.; Beykent University, Türkiye)
Mucize ÜNLÜ (Prof. Ph.D.; Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Türkiye)
Ömerül Faruk BÖLÜKBAŞI (Assoc. Prof. Ph.D.; Marmara University, Türkiye)
Samuel (Sam) WHITE (Assoc. Prof. Ph.D.; Ohio Devlet University, U.S.A.)
Sauro GELICHI (Assoc. Prof. Ph.D.; Ca' Foscari Venezia University, İtalya)
Sevilay ÖZER (Prof. Ph.D.; Burdur Mehmet Akif Ersoy University, Türkiye)
Sezai BALCI (Prof. Ph.D.; Giresun University, Türkiye)
Suraiya FAROQHI (Prof. Ph.D.; Ibn Haldun University, Türkiye)
Turan AÇIK (Assoc. Prof. Ph.D.; Aksaray University, Türkiye)
Vasilis KOLONAS (Prof. Ph.D. Thessaly University, Greece)
Vyantas VAREIKIS (Prof. Ph.D.; Klaipeda University, Lithuania)
Walter ANDREWS (Prof. Ph.D.; Washington University, U.S.A.)
Yasemin DEMİRCAN (Prof. Ph.D., Gazi University, Türkiye)
Zafer GÖLEN (Prof. Ph.D.; Burdur Mehmet Akif Ersoy University, Türkiye)
Zübeyde G. YAĞCI (Assoc. Prof. Ph.D.; Balıkesir University, Türkiye)

Referees of This Issue / Bu Sayının Hakemleri

Taner ASLAN (Prof. Ph.D.; Aksaray University, Türkiye)
Akın BİNGÖL (Assoc. Prof. Ph.D.; Kafkas University, Türkiye)
Cemil BÜLBÜL (Assoc. Prof. Ph.D.; Akdeniz University, Türkiye)
Zülfıye KOÇAK (Assoc. Prof. Ph.D.; Bitlis Eren University, Türkiye)
Filiz YILDIRIM (Assoc. Prof. Ph.D.; Fırat University, Türkiye)
Figen TAŞKIN (Asst. Prof. Ph.D.; Ordu University, Türkiye)

13/2, April - Nisan 2023

e-ISSN: 2717-6363 (Online)

www.nehrreview.com

CONTENTS / İÇİNDEKİLER

Research Articles / Araştırma Makaleleri

Ekrem Memiş

The Place And Importance Of The Sea Peoples Migration In Ancient History 167-179

Deniz Kavimleri Göçü'nün Eskiçağ Tarihindeki Yeri Ve Önemi

Mehmet Yavuz Erler

Tokat Kalhanesi'nde Ücretler: Yerli ve Ecnebi Madenciler İle Ustalar (1453-1890) 181-203

The Fares at the Tokat Copper Mine House and Native and Foreign Kiln Worker and Copper Furnace Masters (1453-1890)

Gülser Yardım

1684 TARİHLİ BİR HAZİNE DEFTERİ: Edirne Sarayı Hazinesindeki Kesici ve Delici Silahlar ve IV. Mehmed'in Şahsi Eşyaları 205-219

A Treasure Book Dated 1684: Sharp and Piercing Weapons in the Treasury of Edirne Palace and IV. Mehmed's Personal Items

13/2, April - Nisan 2023

e-ISSN: 2717-6363 (Online)

www.nehrreview.com

From Editor

Near East Historical Review (NEHR) is an International refereed journal. NEHR started its publishing life in August 2011 under the name **Studies of The Ottoman Domain (SOTOD)**. In the first nine years, the issue of 17 was published without interruption. As of 2020, it has decided to continue its publishing life with its new name 4 times a year (January-April-July-October). The language of our magazine, which will publish scientific articles on the History of Near East Geography, is Turkish and English. In this issue of Near East Historical Review, it presents 3 different articles to the discretion of scientists. Thanks to Ekrem Memiş, Mehmet Yavuz Erler, Gülser Yardım who contributed with their articles in this issue. We would like to express our gratitude to our referees who carefully evaluated the articles. Dear scientists, we expect your support in our new issue.

Best regards.

Suha Oğuz BAYTİMUR, Ph.D.

Editor

Editörden

Uluslararası bir hakemli dergi olan **Near East Historical Review (NEHR)**, yayın hayatına Ağustos 2011 yılında **Studies of The Ottoman Domain (SOTOD)** adıyla başlamıştır. İlk dokuz yılında kesintisiz olarak 17 sayısı yayımlanan dergimiz 2020 yılı itibariyle yeni adıyla yılda 4 sayı (Ocak - Nisan- Temmuz - Ekim) olarak yayım hayatına devam etme kararı almıştır. Yakın Doğu Coğrafyasının Tarihine dair bilimsel makaleleri yayımlayacak olan dergimizin dili Türkçe ve İngilizce'dir. Near East Historical Review 13. cilt 2. sayısında 3 farklı makaleyi okurlarına sunuyor. Bu sayıda yazılarıyla katkı sağlayan Ekrem Memiş, Mehmet Yavuz Erler ve Gülser Yardım'a teşekkür ederiz. Makaleleri değerlendirerek katkıda bulunan hakem hocalarımıza şükranlarımızı sunarız. Yeni sayılarımız için katkılarınızı bekleriz.

Saygılarımızla.

Doç. Dr. Suha Oğuz BAYTİMUR

Editör

THE PLACE AND IMPORTANCE OF THE SEA PEOPLES MIGRATION IN ANCIENT HISTORY

Deniz Kavimleri Göçü'nün Eskiçağ Tarihindeki Yeri ve Önemi

Ekrem Memiş

Prof. Dr., Sinop Üniversitesi, Türkiye
e-mail: ememis2010@hotmail.com
ORCID ID: 0000-0001-5283-518X

Near East Historical Review

13/2, April / Nisan 2023
e-ISSN: 2717-6363 (Online)
www.nehrreview.com

Article Type - Makale Türü : Research Article / Araştırma Makalesi
Received Date - Geliş Tarihi : 27.03.2023
Accepted Date - Kabul Tarihi : 09.05.2023
Pages - Sayfa : 167 - 179

doi : <http://dx.doi.org/10.29228/nehrrreview.69097>

Citation - Atıf : Ekrem Memiş, "The Place And Importance Of The Sea Peoples Migration In Ancient History", *Near East Historical Review*, 13/2, April, 2023, pp. 167 – 179.

THE PLACE AND IMPORTANCE OF THE SEA PEOPLES MIGRATION IN ANCIENT HISTORY

Deniz Kavimleri Göçü'nün Eskiçağ Tarihindeki Yeri ve Önemi

Ekrem Memiş

Prof. Dr., Sinop Üniversitesi, Türkiye
e-mail: ememis2010@hotmail.com
ORCID ID: 0000-0001-5283-518X

Öz

Deniz Kavimleri Göçü ya da diğer ismiyle Ege Göçleri, MÖ 13. yüzyılın son çeyreği ile 12. yüzyılın ilk çeyreği arasında vuku bulmuş büyük bir kavimler hareketidir. Bu göçe iştirak eden kavimlerin büyük bir kısmı, Ege ve Akdeniz adaları ile Anadolu'nun batı ve güney kıyılarında oturan denizci kavimlerdi. Kıtık, toprak yetmezliği ve açlık gibi nedenlerle başlayan bu göçün başlangıç noktası Yunanistan'dır. Ege kavimlerin ulaşmak istedikleri hedef ülke ise bir bolluk memleketi olan Mısır'dır.

Bu göçler, karadan ve denizden olmak üzere iki yoldan gerçekleşmiştir. Mısır ve Ugarit kaynakları, bu göçler hakkında son derece ayrıntılı bilgiler vermektedir. Ege Göçleri'nin özellikle MÖ 12. yüzyılın başlarında vuku bulan ikinci dalgası, Hitit, Mitanni ve Kas (III. Babil) krallıklarının yıkılmasına neden olmuştur. Mısır firavunları Merneptah ve III. Ramses, bu göçmenlere karşı çetin bir mücadele vermişlerdir. Deniz Kavimleri Göçü, Tunç ve Demir devirlerini birbirinden ayıran bir ayraç gibidir. Bu göçler sonunda Tunç Devri'nin temsilcileri tarih sahnesinden çekilirken, onların yerini Demir Devri'nin temsilcileri almıştır.

Anahtar Kelimeler: Deniz Kavimleri, Göç, Yunanistan, Anadolu, Mısır.

Abstract

The Sea Peoples Migration, also known as the Aegean Migrations, is a great peoples movement that took place between the last quarter of the 13 th century BC and the first quarter of the 12 th century BC. Most of the peoples that participated in this migration were maritime peoples living on the Aegean and Mediterranean islands and the western and southern coasts of Anatolia. The starting point of this migration which started due to famine, land shortage and starvation, is Greece. The target country that the Aegean peoples want to reach is Egypt, a land of abundance.

These migrations took place in two ways, by land and by sea. Egyptian and Ugaritic sources give extremely detailed information about the said migrations. The second wave of Aegean Migrations, especially in the early 12 th century BC, caused the collapse of the Hittite, Mitanni and Kassite kingdoms. Egyptian pharaohs Merneptah and Ramesses III put up a fierce struggle against these immigrants. The Sea Peoples Migration is like a separator separating the Bronze and Iron ages. At the end of these migrations, while the representatives of the Bronze Age disappeared from the stage of history, they were replaced by the representatives of the Iron Age.

Keywords: Sea Peoples, Migration, Greece, Anatolia, Egypt.

Introduction

Before discussing the Sea Peoples Migration, which turned the Near East World upside down in the 2 nd Millenium BC and caused many destructions, it is necessary to reveal the main lines of what was going on in the Ancient Near East World after the 15 th century BC, at least, in order to bring integrity to the subject.

At the end of the 15 th century BC, the powerful states of the Ancient Near East geography were the Egypt, Hittite, Mitanni and Third Babylonian kingdoms. Especially the Amarna Age, dated between 1400-1350 BC, is considered a period when international relations began in real terms.¹ In the first half of this 50-year period illuminated by the documents of the Amarna archive, the control of the Near East world is in the hands of Amenophis III who was a pharaoh of XVIII th Dynasty of Egypt. However, the political balances will change during the time of his son, Amenophis IV, who succeeded him after his death. Because this pharaoh would focus on religious matters rather than politics and would attempt to reform the Egyptian religion. Indeed, as soon as he took the throne of Egypt in 1370 BC, he would establish a monotheistic religion. Amenophis IV, who left the capital Thebes in order to spread this new religion called “Atonism” in a more comfortable environment, will have a new capital city called Akhetathon built on the site where the Amarna Letters have been found.² However, since it was not possible to dismantle the deep-rooted beliefs in the soul of the people at once, the religious reform of Amenophis IV was not successful, and after the death of the pharaoh, it was returned to the polytheistic religion system.

The fact that the Egyptian pharaoh was only busy with religious affairs was most beneficial for the Hittites. Indeed, the powerful king of the Hittites, Suppiluliuma I, not only recaptured the sovereignty of Northern Syria at the end of his Syrian campaigns, but also put an end to the political existence of the Mitanni Kingdom. But the collapse of the Mitanni Kingdom also had bad consequences for the Hittites. Because the Assyrian Kingdom, which was previously under the rule of the Mitanni Kingdom, became independent again and even managed to be one of the great kingdoms of the period towards the end of the Amarna Age. Suppiluliuma, who was not slow to see this danger, re-established the Mitanni Kingdom as a buffer state dependent on the Hittites. Thus, it was saved from being a border neighbor with the Assyrian Kingdom, which was an extremely dangerous enemy.³ In 1296 BC, due to the domination of Northern Syria, the Hittite and Egyptian armies faced each other in the Battle of Kadesh. However, both sides could not achieved the expected result from this war. Hittite domination over Northern Syria continued after war as it was before the war. In 1280 BC, a peace treaty based on equal conditions was made between the Hittite king Hattusili III and the Egyptian pharaoh Ramesses II.⁴ This treaty, signed by two great kingdoms, brought peace and tranquility to the entire Ancient Near East world. This environment of peace, which lasted for nearly 50 years, will end with a great migration movement which occurred between the end of the 13 th century BC and the beginning of the 12 th century BC. Ancient historians called this great movement “the Sea Peoples Migration”.

Resources Providing Information On Sea Peoples Migration

¹ For more information about Amarna Age, see: Ekrem Memiş, *Eskiçağ Türkiye Tarihi*, Ekin Yayınevi, 16. Baskı, Bursa 2022, p. 106-108.

² Ekrem Memiş, *Eskiçağ Medeniyetleri Tarihi*, Ekin Yayınevi, 5. Baskı, Bursa 2019, p. 83.

³ Ekrem Memiş-Cemil Bülbül, *Eskiçağda Göçler*, Ekin Yayınevi, 2. Baskı, Bursa 2019, p. 106.

⁴ Ekrem Memiş, *Eskiçağ Türkiye Tarihi*, p. 130.

It is possible to examine the sources giving information about the Sea Peoples Migration under two headings as written and archaeological sources.

At the beginning of the written sources are the inscriptions written by the Egyptian pharaohs. The first stage of migrations took place during the reign of the pharaoh Merneptah. We have two documents describing the migrations that took place in this period, one of which is the Karnak Inscription and the other is the Israel Stele. In both documents, the struggle of the mentioned pharaoh against the Aegean peoples and his victories are told. These documents are from the late 13 th century BC. There are also Ugarit Letters among the documents that give information about the first stage of migrations. While three of them provide information indirectly, the other two Letters are directly related to these migrations. The first of the letters directly related to the migrations was sent to the Ugarit king Ammurapi by Pagan, the king of Alashia. The second letter contains the reply of the king of Ugarit to the king of Alashia.

The second wave of migrations took place in the early 12 th century BC. The struggle of the pharaoh Ramesses III (1198-1167 BC) against this second migration movement is revealed in detail on the Medinet Habu Victory Inscription and the Great Harris Papyrus.

As for the archaeological documents; the most important of these are the reliefs located right next to the Medinet Habu Victory Inscription, on which the clothing and war equipment of the Sea Peoples are depicted. In addition, the thick ash layers in the settlements of the late 13 th century BC and the beginning of the 12 th century BC in the geographies where migrations took place are also counted among the archaeological findings.

Causes and Development of the Sea Peoples Migration

As it is known, the Sea Peoples Migration is a great peoples movement that took place in two stages, the last quarter of the 13 th century BC and the first quarter of the 12 th century BC.⁵ Ugaritic and Egyptian documents give important information about these migrations. In addition, in the archaeological excavations carried out in the settlements of the late 2nd Millenium BC, material evidence of the destruction caused by the said migrations was found.⁶

There are various reasons of the Sea Peoples Migration. However, it is understood that economic reasons outweigh in this great turmoil. Because, in addition to the problems of the peoples participating in the migration, such as lack of land and not being able to reach sufficient food, the famine disasters that started towards the end of the 13 th century BC and also affected the Hittite Land, seems to have prompted the Aegean Peoples to find new homelands for themselves. The fact that Achaean (Mycenaean) people, which was engaged in commercial activities in the Aegean and Mediterranean waters, could not continued this trade in a healthy

⁵ For information about the Sea Peoples Migration, see: Robert Alexander Stewart Macalister, *The Philistines: Their History and Civilization*, Oxford University Press, London 1914, pp. 20-28; Arif Müfid Mansel, *Ege ve Yunan Tarihi*, Türk Tarih Kurumu Yayını, Ankara 197 pp. 87-92; Richard David Barnett, "The Sea Peoples", *Cambridge Ancient History II/2*, Chapter XXVIII, Cambridge 1975, pp. 359-371; Füzuzan Kınal, *Eski Anadolu Tarihi*, Türk Tarih Kurumu Yayını, 2.Baskı, Ankara 1987, pp. 125-126; Ekrem Memiş, *Eskiçağ Türkiye Tarihi*, Ekin Yayınevi, 16. Baskı, Bursa 2022, pp. 165-174; Ekrem Memiş, *Eskiçağ Medeniyetleri Tarihi*, Ekin Yayınevi, 5. Baskı, Bursa 2020, pp. 234-240; Ekrem Memiş, "Ege Göçlerinin Tetiklediği Diğer Göç Hareketlerine Kısa Bir Bakış", *Avrasya Uluslararası Araştırmalar Dergisi*, Cilt 7, Sayı: 19, Eylül 2019, pp. 148-162; Ekrem Memiş-Cemil Bülbül, *Eskiçağda Göçler*, Ekin Yayınevi, 2. Baskı, Bursa 2019, pp.107-121; Joseph Morris, *The Origins of the Sea Peoples*, Florida State University Classics, Florida 2006, pp. 1-54; Ekrem Memiş- Cemil Bülbül, *Amurrular (Araplar'ın En Eski Ataları)*, Fırat Üniversitesi Orta Doğu Araştırmaları Merkezi Yayını, Elâziğ 2012, pp. 87-101.

⁶ Ekrem Memiş, "Filistin Kime Aittir?", *Gazi Üniversitesi Gazi Eğitim Fakültesi Dergisi*, Sayı: 1, Ankara 1985, p. 223, n.1.

way due to the pirates that originated in the Mediterranean can be added to these reasons. Some Ancient Age historians such as Ord. Prof. Dr. Arif Müfid Mansel, look for the roots of this great migration movement in Central Europe, which was still living in prehistoric times at that time. According to the aforementioned scientist, some Thracian tribes, mostly Brigians or Phrygians, who were displaced upon the entry of the Illyrians to the southwestern regions of the Balkan Peninsula occupied by the Thracians in the 2nd Millenium BC, passed through the Straits to Anatolia and they took the warrior tribes living in the west and North of Anatolia with them and attacked the Hittite Land, destroyed the cities and towns, and thus eliminated the Hittite Kingdom.⁷

However, what is even more interesting is that some Anatolian tribes who fought alongside the Hittites in the Battle of Kadesh had a share in the collapse of the Hittites.⁸ At the beginning of these tribes are the Lukkaeans⁹ and Gaškaeans.¹⁰ This means that some Anatolian tribes, who hated the Hittites, also contributed to the realization of this destruction.¹¹

The first phase of the Sea Peoples Migration took place in the last quarter of the 13 th century BC, as stated above. Indeed, these nomadic forces, called “Sea Peoples” in the Egyptian annals, arrived at the gates of Egypt around 1225 BC, but were defeated by the pharaoh Merneptah.¹² The aforementioned Egyptian pharaoh had the names of the peoples he defeated inscribed on the walls of the Karnak Temple, these peoples were Ekwesh¹³, Turisha¹⁴, Rkw¹⁵, Šrdnw¹⁶ and Škršw.¹⁷ The Israel Stele¹⁸, which also belongs to the Merneptah period (1236-1223 BC) and depicts the victory against a Libyan army supported by the Sea Peoples, both gives a detailed account of the course of the war and expresses the great happiness of the

⁷ Arif Müfid Mansel, *Ege ve Yunan Tarihi*, Ankara 1972, p. 88.

⁸ Ekrem Memiş- Cemil Bülbül, *Amurrular (Araplar'ın En Eski Ataları)*, Elâziğ 2012, p. 88.

⁹ For more information about Lukkaeans, see: Oktay Akşit, *Likya Tarihi*, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayını, İstanbul 1967; Ekrem Memiş, “MÖ 2. Binyıl Anadolu Tarihinde Lukkaer”, XI. Türk Tarih Kongresi Bildirileri, Türk Tarih Kurumu Yayını, Ankara 1994, pp. 269-275; Ekrem Memiş, *Eskiçağ Türkiye Tarihi*, Ekin Yayınevi, 16. Baskı, Bursa 2022, pp. 63-70.

¹⁰ See for Gaškaeans: Einar von Schuler, *Die Kaškaer (Ein Beitrag zur Ethnographie des Alten Kleinasien)*, Berlin 1965, pp. 1-197; Ekrem Memiş, *Eskiçağ Türkiye Tarihi*, 16. Baskı, Bursa 2022, pp. 50-62.

¹¹ Ekrem Memiş- Cemil Bülbül, *Eskiçağda Göçler*, Ekin Yayınevi, 2. Baskı, Bursa 2019, p. 109.

¹² William Taylour, *The Mycenaean*, London 1972, p. 174; Raymond O. Faulkner, “Egypt from the inception of the Nineteenth Dynasty to the death of Ramesses III”, *Cambridge Ancient History II/2*, Chapter XXIII, Cambridge 1975, p. 233; Rudolf Naumann, *Eski Anadolu Mimarlığı*, Translated in Turkish by Beral Madra, Ankara 1975, p.21; Ekrem Memiş, *Eskiçağ Türkiye Tarihi*, 16. Baskı, Bursa 2022, p. 165.

¹³ See for Ekwesh=Achaeans: Arif Müfid Mansel, *Ege ve Yunan Tarihi*, Ankara 1971, p. 87.

¹⁴ See for Turisha=Etruscans: Denys Page, *History and the Homeric Iliad*, Los Angeles 1959, p. 106; Arif Müfid Mansel, *Ege ve Yunan Tarihi*, Ankara 1971, p.87; for to learn about formation of the Etruscan people, see also: Ekrem Memiş, “Etrüsk Kavminin Oluşumunda Troyalılar'ın ve İskitler'in (Sakalar) Rolü”, *Tarihten Bir Kesit: Etrüskler*, 2-4 Haziran 2007, Bodrum Uluslararası Sempozyum Bildirileri, Türk Tarih Kurumu Yayını, Ankara 2008, pp. 107-112; Ekrem Memiş, *Troya ve Troyalılar (Troyalılar Türk müdür?)*, Altınpost Yayınları, 2. Baskı, Ankara 2012, pp. 131-140.

¹⁵ See for Rukku=Lukka on the Hittite cuneiform texts= Lycians in the Classical Age: George Leonard Huxley, *Achaeans and Hittites*, Oxford 1960, p. 33; Oktay Akşit, *Likya Tarihi*, İstanbul 1967, p. 76; Ekrem Memiş, *Eskiçağ Türkiye Tarihi*, 16. Baskı, Bursa 2022, p.67.

¹⁶ See for Sherden=Sardinians: Robert Alexander Stewart Macalister, *The Philistines: Their History and Civilization*, London 1914, p. 24; Arif Müfid Mansel, *Ege ve Yunan Tarihi*, Ankara 1971, p. 87.

¹⁷ See for Sheklesh= Sicilians: Robert Alexander Stewart Macalister, *The Philistines: Their History and Civilization*, London 1914, p. 25; Arif Müfid Mansel, *Ege ve Yunan Tarihi*, Ankara 1971, p. 87; Ekrem Memiş, *Eskiçağ Türkiye Tarihi*, 16. Baskı, Bursa 2022, p. 165.

¹⁸ Since the name “Israel” was first seen in this documents, it was called “The Israel Stele”.

Egyptian people over this victory.¹⁹ Indeed, the phrase in this documents: "Men come and go with singing, and there is no cry of men in trouble. Towns are populated once again and he who plants his harvest shall eat it. Re has turned himself to Egypt"²⁰ shows that the Egyptian people were extremely pleased with the victory over the Sea Peoples.

Among the oldest sources giving information about the Sea Peoples Migration are the Ugarit documents written in Akkadian cuneiform.²¹ While some of them convey indirect information about the Sea Peoples Migration, some of them are directly related to these migrations.

The first of giving indirect information documents is a letter known as PRU V. Number 63=RS.18.40. This letter was sent to an unnamed Hittite king by an Ugarit commander named Shiptibaal. The letter in question includes the following statements:

To the king, my lord,
Say:
Message of Shiptibaal
(your) servant
.....
To the feet of my lord
Seven times (and) seven
Times
From after
.....
I fall.
Your servant
Lawasanda
fortified (his) positions
with the king.
And behold,
the king retreated, fled, and there
he sacrificed
.....and I, too
.....to Mount Amanus
..... behold, the enemy destroyed.
.....

The most important thing learned from this letter is that the enemy has crossed the Amanus. The enemy mentioned here was probably the Sea Peoples.

¹⁹ Ekrem Memiş, İsrail Nereye Koşuyor? (En Eski Çağlardan Günümüze İsrail-Filistin Mücadelesi), Ekin Yayınevi, Bursa 2006, p. 42.

²⁰ Raymond O. Faulkner, "Egypt from the inception of the nineteenth dynasty to the death of Ramesses III", Cambridge Ancient History II/2, Chapter XXIII, Cambridge 1975, p. 234.

²¹ The Ugaritic documents were published by F. A. Claude Schaeffer in UGARITICA V, Paris 1968, and by J. Nougayrol in Le Palais royal d'Ugarit II and V.

Another Ugarit documents that provides indirect information on migrations is a letter registered as PRU II Number. 13=RS.16.376. This letter was sent by an Ugarit king to an unnamed Queen Mother. The Ugarit king says that in this letter:

- 1-15)(These lines are destroyed. So, we can not understand them).
- 16) *And if the Hittites*
- 17) *mount, I will send a message*
- 18) *to you, and if*
- 19) *they do not mount, I will certainly send*
- 20) *a message. And you,*
- 21) *my Mother, be not afraid*
- 22) *and do not put*
- 23) *worries into your*
- 24) *heart.*

.....

It is understood from this letter that the king of Ugarit occupied some high points on the Amanus mountains and hoped that the Hittite soldiers would come to his aid and reinforce him. Undoubtedly, it was the Sea Peoples that forced the Ugarit king to resist.

A third letter found in the Ugarit archive is the document numbered PRU V. 114=RS.19.11. This letter was addressed to a lord named Zrdn (or perhaps Grdn). The sender of the letter in question is unknown. This letter sheds light on the situation of Ugarit during the Sea Peoples Migration. This letter includes the following statements:

To Z(?)rdn,
My lord, say:

Your messenger arrived
The degraded one
trembles, and the low one
is torn to pieces.
Our food in the threshing
floors
Is sacked (or burned)
and also the vineyards
are destroyed.
Our city is destroyed,
And must you know it.

According to the information obtained from this letter, the Sea Peoples had burned and destroyed the cities of Ugarit and then plundered the gardens and fields belonging to the Ugarit people.

Apart from the three letters mentioned above, we have two more letters that provides information directly about these migrations, the first of which (UGARITICA V.23 RSL.1) was sent by Pagan, the king of Alashia, to Ammurapi, the king of Ugarit (Ras Shamra).²² The letter includes the following statements:

Say that:

King says to Ammurapi, the king of Ugarit,

as the following:

Greetings to you,

let the gods maintain your health.

You wrote me as the following:

“The ships of the enemy were seen in the sea”.

If so, be careful.

As for you; where are your troops and chariots?

Are not they near you?

Is the enemy who drove you back?

Rebuild the walls of your cities.

Settle your troops and chariots into there.

Wait for the troops of the enemy there carefully.

.....

It seems that the king of Alashia, with this letter, informs the king of Ugarit about the danger of the Sea Peoples and gives him some advice about the precautions to be taken against the enemy.

By a good coincidence, the reply letter (UGARITICA V. 24 RS.20.238) sent by the Ugarit king Ammurapi to the Alashia king Pagan was also found among the documents of the Ugarit archive.²³ In the letter in question, the Ugarit king Ammurapi says to the King of Alashia:

To the king of Alashia, my father,

your son, the king of Ugarit, says that:

I fall to the feet of my father.

Greetings to my father.

Greetings to his houses, wives, armies.

Greetings to everything belonging to my father,

the king of Alashia.

Father, the ships of the enemy came.

They burnt my cities. Now, my cities are still burning.

And they made badness us.

²² At that time, various tribes with different ethnic origins lived in the city of Ugarit and they used 5 different scripts and 7 different languages.

²³ The two kings mentioned here were vassal kings of the Hittite Great King.

*You, my father, know that my all troops
are in the Land of Hittite and my all ships
are in the Land of Lukku.*

*Until now, they did not come back,
and the country was left without defense.*

My father must know that

The number of the enemy ships which came against to me is seven.

And they made us badness. Now, if there are

Another ships belonging to the enemy, inform me.

.....

It is clear from this letter that a group of the Sea Peoples had burned down the cities of the Land of Ugarit.²⁴ The Ugarit king could not resist his enemies as he sent his land and naval forces to the aid of the Great Hittite King. Just as this letter clearly reveals the destruction of the Sea Peoples, the Ugarit excavations support this destruction in the layers of the late 13 th century BC.²⁵

We think that the Ugarit letters that we are talking about here must also belongs to the first stage of the Sea Peoples Migration. Because the Hittite Kingdom is still standing.²⁶

The peoples that participated in the second phase of the Sea Peoples Migration caused the greatest damage. Egyptian sources provides the most satisfactory information about this great migration movement, which dates back to the beginning of the 12 th century BC.²⁷

Indeed, in the documents of the time of the Egyptian pharaoh Ramesses III (1198-1167 BC), the peoples that participated in the second phase of the Sea Peoples Migration and the struggle against them are mentioned. In this context Ramesses III's relentless struggle against the mentioned peoples and his brilliant victory in the 8 th reign year of him (1190 BC) are described both in hieroglyphic writing and pictures on the walls of the Medinet Habu Temple.²⁸ In this inscription, the pharaoh of Egypt says that:

"No land could stand before their arms. Khatti, Qode, Carchemish, Arzawa and Alashia were destroyed. They advanced into the Land of Amurru and set up their military camp in a place there. They killed all of the people in the land of Amurru. And then they advanced by land and by sea to Egypt. The confederate peoples consisted of Pelest, Turisha, Sherden, Sheklesh, Zakkar, Denyen and Weshesh. These peoples invaded the most distant lands even. Their hearts were full of confidence. And they said that: "we are succeeding our plans".²⁹ The inscription then tells how the Sea Peoples were defeated.

²⁴ For to learn more information about the last days of Ugarit, see: Michael C. Astour, "New Evidence on the Last Days of Ugarit", American Journal of Archaeology, 69/3, 1965, p. 255.

²⁵ In fact, this destruction occurred twice, in the late 13 th century BC and early 12 th century BC. The real destruction occurred in the early 12 th century BC.

²⁶ Ekrem Memiş, Eskiçağ Türkiye Tarihi, 16. Baskı, Bursa 2022, p.168.

²⁷ Ekrem Memiş- Cemil Bülbül, Eskiçağ Göçler, 2. Baskı, Bursa 2019, p.113.

²⁸ James Henry Breasted, A History of Egypt From the Earliest Times to the Persian Conquest, London 1948, pp. 464-504; Richard David Barnett, "The Sea Peoples", Cambridge Ancient History II/2, Chapter XXVIII, Cambridge 1975, p. 371; William Taylour, The Mycenaean, London 1972, p. 174; F. Kınal, Eski Anadolu Tarihi, 2. Baskı, Ankara 1987, p. 227; Ekrem Memiş, Eskiçağ Türkiye Tarihi, 16. Baskı, Bursa 2022, p. 168.

²⁹ Arif Müfid Mansel, Ege ve Yunan Tarihi, Ankara 1971, p. 88; F. Kınal, Eski Anadolu Tarihi, 2. Baskı, Ankara 1987, pp. 227-228; Ekrem Memiş, Eskiçağ Türkiye Tarihi, 16. Baskı, Bursa 2022, p. 169.

As it is understood from the wall paintings located right next to the Medinet Habu Victory Inscription, the Sea Peoples Migration took place in two ways, by land and by sea. Those who went by land had two-wheeled ox carts. Women and children were in these cars.³⁰ Those who went by sea had boarded the ships with oars and “sails”.³¹

The inscription mentioned above and stated to belong to Ramesses III is an extremely valuable document. Because this document reveals in all details both the geographical regions where the migration took place, the identity of the peoples that participated in the migration and destruction they caused. Accordingly, the Hittite central region, as well as the Hittite-subordinate Syrian kingdoms such as Qode, and Carchemish, and the Alashia Kingdom, which was also a Hittite vassal, could not escape the anger of the Sea Peoples. The Arzawa Region, which was always a threat to the Hittite Kingdom and almost all Hittite kings had to deal with, could not escape from this destruction. It is understood that the Amarna Land, which has been a Hittite vassal since the Amarna Age, could not escape from this encroachment. Because in the inscription in question, it is stated that the Sea Peoples established their camps in the Amurru Land and subjected the people living there to genocide. It is also learned from this inscription that the peoples participating in the migration marched on Egypt from Amurru Land, and while carrying out this march, they destroyed everything that came in their way.³² The inscription of Ramesses III that we are talking about also mentions the names of the peoples that the aforementioned pharaoh defeated. These peoples were also members of the coalition formed against the pharaoh. These peoples were as the following:

- 1-Šrdn (Sherden=Sardinians)
- 2-Dnyn (Denyen=Adanians)
- 3-Prst (Pelest=Philistines)
- 4-Škrš (Sheklesh=Sicilians)
- 5-Tršw (Turisha=Etruscans)
- 6-Zkkl (Zakkalians)
- 7- Wssw (Weshesh)

We know Sherden, Sheklesh and Turisha from the Karnak Inscription which belongs to Merneptah, the pharaoh of the Egypt. We know Denyens from the other four names from Tel el Amarna letters³³ and Karatepe excavations.³⁴ The remaining three names appear for the first time. Of these, the Pelests were undoubtedly Philistines. This means that the Philistines first appeared on the stage of history in the 8 th year of Ramesses III’s reign (1190 BC).

³⁰ Ekrem Memiş, *Eskiçağ Türkiye Tarihi*, 16. Baskı, Bursa 2022, p.169.

³¹ The ships with sails belongs to the Philistines. See for this matter: Richard David Barnett, “The Sea Peoples”, *Cambridge Ancient History II/2*, Chapter XXVIII, Cambridge 1975, p. 373.

³² Ekrem Memiş, *Eskiçağ Medeniyetleri Tarihi*, Ekin Yayınevi, 5. Baskı, Bursa 2019, p. 237.

³³ In an Amarna letter, EA 151, Abilmilki, the king of Tyre, says to Amenophis IV, the pharaoh of the Egypt:” The king of the Denyens died. His brothers succeeded to him. There is security in the land”. This letter indicates the existence of a Danuna Kingdom in the Çukurova (Cilicia) region as early as the Amarna Age (1400-1350 BC). The name “Adana” also originates from “Danuna”. We would like to specifically point this out.

³⁴ Inscriptions written in two languages (Phoenician and Hittite Hieroglyphic Script) were found during the excavations carried out by H. Bossert in Karatepe, near Adana/Kadirli. As understood from these inscriptions, the name of the city was Asitawanda and the king had the same name. This king was the Danuna King.

Pictures depicting land and sea battles provides important information about the war equipment of the invading peoples. As can be seen from these pictures, the Philistines were people with shaved beards and very special headdresses. There were strips of leather or feathers at the top of these headdresses. The headdress was attached with a chin strap tied under the chin. They wore closed skirts that went down to their knees. As weapons they carried spears, long and thin swords, and round shields with handle similar to those of the Sherdanians.³⁵ The Philistines fought on land in the Hittite style, in chariots with crews of three, two combatants and one driver. Their women and children were following them in carts driven by oxen.³⁶

Another Egyptian source³⁷ giving information about the second phase of the Sea Peoples Migration is the “Great Harris Papyrus” also from the reign of Ramesses III. Denyens are mentioned in that document. It is said that Purasati³⁸ and Zakkala were “made ashes”. However, it is also mentioned that the Sherdanians and the Shekleshes were settled in fortresses along the border and that the Egyptian pharaoh received cloth and grain as tax from the mentioned peoples.³⁹

It seems that the Egyptian pharaoh had established tangible dominance over the Sea Peoples he had defeated and settled in Egypt’s frontier fortresses in the early 12 th century BC. However, the death of the aforementioned pharaoh in 1167 BC turned everything upside down. Because his successors have never been able to replaced him. The power of Egypt gradually dwindled. This was most beneficial for the Sea Peoples (Aegean Peoples). As a matter of fact, they soon began to challenge Egypt and not pay their taxes.⁴⁰ After a while, they became completely independent.⁴¹

The Results of the Sea Peoples Migration

In the light of all this information, we can list the results of the Sea Peoples Migration as follows: The Sea Peoples Migration, which caused the collapse of the Hittite, Mitanni and Kassite kingdoms and the weakening of the Egyptian Kingdom, is seen as an important event that separates the Bronze and Iron ages from each other. At the end of these migrations, the representatives of the Iron Age Culture, who did not have a written culture yet, tried to eliminate the representatives of the Bronze Age Culture who had a far superior culture and to fill their place. But it seems that this has not been easy at all. Because the chaotic environment they created prevented the flow of information about what was going on in the Ancient Near East and especially in Anatolia for about 400 years. Ancient Age historians described this time period, which has been lived between 12-8 th centuries BC and hinders the flow of information, as a “Dark Age”.

³⁵ As a matter of fact, such iron weapons were found in archaeological excavations in the ancient cities of Palestine, Gezer and Gerar. In this regard, see: Ekrem Memiş, “Filistler’de Demircilik Sanatı”, Selçuk Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi, Sayı 1, Konya 1987, pp. 123-127.

³⁶ Ekrem Memiş, Filistinlilerin Kökeni ve Tarihi, Konya 1996, p. 46; Ekrem Memiş, Eskiçağ Türkiye Tarihi, 16. Baskı, Bursa 2022, p. 170.

³⁷ Raymond O. Faulkner, “Egypt from the inception of the Nineteenth Dynasty to the death of Ramesses III”, Cambridge Ancient History II/2, Chapter XXIII, Cambridge 1975, p. 244.

³⁸ The Purasaties mentioned here are the Philistines.

³⁹ Ekrem Memiş, İsrail Nereye Koşuyor? (En Eski Çağlardan Günümüze İsrail-Filistin Mücadelesi, Ekin Yayınevi, Bursa 2006, p. 47.

⁴⁰ Robert Alexander Stewart Macalister, The Philistines: Their History and Civilization, London 1914, pp. 29-34; H. Gressmann, Altorientalische Texte zum Alten Testament, Berlin 1926, pp. 71-76; Ekrem Memiş, Eskiçağ Türkiye Tarihi, 16. Baskı, Bursa 2022, p.171.

⁴¹ Ekrem Memiş- Cemil Bülbül, Eskiçağda Göçler, 2. Baskı, Bursa 2019, p. 117.

Even the construction styles have changed after Sea Peoples Migration. The Phrygian architectural style, which was built with large stones, emerged instead of the construction technique of filling between the two walls with small stones and rubble, which is typical of Hittite architecture.

In Central Anatolia, cuneiform has completely disappeared but the tradition of writing in cuneiform on stones continued in the Urartu Land. On the other hand, a Phrygian script emerged in Western Anatolia only after the 8 th century BC, which is claimed to be rooted from the Hellenic alphabet.⁴²

The economic effects of the Sea Peoples Migration should not be forgotten. First of all, after these migrations, sea routes started to gain more importance. Besides, land trade with caravans still kept its importance. In this period, stamped gold and silver rings started to be used instead of “bronze ingots”.⁴³ In other words, important developments occurred in international trade after the Sea Peoples Migration.

In the field of religion, some reforms were carried out especially in Anatolia after the Sea Peoples Migration. In this context, the cult of Kubaba from Carchemish, who was an important goddess during the reign of the Hittite king Suppiluliuma I (1380-1335 BC), not only spread to the whole of Asia Minor (Anatolia), but probably went to Greece via Western Anatolia via the Phrygians. So much so that this cult was later taken away from Pessinus, near Sivrihisar, in the Roman Age, to be placed in the Roman pantheon.

The ethnographic effects of the Sea Peoples Migration were also great. The Phrygians, claimed to be from Indo-European tribes, spread into the Kızılırmak bend, and the colonies of the Indo-European Hellenes began to line up on the west and south Anatolian coasts.

The tribes that came with the Sea Peoples Migration further complicated the already complex ethnic structure of the Ancient Near East.

Evaluation and Conclusion

If we make a general evaluation in the light of all this information, we can say the following: The Sea Peoples Migration, which started due to economic reasons such as famine and land shortage, is a great peoples movement that took place in two stages, between the last quarter of the 13 th century BC and the first quarter of the 12 th century BC, as we have mentioned before.

The number of peoples participating in the first migration movement that took place in the period of pharaoh Merneptah is less, on the other hand, the number of peoples participating in the second migration movement that took place during the time of pharaoh Ramesses III is more. The movement of the peoples participating in the first stage is rather a discovery movement. However, the second phase of migration, which took place in the early 12 th century BC, developed extremely rapidly. So much so that even the Hittite Kingdom, which had dominated the political destiny of Anatolia for 500 years, could not hold on against this sudden attack.

⁴² Ekrem Memiş, “Eski Anadolu Tarihinde Frigler ve Çözüm Bekleyen Bazı Sorunlar”, Near East Historical Review, 12/1, January 2022, p. 10.

⁴³ Animal hides on which metal parts are attached are called “ingot”.

It is not in vain that these migrations are called “Aegean Migrations” or “Sea Peoples Migration”. Because most of the peoples that participated in these migrations consist of peoples living on the Aegean and Mediterranean islands and the western and southern coasts of Anatolia, and they are also seafaring peoples. For this reasons, in the sources of Ugaritic and Egyptian origin, they were referred to as “Aegean Peoples” or “Sea Peoples”.

Did the Aegean peoples get the results they expected from this migration movement? Such a question can be answered both “yes” or “no”. Because the main reason that played a role in their migration was the famine disaster they experienced in their homeland. For this reason, they marched on Egypt, where there was no famine disaster, and they had a tough struggle against the pharaohs to settle in this land of abundance. Among these peoples, the Philistines settled in the south of Palestine and the Zakkalians settled in the north of Palestine, achieving their goals and continued the Aegean civilization in these countries for a while. On the other hand, Sherdens and Shekleshes were settled in the border castles of Egypt on conditions that they pay taxes to Egyptian pharaoh. The remaining tribes, on the other hand, had to return to their homelands after they were defeated by the Egyptian pharaohs.

When the results of the Sea Peoples Migration are examined, it is seen that the effects of these migrations in the economic field were positive, but the effects in other areas were negative.

As a matter of fact, it is not correct to see the Sea Peoples Migration as a single migration movement. Because the Sea Peoples Migration has also been the trigger of new migration movements in both the Ancient Eastern and the Ancient Western geographies. Indeed, new migration movements are witnessed in the same time period with these migrations or a little later.

BIBLIOGRAPHY

Akşit, Oktay; *Likya Tarihi*, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayını, İstanbul 1967.

Astour, Michael C.; “New Evidence on the Last Days of Ugarit”, *American Journal of Archaeology*, 69/3, 1965, pp. 253-258.

Barnett, Richard David; “The Sea Peoples”, *Cambridge Ancient History II/2*, Chapter XXVIII, Cambridge 1975, pp. 359-371.

Breasted, James Henry; *A History of Egypt From the Earliest Times to the Persian Conquest*, London 1948.

Faulkner, Raymond O.; “Egypt from the Inception of the Nineteenth Dynasty to the death of Ramesses III”, *Cambridge Ancient History II/2*, Chapter XXIII, Cambridge 1975, pp. 232-247.

Gressmann, Hugo; *Altorientalische Texte zum Alten Testament*, Berlin 1926.

Huxley, George Leonard; *Achaean and Hittites*, Oxford 1960.

Kınal, Füzün; *Eski Anadolu Tarihi*, Türk Tarih Kurumu Yayını, 2. Baskı, Ankara 1987.

Macalister, Robert Alexander Stewart; *The Philistines: Their History and Civilization*, Oxford University Press, London 1914.

Mansel, Arif Müfid; *Ege ve Yunan Tarihi*, Türk Tarih Kurumu Yayını, Ankara 1971.

Memiş, Ekrem; “Filistin Kime Aittir?”, Gazi Üniversitesi Gazi Eğitim Fakültesi Dergisi, Sayı 1, Ankara 1985, pp. 223-238.

Memiş, Ekrem; “Filistler’de Demircilik Sanatı”, Selçuk Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi, Sayı 1, Konya 1987, pp. 123-127.

Memiş, Ekrem; “MÖ 2. Binyıl Anadolu Tarihinde Lukkalar”, XI. Türk Tarih Kongresi Bildirileri, Türk Tarih Kurumu Yayını, Ankara 1994, pp. 269-275.

Memiş, Ekrem; Filistinlilerin Kökeni ve Tarihi, Selçuk Üniversitesi Yayını, Konya 1996.

Memiş, Ekrem; İsrail Nereye Koşuyor? (En Eski Çağlardan Günümüze İsrail-Filistin Mücadelesi), Ekin Yayınevi, Bursa 2006.

Memiş, Ekrem; “Etrüsk Kavminin Oluşumunda Troyalılar’ın ve İskitler’in (Sakalar) Rolü”, Tarihten Bir Kesit: Etrüskler, 2-4 Haziran 2007, Bodrum Uluslararası Sempozyum Bildirileri, Türk Tarih Kurumu Yayını, Ankara 2008, pp. 107-112.

Memiş, Ekrem; Troya ve Troyalılar (Troyalılar Türk müdür?), Altınpost Yayınları, Gözden Geçirilmiş 2. Baskı, Ankara 2012.

Memiş, Ekrem; “Ege Göçlerinin Tetiklediği Diğer Göç Hareketlerine Kısa Bir Bakış”, Avrasya Uluslararası Araştırmaları Dergisi, Cilt 7, Sayı: 19, Eylül 2019, pp.148-162.

Memiş, Ekrem; Eskiçağ Medeniyetleri Tarihi, Ekin Yayınevi, Gözden Geçirilmiş 5. Baskı, Bursa 2019.

Memiş, Ekrem; Eskiçağ Türkiye Tarihi, Ekin Yayınevi, Gözden Geçirilmiş 16. Baskı, Bursa 2022.

Memiş, Ekrem; “Eski Anadolu Tarihinde Frigler ve Çözüm Bekleyen Bazı Sorunlar”, Near East Historical Review, 12/1, January 2022, pp. 1-14.

Memiş, Ekrem & Bülbül, Cemil, Amurrular (Araplar’ın En Eski Ataları), Fırat Üniversitesi Orta Doğu Araştırmaları Merkezi Yayını, Elâzığ 2012.

Memiş, Ekrem & Bülbül, Cemil; Eskiçağda Göçler, Ekin Yayınevi, Gözden Geçirilmiş 2. Baskı, Bursa 2019.

Morris, Joseph; The Origins of the Sea Peoples, Florida State University Classics, Florida 2006.

Naumann, Rudolf; Eski Anadolu Mimarlığı, Çeviren: Beral Madra, Ankara 1975.

Page, Denys; History and the Homeric Iliad, Los Angeles 1959.

Schuler, Einar von; Die Kaškaer (Ein Beitrag zur Ethnographie des Alten Kleinasien), Berlin 1965.

Taylour, William; The Mycenaean, London 1972.

TOKAT KALHANESİ'NDE ÜCRETLER: YERLİ VE ECNEBİ MADENCİLER İLE USTALAR (1453-1890)

*The Fares at the Tokat Copper Mine House and Native and Foreign Kiln
Worker and Copper Furnace Masters (1453-1890)*

Mehmet Yavuz Erler

Prof. Dr., Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Türkiye
e-mail: myerler@omu.edu.tr
ORCID ID: 0000-0002-4991-9902

Near East Historical Review

13/2, April / Nisan 2023
e-ISSN: 2717-6363 (Online)
www.nehrreview.com

Article Type - Makale Türü : Research Article / Araştırma Makalesi
Received Date - Geliş Tarihi : 14.04.2023
Accepted Date - Kabul Tarihi : 09.05.2023
Pages - Sayfa : 181 - 203

doi : <http://dx.doi.org/10.29228/nehrreview.69491>

Citation - Atıf : Mehmet Yavuz Erler, "Tokat Kalhanesi'nde Ücretler: Yerli ve Ecnebi Madenciler ile Ustalar (1453-1890)", *Near East Historical Review*, 13/2, April, 2023, pp. 181 – 203.

Near East Historical Review
13/2, April - Nisan 2023
181 - 203
Research Article - Araştırma Makalesi

TOKAT KALHANESİ'NDE ÜCRETLER: YERLİ VE ECNEBİ MADENCİLER İLE USTALAR (1453-1890)*

*The Fares at the Tokat Copper Mine House and Native and Foreign Kılın
Worker and Copper Furnace Masters (1453-1890)*

Mehmet Yavuz Erler

Prof. Dr., Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Türkiye
e-mail: myerler@omu.edu.tr
ORCID ID: 0000-0002-4991-9902

Öz

Osmanlı para sisteminde kullanılan en küçük metal para birimi mangır olarak adlandırılır. Hammaddesi itibariyle tamamen yerli imalatın yapılabildiği yegâne para birimi olan mangır devletin tekelinde imal edilmiştir. Altın ve gümüş paralar metal içerikleri itibariyle değerli madenlerden oldukları için yabancı altın ve gümüş sikkelere Osmanlı pazarlarında sıklıkla rastlanır. Bu nedendir ki altın ve gümüş içeriği en kaliteli olan ecnebi paraları piyasadaki makbul paralar olarak Osmanlı altın ve gümüş paralarından daha fazla kıymetli hale gelmiştir. Mangır ise tamamen Osmanlı topraklarında bulunan Kastamonu-Küre, Diyarbakır-Ergani ve Elazığ-Maden yörelerinden elde edilen bakır ile imal edildiğinden dışa bağımlı olmaksızın değerlendirilebilen yegâne Osmanlı parasıdır. Cülus, savaş ve sefer zamanlarında gerçekleşen hizmet alımları ağırlıklı olarak bakır paralarla gerçekleştirilmiştir. Osmanlı bakır parası olan mangırlar Tokat kalhanesinde saflaştırılan bakır külçelerinin İstanbul Tokat mahallesinde yer alan darphanede mangıra dönüştürülmüştür. Ergani ve Madenden nakledilen hammaddenin Tokat kalhanesinde Avusturya-Macaristan'dan gelen uzmanların gözetimindeki saflaştırma işlemine müteakiben İstanbul Tokat Darphanesinde mangıra dönüşen yolculuğu bu çalışma içeriğinde arşiv belgelerinin de katkısıyla sunulacaktır.

Anahtar Kelimeler: Avusturya-Macaristan, Prusya, Tokat Kalhanesi, Mangır, Ergani Bakır Madeni.

Abstract

The smallest coin of the Ottoman coinage system was named as mangır (refers to copper in Mongolian language). The mangır (copper coin) that had been only domestic coin due to its raw material mined within the Ottoman lands was minted under the state monopoly. Golden and silver coins were rare earth elements and two of these coins both were precious. Hence foreign gold and silver coins were abundant in Ottoman markets and quite often available. Therefore foreign gold and silver coins, rich in element and quality were rather preferred to the Ottoman coins. However copper coin of Ottoman has no rival to measure because of its earth element was totally extracted within the Ottoman realm. Ottoman copper coin which needed copper was dig out from Kastamonu- Küre, Diyarbakır-Ergani and Elazığ-Maden was regarded as only unique metal coin that was safe from international rival competition. Ottoman over-throne ceremonies, war times' expenditures and expeditions were all financed and paid with Ottoman copper coins by the state. Ottoman copper coins were casted from the pure copper bars that purified within the Tokat province copper house and minted in the royal coinage house of Tokat district in Istanbul. The voyage of Ottoman copper coins started from as a raw material of Ergani and Maden copper mines to where in Tokat province was purified by experts from Austria-Hungary and lasted in the royal copper mint house of Tokat district at Istanbul were introduced in this study with the access of Ottoman archival materials.

Keywords: Austria-Hungary, Prusia, Tokat Copper House, Mangır, Ergani Copper Mine.

*Bu çalışma 14-26 Ekim 2022 tarihinde Tokat'ta düzenlenen 5. Tokat Sempozyumunda sunulan sözlü bildirin geliştirilmiş halidir. Prof. Dr., Ondokuz Mayıs Üniversitesi, İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi, ORCID: 0000-0002-4991-9902. myerler@omu.edu.tr

Giriş

Avrupalı kilise çanı imalatçıları gelişmekte olan top döküm işinde de aktif rol aldılar. Yine de bakır ve kalay arasındaki uygun oranı tutturamayan bazı top ustaları Osmanlı topraklarında ekmek arayışına girdi.¹ Osmanlı bir anlamda uluslararası düzeyde bilim insanını topraklarına çekerek bu yeni gelişmekte olan ateşli silahlar konusunda hızlı bir gelişme kaydetti. Bilhassa Çelebi Mehmet ile birlikte Buhara ve Semerkant'tan Bursa'ya yüzlerce bilim insanı gelerek ateşli silah teknolojisine oldukça değerli katkılar yaptılar. Timur Hanın 1402'de Zir Vadisi'nde Osmanlı askerlerine fillerin üzerinden ölüm kusan küçük çaplı sahra topları çağdaşlarına göre daha yüksek bir teknolojiye sahipti.² Her ne kadar Anadolu'dan Hindistan'a giden bazı arkebüz tüfek ustaları Osmanlı'nın bu alanda ulaştığı seviyeye işaret etse de Timur tarafından geliştirilen ordu daha yüksek bir teknolojiye sahipti.³ Bu Endülüs, Uzbek ve Macar kökenli top ve roket ustaları Osmanlı Devleti topraklarında ağırlıklı olarak I. Murat, Yıldırım Beyazıt, II. Murat ve nihayet Fatih Sultan Mehmet devrinde artan askeri fetihler nedeniyle silah yapımında kullanılmak üzere aşırı miktarlarda bakır ve kalay madenine ihtiyaç duymaya başladı. Bu devirde teknik gereği bakır ve kalay karıştırılarak tunçtan toplar imal edilirdi. Yıldırım Beyazıt zamanında bilhassa bakır rezervlerini kontrol amacıyla bakır madenlerinin halen aktif olduğu Kastamonu, Amasya, Samsun, Tokat ve Sivas Osmanlı topraklarına dâhil edilerek Niğbolu'da kullanılacak ve I. Beyazıt'a "yıldırım" unvanını kazandıracak sahra toplarının sahada dökümü için gerekli olan bakır madenlerinin kontrolü sağlandı. Tokat Kalhanesi kaliteli topların yapılması için gerekli olan saflıktaki bakırı teminde önemli hizmetler gördü. Hatta bir ara bu hizmet erlerine Constantiniye'nin kuşatılmasında kullanılan "şahi" ve "balyemez" türünden bombardıman topları için gerekli bakırı temin ettiklerinden ücret ödemesi dahi yapıldı. Bu ücret ödemesi, yine Tokat'ta Fatih devrinde varlığını belgelediğimiz darphanede üretilen ve üzerinde ejder olan bakırdan mamul mangır adı verilen sikke ile yapılmıştı. Amasya Darphanesi de Tokat Kalhanesi'nden aldığı bakırı kullanarak yine bakırdan mamul ve üzerinde aslan figürü olan bir madeni sikke imalatında bulundu. Süreç içerisinde Amasya Darphanesi bakır, gümüş ve hatta bir ara altından mamul sikkeler üretmeye devam ederken Tokat'ta Fatih devrinde olduğunu belirleyebildiğimiz darphane üretimini durdurdu. Bunda bilhassa Uzun Hasan'ın Tokat ve civarını işgal ederek tahrip etmesinin etkisi büyük olsa gerektir. Ancak Osmanlı Devleti Tokat Kalhanesi'nde işlenen bakırın kalitesi nedeniyle İstanbul'da tesis edilen darphanede mangır üretimi için gerekli olan bakırı Tokat'tan temin etmeye devam etti. Kadim bir gelenek olarak İstanbul'da tesis edilen ve mangır üretimi için tahsis edilen darphaneye Tokat Darphanesi adı verilmeye devam edilmiştir. Bu arada silah imalatında kullanılan bakırın ester oranda kalayla alaşım yapılması elzemdi. Bu yüzden kalay zengini İngiltere ile yerli kaynaklar tükendiğinde siyasi irtibat zorunlu hale geldi. Kilikya ve Suriye muntıkalarından çıkan kalay antik Mısırlıları ve kadim Hititleri bu yöreye çekmişti. Ancak uzun süreli kalay madeninin işletilmesi ve aracı devletlerin varlığı Osmanlı erken dönemlerinde ticaret yoluyla elde edilen bu kıymetli stratejik ürünün zamanla tükenmesine neden oldu. Muhtemelen Fatih Sultan Mehmet döneminde İstanbul'un kuşatması için artan silah üretimi ve kalaya duyulan ihtiyaç İngiltere ile de diplomatik ilişkileri zorunlu hale getirmiş olmalıdır. İngiliz kalay tüccarlarının bilhassa Osmanlı bakırı ve diğer bazı boyar maddeler alabilmek için İzmir limanı üzerinden Osmanlı topraklarına soktukları kalay Osmanlı bronz top işçiliği ve teknolojisinde gelişmelere neden oldu. İngilizler ise Osmanlı bakırı ve Fransız çinkosunu kullanarak pirinç alaşımından mutfak eşyaları imalinde oldukça büyük bir gelişme

¹ Süleyman Aydıöz, "Osmanlı Silahları, Silah Üretim Merkezleri ve Literatürü Tarihi", *The History School*, Number: 10: 1-37, Mayıs-Ağustos 2011, s.10-11.

² Beatrice Forbes Manz, *The Rise and rule of Tamerlane*, Cambridge University Press, Cambridge 1989, s. 73.

³ İqtidar Alam Khan, "Firearms in Central Asia and Iran During The Fifteenth Century And The Origins And Nature of Firearms Brought By Babur", *Indian History Congress*, 56(1995), 1995, ss. 435-446.

kaydettiler.⁴ İngilizlerin İzmir limanına getirdikleri kalayın 1452-1453 senelerinde Edirne'deki payitahta nakli için iş erlerine yapılan ücret ödemesi üzerinde ejderha figürü olan ve Ayasuluğ'da üretilen bakır mangırlarla yapılmıştı. Ejderha kadim gelenekte “topu” sembolize ettiği gibi bu silahı tanımlamada ilk defa Danişmentliler tarafından kullanılan bir kelime olarak dikkat çeker.⁵ Yine de İngilizler öncesinde Osmanlı topraklarında yer alan Toroslar, Suriye, İspanya ve Mısır Osmanlı pazarları için kalay tedarikçisi bölgeler olarak dikkat çeker. İngiliz kalayını Osmanlı topraklarına taşıyan ise öncelikli olarak 1300'lerin sonlarından itibaren Ceneviz ve bilhassa Venedikli tüccarlardır. Bilhassa 1430'larda bu denizci tüccarların Toroslar, Kilikya (Aşağı Ermenistan), Beyrut, Şam, İskenderiye üzerinden henüz Doğu Roma (Bizans) toprağı olan Constantiniy'e kalay naklettiği vakidir. II. Mehmet'in 1461'lerdeki Sinop'ta yer alan bakır madenlerine çökmesi ise bu denizci tüccarlara İngiliz kalayı karşılığında çok daha fazlasını alıp ihtiyaç duyulan ülkelere satma fırsatı sunmuştu.⁶

Osmanlı Devleti bir zamanlar Ergani, Maden, Canik, Sivas, Tokat, Amasya, Vezirköprü ve Sonisa (Uluköy/Taşova-Erbaa) v.b. yörelerinde bulunan bakır cevherlerini Tokat kazancılar esnafı için tesis edilmiş olan bakır kalhanesinde saflaştırıp cürufundan ayırdıktan sonra at arabaları ve deve kervanları ile Samsun iskelesine sevk etmişti. Bu bakır madeni sevkiyatında kullanılan yolun emektarları, 1516 yılından itibaren oluşturulan geleneksel kadim güzergâhı ve ulaşım araçlarını kullanmaktaydılar. XIX. yüzyılda ise bu kadim işletmenin müdavipleri arasında ecnebilerin de yer almaya başladığı anlaşılır. Çalışmada, Tokat Kalhanesi'nde hizmet veren Macar ve Avusturya kökenli maden mühendisi, orman mühendisi, ziraat mühendisi, tercüman ve amelelerin arşiv belgeleri üzerinden elde edilen ekonomik gelir dağılımları ile ilgili veriler dikkate alınarak; işletmenin devlete olan masraf bilançosu oluşturulmaya çalışılacaktır. Tokat Kalhanesi'nde saflaştırılan bakırın bilhassa Payitahtta bulunan Osmanlı Darphanesi'nde Osmanlı'da “mangır” olarak bilinen ve kuruşun bir altında değer olarak yer alan bakır paraya dair bazı veriler aktarılması hedeflenmektedir. Böylelikle Osmanlı finans sistemi içerisinde kırsal alanda ekonominin likit can damarını oluşturan mangırın kırsal ve kent pazarlarındaki finansal varlığının önemine dikkat çekilmeye çalışılacaktır. Bilindiği üzere Osmanlı finans sisteminde kullanılan madeni paralar Fatih sonrasında “altun”, gümüşten mamul “guruş” ve bakırdan mamul olan “mangır” ile tanımlanır ve nümizmatik bilimi içerisinde yer alır. Fatih öncesinde kullanılan çift metalli para birimine dayalı finans sistemi Fatih ile birlikte geliştirilmiş ve çağdaşı güçlü ekonomilerle muadil bir finans sistemi oluşturulmuştur. Ancak Osmanlı topraklarında bulunan altın ve gümüş madenlerinin nedreti beraberinde Osmanlı piyasalarında madeni para sıkıntısına yol açarak bir tür stagflasyon oluşumuna neden olmuştur. Likit madeni paranın kıtlığı nedeniyle oluşan iç piyasadaki ekonomik durgunluğun çözümünde Osmanlı mangırını can simidi vazifesi görmüş ve gündelik piyasanın tedavüldeki yegâne madeni para birimi olarak ticari ve ekonomik aktivitenin sürekliliğini ve sürdürülebilirliğini garanti altına almıştır. Ancak bakırın bizzat harp malzemelerinin ya da gündelik mutfak eşyalarının yapımında da esas cevher olarak değerlendirilmesi bazı durumlarda Darphanenin ihtiyacı olan maden cevherinin temininde güçlükler yol açmıştır. Bu gibi durumlarda piyasadaki ekonomik aktiviteyi temin ve tesiste yeterli olmayan altın ve gümüş paradaki daralmaya bir de bakırdan mamul mangırların dâhil olduğu anlaşılır. Osmanlı maliyesinin bu gibi durumlarda bir dönem için alternatif dördüncü bir metal para birimi üzerinde sorunu çözmeye çalıştığı anlaşılır. Yine mangırın mikyasatı üzerinde yapılan bazı ufak değişiklikler ya da nikel ve kalay gibi farklı metaller devreye sokularak Osmanlı finans sistemi içerisinde altun, guruş ve mangıra ilave

⁴ John Oldland, “The Wealth of The Trades in Early Tudor London”, *The London Journal*, 31(2), 2006, s.13, 15, 26.

⁵ Mehmet Yavuz Erler, “Osmanlı'da Mangırın Tarihçesi”, *Osmanlı İktisat Tarihi Üzerine Yazılar*, (Ed. Mehtap Nasıroğlu Aydın), Paradigma Akademi, Çanakkale 2022, s.68; Mehmet Yavuz Erler, “Merzifon Savaşı'nda Kaderin Mızrağı ve Gizemli Olayların Sır Perdesi (1101)”, *Near East Historical Review*, 12(3), Temmuz 2022, s. 185.

⁶ Katherine Harriet Fleet, *Trade Relations Between The Turks and The Genoese (1300-1453)*, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), SOAS, London 1993, s. 275, 280.

olarak “para/pare/parça” adı altında bir dördüncü alternatif oluşturma arayışına gidildi. Çalışmamızda Osmanlı mali sistemi içerisinde Tokat Kalhanesi'nin ehemmiyeti, çalışma düzeni ve bünyesinde çalıştırdığı yerli ve yabancı görevliler ve ameleler ile ilgili tarihi belgeler ışığında bazı bilinmeyen gerçekler ortaya çıkarılacaktır.

1. Tokat Kalhanesi'ne Transfer Edilen Bakır Cevheri

Tokat Voyvodalığı civar bakır madenlerinden elde edilen bakır cevherini işlemek suretiyle daha II. Mehmet devrinde bir tür bakır işleme merkezi yani kalhaneyi Behzat deresi civarındaki Behzat Camii'nin de yer aldığı Soğukpınar mahallesinde tesis etmişti. Tokat kent merkezinde Tokat Voyvodalığı, Tokat Mevlevi hanesi, Evkaf Nezareti ve Veladet vakıfları idaresi altında faaliyet gösteren ve sayıları dört olarak tespit edilen kalhanelerin⁷ yanı sıra bakır cevherini cürufundan ayıran yaklaşık 200 adet “kazgancı esnafı” ve bunlara ait bir de “kazgancı esnafı kalhanesi” bulunurdu. Arşiv kayıtlarından da anlaşılacağı üzere Tokat'ta her bir batman (6 vukiyye: 1.283 gram) ham bakır için 80-100 para ücret alan “kazgancı esnafına” ait bu kalhane bakırdan mamul mutfak eşyalarının imalatı için sürekli halde işler tutulurdu.⁸ Tokat'ta varlığını tarihi belgelerle kayıtlandırabildiğimiz bu beş adet kalhanede yıllık yaklaşık olarak 180-210 tona yakın bir bakır cevheri işlenerek 30-35 tona yakın saf hale getirilmiş bakır levha ve külçeler üretilirdi. Ancak bu beş kalhanenin tam teşekkül çalışması devletin ihtiyaçları ile alakalıydı. Savaş yıllarında silah imalı için ya da “*cülus-u hümayun*” dönemlerinde mangır adı verilen sikke kesmek için artan bakır ihtiyacı Tokat'taki kalhaneleri faal hale getirirdi. Bunun dışındaki dönemlerde ise bu kalhaneler üretimi durdurur yalnızca kazancı esnafının ihtiyacı olan bakırın temini için üretim yapardı. Ergani-Tokat arasında maden cevherini nakletmek üzere 3.000 deveden oluşan bir “miri” yani devlete ait kervan Sivas'ta hizmete hazır halde bekletilirdi.⁹ Ancak bu sevkiyatta 5.000-6.000 deveden oluşan kervanlara dair tarihsel veriler akıllara “miri deve kervanı” dışında nakliyat için hizmet alımı yapıldığına dair bazı emareler taşır. Gerçektende arşiv belgelerinde yörede bulunan aşiretlerden ücreti mukabilinde bakır cevherinin Ergani ve Keban gibi yörelerden Tokat'a nakliyatı hususunda yardım talep edildiği kayda geçmiştir.¹⁰ Bozok Sancağı'nda bulunan Dalyanlı Aşireti ve Ankara'daki Yeniil Aşireti bu sevkiyat işine dâhil olan aşiretler olarak kayıt altına alınmıştır.¹¹ Ankara ve Konya dâhilinde bulunan aşiretlere ait develerinde Ergani üzerinden sevkiyatı yapılan cevherin nakliyesinde görevlendirildiklerini belirlemek mümkündür.¹² Ünye-Ankara arasında da 200 adet miriye ait beygirin nakliye işlerinde kullanıldığı anlaşılır. Muhtemeldir ki Ordu-Milas'ta yer alan bakır cevherinin Tokat'a kalhane için sevkinde bu miri beygirden istifade edilmişti.¹³

Tokat Kalhanesi'nde Sivas-Akdağ'dan temin edilen gümüş ve bakırın yanı sıra Gümüşhacıköy'den de gümüş ve bakır cevherlerinin işlendiğine dair veriler bulunur. Bu durum Tokat'ın sadece bakır değil aynı zamanda ihtiyaç halinde gümüş cevherini de işleyerek saflaştırdığı ve darphane yararına hizmet verdiği anlamına gelir.¹⁴ Tokat Kalhanesi'nin ayrıca “*tophane-i amirenin*” ihtiyacı olan saf bakırın da temin ederek Osmanlı silah sanayisine katkıda bulunduğu iddia edilebilir.¹⁵ Resmi belgelerde Tokat Kalhanesi'nin en önemli vazifesi, Hazine-i Hassa'da Tokatlı Mahallesi'nde bulunan Mevlevihane civarındaki darphanede “bakır sikke

⁷ Mehmet Beşirli, “Tokat Bakır Kalhanesinin Yönetimi (1793-1853)”, *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 14/1, Elazığ 2004, s. 234.

⁸ Devlet Arşivleri Başkanlığı, Osmanlı Arşivi (DABOA.), TS.MA.e, Nr. 121815

⁹ Mehmet Yavuz Erler, *Osmanlı Devletinde Kuraklık ve Kıtık Olayları (1800-1880)*, Libra Yayınları, İstanbul 2010, s.286-288

¹⁰ DABOA., TS.MA.e, 61825, “Aşiretlere dair”

¹¹ DABOA., TS.MA.e, Nr. 61823; TS. MA. e, Nr. 122116

¹² DABOA., TS.MA.e, Nr. 121931

¹³ Mehmet Yavuz Erler, *Osmanlı Devletinde Kuraklık ve Kıtık Olayları (1800-1880)*, s.286-288.

¹⁴ DABOA., TS.MA.e, Nr. 122041

¹⁵ DABOA., HHİ, Nr. 113

yani mangırın imalatı için ihtiyaç duyulan saflık ve ayarda bakırın temini” olarak netlikle belirtilmişti.¹⁶ Ancak Tokat Kalhanesi'nde icra edilen belki de en üst düzey görev saraydaki “*matbah-ı amire*” için imalatı yapılan mutfak eşyası kap ve kacaklar için yüksek kalitede bakırın imalatı idi.¹⁷

Tokat Kalhanesi için bakır cevheri tedarik eden Kastamonu - Küre, Sivas - Akdağ, Tokat - Almus, Canik - Sonisa (Erek, Taşabad, Karayaka, Karakuş), Canik - Fatsa, Trabzon - Milas, Diyarbakır - Ergani, Gümüşhane - Maden, Malatya, Kayseri, Çorum ve Amasya - Gedegara (Kapukaya) tarihin farklı süreçlerinde aktif olarak bakır imalatında yer almışlardır.¹⁸ Ancak yeterli madenci usta ve kalfalarının olmaması, doğal afetler ve bilhassa salgın hastalıklar nedeniyle madenci reaya nüfusundaki düşüşler mevcut maden rezervleri içerisinde en verimli olanlarına yoğunlaşmayı zorunlu kıldı. Böylelikle kalitesi ve cevher miktarının bolluğu itibarıyla Ergani ve Maden bakır cevherleri Tokat Kalhanesi için vazgeçilmez bir adres olarak kabul gördü. Ancak Amasya Sancağına bağlı Gedegara'da bulunan Kapukaya mıntıkasındaki bakır cevherleri bir müddet daha Tokat Kalhanesi'ni beslemeye devam etti.¹⁹ Sonisa idari taksimatında yer alan Taşabad'taki bakır madeninin de en azından XIX. yüzyılın ilk yarısına kadar 50 hane madenci reayaya ev sahipliği yaptığı bilinir. Bununla birlikte XIX. yüzyılın ilk yarısına ait arşiv kayıtlarına yansıyan yöreye yakın konumdaki bakır madeni sahaları da şu şekilde kayıt altına alınmıştır²⁰:

XIX Yüzyılda Osmanlı Bakır Sahaları			
No	Maden Kenti	Ocak Mahalli	Ocak Adı
1	Harput	Ergani	Huşin
2	Trabzon		İsalı
3	Trabzon		Luhnas
4	Trabzon		Karaçukur
5	Trabzon		Koyulhisar
6	Trabzon		Derintoros
7	Trabzon		Sefit
8	Trabzon		Makos
9	Trabzon		İdelik
10	Trabzon	Gümüşhane	Halavlu
11	Diyarbakır	Palu-Lice	Felek Köyü-Sefer Deresi
12	Sivas	Sivas	Rizvan ve Tarakum
13	Sivas	Sonisa	Erek
14	Sivas	Canik	Boru (Kapu Kaya!)
15	Sivas	Tokat	Almi (Almus!)

¹⁶ DABOA., TS.MA.e, Nr. 12181, 23.7.1273

¹⁷ DABOA., TS.MA.e, Nr. 121740

¹⁸ Mehmet Yavuz Erler & Mucize Ünlü, “Refugees in the basin of the Canik Mines: Greek Orthodox from mining to agriculture (1790-1884)”, *The Economic and Social Development of the Port Cities of the Southern Coast and Hinterland, Late 18th – Beginning of the 20 th century*, Edited by. Ethem Eldem, Sophia Laiou, Vangelis Kechriotis, Published By: Black Sea Working Project Papers (E.U) , Greece/Corfu-2017, s. 183-221.

¹⁹ Mehmet Yavuz Erler & Selçuk Özkan, “Karadeniz’de Bir Osmanlı Maden Yerleşkesi: Kab-ı Maden Kazası (1264-1856)”, *Osmanlı Mirası Araştırmaları Dergisi (OMAD)*, Cilt. 6, Sayı. 16, Kasım 2019, s.522, 525.

²⁰ Fahrettin Tızlak, “XIX. Yüzyılın Ortalarında Osmanlı Maden Yatakları”, *Belleten*, 60 (229), 1996, s. 712.

Osmanlı devrinde nakliye hayvanı olarak değerlendirilen develerin saatte 5 km yol kat ederek günde en fazla 10 saat kesintisiz yük taşıyabildikleri belirtilir. Bakımlı bir devenin ise günde yaklaşık 300 kilo yük taşıdığı tespit edilmiştir. Ergani ve diğer civar maden sahalarından Tokat kalhanelerine bakır cevherini düzenli olarak sevk eden 3000 adet miri devenin varlığı dikkate alındığında taşınan yükün miktarını belirlemek güç olmayacaktır. Tokat-Ergani arasında yaklaşık 600 km yol için günde 50 km yol kat eden bir deve kervanı yaklaşık 12-15 gün arasında bir zamana ihtiyaç duyar. Bu deve kervanının ise tek bir seferde yaklaşık en az 900.000 kilo (900 ton) kadar bir toprak cevheri taşıdığını belirlemek mümkündür. Ordunun ve darphanenin artan ihtiyaçlarına binaen bazen kiralama usulüyle bu deve miktarının 6.000'e çıktığı dikkate alınır o halde bir defada en fazla 1.800.000 yani 1800 tonluk bir bakır cevherinin taşınabileceğini belirtmekte beis yoktur. Bu bakır içeren toprak cevherinin işlenmesi ile oluşacak fire dikkate alındığında yıllık 1.000 tonluk üretim oldukça mübalağalı bir söylem olarak, müddeinin iddiasını ispat etmeye mecbur kılar. Arşiv kayıtlarından elde ettiğimiz Tokat kalhanelerine ait 300 tonluk yıllık üretime dair tespitlerimiz daha mütevazı ve gerçekçi bir rakamı yansıtmış olabilir. Bilhassa her "küre-i nühasta" 3.000 kıyye bakır cevherinden ancak 500 kıyye saf bakır üretildiğine dair verilen 1/6'lık oran 6000 deve ile sevkiyatı yapılan 1800 tonluk bakır cevherine orantılandığında karşımıza 300 ton gibi bir rakam çıkar. Sevkiyatın ne sürede yapıldığı ve kalhanenin hangi koşullarda ne süreyle çalıştırıldığı sorusu hala cevaplanması gereken bir sorun olarak varlığını korur. Ancak bilinmesi gereken yegâne mutlak gerçek 6000 deve ile sevkiyatı yapılan 1800 tonluk bakır cevherinden devrin imkânları çerçevesinde ancak 300 tonluk bir ürünün elde edilebileceği gerçeğidir.

186

13 / 2

April

2023

2. Tokat Kalhanesi'nde Yerli Personel

1789 tarihine kadar Tokat'ta iki adet kalhanenin olduğuna vurgu yapılmaktadır. Bu kalhanelerin devlet ve yerel ihtiyaca cevap vermemeleri nedeniyle iki adet daha kalhanenin yapıldığı belirtilir.²¹ Tokat Kalhanesi ile ilgili Cinlioğlu'nun verdiği bilgiler arasında en azından bir kalhane mekânına dair bazı veriler bulunur. Eski kalhanenin Çukur Medrese civarında kurulu olduğu belirtilen kayıtlarda Tokat'ta olduğu bilinen diğer dört kalhaneden bahsedilmez. Muhtemelen bu kalhaneler 1840 yılında su kuvveti ile çalıştığı belirtilen modern kalhanenin Avusturyalılar tarafından Anadolu Teknik, Teknik Lise ve Endüstri Meslek Lisesi'nin bulunduğu alanda tesisi ile birlikte imalat sektöründen tamamıyla çekilmiştir.²² Modern anlamda üretim yapan kalhaneler ise 1880 yılında üretimlerini durduracaklardır. Ancak 1887-1890 yılında devletin iki yabancı mühendis vasıtasıyla yeniden Tokat'ta bakır imalatını canlandırdığı belgelenmiştir.²³ Tokat Kalhanesi'nde 1835 yılı itibarıyla çalışan personel, usta ve ameleler şu şekilde tespit edilmiştir²⁴: 2 Kâtip, 1 Kolcu, Kalhane Ustası ve Körükçü 45, Yedek Körükçü 5, Zemberek ve Körükçü 30, Demirci 1, Kömürcü Nalbandı 1, Kömürcü Mutafı 1, Toprak Keşi 2 ve 1 Hamal. Şeriyeye Sicillerine hukuki bir mesele dolayısıyla müracaatlar gerçekte kayıtlı görevli türü ve miktarını tespitinde sıhhatli bir sonuca ulaşmamıza engel teşkil eder. Yine de hukuki bir meseleden ötürü Şeriyeye Sicillerine kaydı yapılan kalhane görevlilerinin sayısı hiçte azımsanacak oranda değildir. Bilhassa 1826 yılı itibarıyla şehirde etkisini hissettiren veba ve buna bağlı olarak meydana gelen ölüm vakaları tereke kayıtlarını da aktif hale getirmiş olmalıdır.

²¹ Abdullah Özdağ, "Osmanlı Bakır İşletmeciliğinde Tokat Kalhanesi (1850-1870)", *Turkish Studies*, 9 (7), 2014, s. 467.

²² Hatice Ö. Akyüz & Mehmet Akif Ceylan, "Osmanlı Döneminde Tokat Şehrinin Fonksiyon Özellikleri", *Ankara Üniversitesi Sosyoloji Dergisi*, 11(2), 2020, s. 121.

²³ Düstur (1887-1890), I. Tertip, 6. Cilt, Ankara Devlet Matbaası, 1939, s. 30.

²⁴ Harun Çiçek, *Tokat Merkez Sancağı'nın Sosyo-Ekonomik Konumu (1800-1850)*, (Yüksek lisans Tezi), Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Samsun 2006, s. 71.

Ekim 1860'larda yine Osmanlıya ait bir devlet işletmesi olan Kastamonu-Küre'de yer alan Kazıklı Kalhanesi'nde iki adet "küre-i nuhas-ı duhan" yani iki adet bakır saflaştırma ocağı bulunurdu. Her bir "küre-i nuhas-ı duhan" ayda 3.000 kıyye miktarındaki bakır cevherini saflaştırdığında 500 kıyye saf bakır elde ederdi. Kazıklı Kalhanesi'nde yer alan iki ocakta yıllık 72.000 kıyye bakır cevheri işlenerek 12.000 kıyye miktarı saf bakır levha elde edildiği beyan edilmişti. Tokat'ta bulunan kalhanelerde de benzer bir üretim süreci izlenmiş olmalıdır. İcra teknik gelişmişlik ve organizasyon aynı idari yapı içerisinde tasarlanmıştır. Her bir "küre-i nühas ocağında" bulunan iki adet zemberek fırını yılda 15.360 kilo saf bakır imal edebilmekteydi. Tokat'ta arşiv kayıtlarındaki veriler üzerinden toplamda beş adet kalhane olduğu anlaşılır. Bu durum olağan dışı savaş gibi devletin kriz dönemlerinde yıllık en fazla 76.800 kilo bakırın işlenebildiğine dair veriler içerir. Bu kalhanelerden birisi kazancılar esnafına ait olduğu için ve her zaman üretim yapmadığından miri yararına sürekli yapılan üretimin mevcut rakamdan 15.360 kilo çıkarımıyla 61.440 kiloya tekabül ettiğini belirtmek gerekir. Miri darphane ve tophane-i amire yararına yıllık 61 tonun üzerinde bir üretim yapan Tokat kalhanelerinin İstanbul'a bir defada en fazla sevkiyatı yapılan 300 tonluk üretimin elde edilebilmesi için en az beş (5) yıl boyunca hummalı bir çalışma mesaisine ihtiyaç duydukları anlaşılır.²⁵ Tokat Kalhanesi'nde 1866 yılında bekletildiği belirtilen 300.000 kıyye miktarı saf bakır külçeleri, muhtemeldir ki üretim safhası birkaç yıl içerisinde biten ve devlete ait tophane-i amire ve darphanede kullanılmak üzere Tokat'ta Voyvodalık veya Mevlevihane nezdinde tasarruf edilen bakırdır.²⁶ Tokat'ta 1853 yılında kazancılar esnafının yıllık ihtiyaçları olan saf bakır için üretim yapan Ocağın 25,6 tonluk bir miktarı hazır etmesi kalhanelerin Avusturyalı mühendislerin iyileştirmelerine rağmen üretim kapasitesinin sanılanın çok daha altında olduğunu doğrulayan bir kanıt olarak ileri sürülebilir.²⁷ Ayrıca arşiv kayıtları sayesinde tespitini yapabildiğimiz bir diğer kalhanede Tokat'ta bulunan Soğukpınar Mahallesi'nde yer almaktaydı. Soğukpınar Mahallesi'nde olduğu beyan edilen bu kalhanenin bir tarafında Derviş Salih'in bahçesi, Mevlevihane Kalhanesi ve Behzad Nehri bulunmaktaydı. Hoca Behzad Camiine yıllık 40 akça mukataa ile kayıtlı ve Seyyid Abdullah Berri Efendi vakfına yıllık 64 kuruş kira veren bu kalhanede dört körük ve üç adette mahzen bulunurdu. Ayrıca bakır tesviyesi için gerekli olan aletlerde yer almaktaydı.²⁸

Bakır ocaklarında yer alan yüksek ısı fırınlarında ise 1 adet "tamga-yı küre-i nühas" (bakır ocağı damgacısı) 65 kuruş gündelik hizmet vermekteydi. 5 adet Zenberek (Yüksek Isı Fırını) Reisi (Usta Başı) günlük 27 kuruşa istihdam edilmişti. Sahib-i Zenberek (Zenberek ustası) adı verilen 10 adet görevli ise günlük 16,5 kuruş elde etmekteydi. Yüksek ısı fırınlarında çalışan 20 adet kürekçi ise günlük 21,5 kuruşa çalışırdı. Bakır ocaklarında yer alan zenberek yani yüksek ısı fırınlarını beslemek için çeşitli görevliler farklı alanlarda hizmet vermişlerdir. Bu görevlilerden doğrudan fırınlara (zenberek) destek veren hizmetliler şu şekilde belirlenmiştir.²⁹

²⁵ DABOA., A.ŞMKT.UM., No: 431-9, H. 23.03.1277.

²⁶ Abdullah Özdağ, "Osmanlı Bakır İşletmeciliğinde Tokat Kalhanesi (1850-1870)", *Turkish Studies*, 9 (7), 2014, s.471.

²⁷ Ersoy Ergin, "II. Meşrutiyet Döneminde (1908-1909) Ergani Bakır Maden-i Hümayunu", *Tanzimat'tan Günümüze Diyarbakır*, Edt. Oktay Bozan, Hakan Asan, Hatip Yıldız, Mehmet Salih Erpolat, , Cilt: 2, Manas Yayınları, Elazığ 2019, s.97.

²⁸ DABOA., TS.MA.e., No: 1159-79, H.06.08.1260.

²⁹ DABOA., A.MKT.UM., No: 431-9, H. 23.03.1277.

Gündelik Hesabı ile Zenberekte İstihdam Olunan Amele (1860)				
No	Görevi	Görevli Sayısı	Toplam Gündelik	Her Bir Görevli
1	Taşçıyan	31	3100 kuruş	100 kuruş
2	Cevherciyan	8	800	100 kuruş
3	Katırcıyan	15	1650	110 kuruş
4	Sürücüyan	8	640	80 kuruş
5	Kethüda-yı Ocak	8	640	80 kuruş
6	Dev Körükçü	7	560	80 kuruş
Toplam İşçi Sayısı: 77				

Tablodan anlaşılacağı üzere Osmanlı devrinde iki ocaklı bir kalhanede yüksek ısı fırınlarını sevk ve idare eden toplamda 77 görevli bulunmaktaydı. Bu görevliler ortalama günlük 100 kuruş ve altında bir ücretle istihdam edilmişlerdi. Düzenli bir aylık geliri olmayan bu görevlilerin kalhanenin aktif olarak faal olması halinde ücret alabildikleri ve geri kalan günlerde herhangi bir gelire sahip olmadıkları anlaşılır. Ayrıca amele ve ustalara ücret mukabilinde herhangi bir izin ya da hastalanmaları halinde istirahat hakkı tanınmamıştır. İncelediğimiz defterde kalhane çalışanları için bir de 70-80 kişiyi içine alacak büyüklükte ahşaptan koğuş yapılması gerektiğine vurgu yapılmıştır. Muhtemelen ocaklardaki yüksek ısı fırınlarında ki, bunların sayısı netlikle belirtilmemektedir görevlendirilen 77 hizmetli için bu koğuşun inşa edildiği düşünülmektedir. Zira yüksek ısı fırınlarının kalhanede kal edildikten sonra yani toprağından ve sülfat bileşiğıinden ayrıştırılan cevher, cürüfundan yani içeriğıindeki diğer metal bileşenlerden ayrıştırılırdı. Kalhanede elde edilen metalin bileşenlerinden ayrıştırılması için cevherin “zenbereklere” yani ısı fırınlarına doldurulması süreklilik arz eden bir işlemdir. Fırınlar bir defa yakıldıklarında tekrar tekrar harlanmalı ve fırın sürekli yanar halde tutulmalıdır ki enerji sarfı oluşmasın. Tahminimizce geceli gündüzlü vardiyalar halinde çalışan bu işçiler kalhane civarında inşa edilen ve 70-80 kişinin kaldığı ahşap bir koğuşta sürekli zenberekler için hazır ve nazır halde tutulurlardı. Yüksek ısı fırınlarında SiO₂ yani deniz kumu ile karıştırılan bakır içeriğıindeki demir, kurşun ya da alüminyum oksitlerden arındırılırdı.³⁰ Bu durum işlediğı bakırı Samsun ve Sinop limanları vasıtasıyla sevk eden kalhanelerin (Kastamonu-Tokat) nakliye hayvanlarına dönüş yolunda bolca deniz kumu yükü taşıttırmaları için de uygun bir güzergâh oluşturmaktaydı.

Zenbereklerden farklı olarak bakır cevheri, kalhane havuzlarında su ya da asit terkibi ile toprak ve sülfatından ayrıştırıldıktan sonra ocaklarda ergitme işlemine tabi tutulurdu. Bu işlem esnasında topraktan ve taştan iyice ayrıştırılan bakır daha da saflaştırılmak üzere zenbereklere sevk edilirdi. Muhtemelen Ergani'den getirilen cevherin sülfatından ayrıştırılması için köpek kakasında bolca yer alan amonyaktan istifade edilirdi. Kal havuzlarına aktarılan cevherli toprak bolca suyla karıştırılmış taze köpek kakasıyla kürekler vasıtasıyla karıştırılarak köpürtülürdü. Bu esnada bakırın içeriğinde yer alan sülfat amonyakla birleşerek bakırı terk eder ve amonyum sülfat terkibi hâsıl olurdu. Bu terkip Tokat'ın meşhur sarı renkli “softıyan” derisinin hazırlanmasında önemli bir yer tutardı. Yani Debbağhane (Tabakhane) Tokatta bulunan Kalhane ile irtibatlıydı. Sülfatından havuzlar içeriğinde arındırılan bakır cevheri içeriğinde bulunan demir, kurşun, magnezyum gibi atık metallere arındırılmak üzere zenberek

³⁰ Ayşe Vildan Beşe (2017). “Bakır Cürüflarından Metallerin Kazanılması”, *Sinop Üniversitesi Fen Bilimleri Dergisi*, 2(1): 140-149. s.142-143.

ocaklarına nakledilirdi. Zenberek ocaklarında deniz kumu ile karıştırılan sülfatından ayrıştırılmış bakır cevheri içeriğindeki demir, kurşun, altın ve manganezden ayrıştırılarak daha da saf hale getirilirdi.

Osmanlı'daki kalhane işletmeciliğine örnek olan Kastamonu-Küre'de yer alan Kazıklı Kalhanesi'nde gündelik yevmiye usulü ile çalıştırılan usta ve amele ücretlerini ise farklı bir tablo ile belirlemek mümkündür. Muhtemeldir ki Tokat kalhanelerinde de benzer bir organizasyon ve emekçi dağılımı söz konusuydu. Kalhane havuzlarında bakır cevherini sülfatından ayırma işleminde çok sayıda kol gücüne gereksinim vardı. Amonyakla karıştırılan bakır cevheri köpürtme işlemi esnasında zehirli gaz çıkışı yaptığından içerdeki zehirli havanın büyük hava körükleri ile dışarıya tahliyesi elzemdi. Ayrıca zehirli gazlar ortamda bulunduran kömürler sayesinde absorbe edilerek çalışan işçilerin zehirlenmesi engellenmiş olurdu. Bu yüzden Kardiften getirilen kok kömürü ahşap bir mağazada depolanır ve her an kullanıma hazır olarak bekletilirdi. Zenberekhanelerden farklı olarak burada yani kalhanelerde 73 adet amelenin istihdamı, havuzlardaki cevherin köpürtme aşamasından sonra yeniden doldurulması ve hazır olan ürünün *zenbereklere* nakli için ihtiyaç duyulan kol gücüne olan yoğun ihtiyacı vurgular. Tokat "kalhane havuzlarında" hizmet veren bir kal ustası günlük 160 kuruş yevmiye almaktaydı. Kalhane havuzlarında biriken zehirli havayı tahliye için hizmet veren bir körükçü ise günlük 80 kuruşa bu riskli işi ifa etmekteydi. Havuzdaki maden cevherini havuzun tabanında amonyaklı suda küreklerle karıştıran ve zemine eşit oranlarda yayan saçıcılardan her birisi ise günlük 100 er kuruş yevmiye ye hizmet verdiler. Özetle kalhane havuzlarında çalışan Osmanlı emekçileri ortalama 80-100 kuruşluk gündelikle çalışmaktaydılar ki bu rakam aylık 500 kuruş bir maaş alan kaza kaymakamlarının maaşı ile mukayese edildiğinde oldukça yüksek bir gelire tekabül eder. Ancak Tokat Kalhanesi'nde amele olarak çalışan Uzun Mehmet Kalhane müdürünün kendisini hırsızlık töhmetiyle suçladığı ve iki senedir haksız yere hapiste kaldığını belirttiği arzuhalı çalışanların tamahkâr olmadıklarına dair önemli veriler sunar.³¹

Kalhanede Görevli Usta ve Ameleler (1860) ³²				
No	Görevi	Görevli Sayısı	Toplam Gündelik	Her Bir Görevlinin Gündelik Kazancı
1	Kal (Kalhane) Ustası	3	480 kuruş	160 kuruş
2	Kal Körükçüsü	6	480 kuruş	80 kuruş
3	Saçı	3	300 kuruş	100 kuruş
4	Katırcı	3	240 kuruş	80 kuruş
5	Dev Korçıyan (!)	2	140 kuruş	70 kuruş
6	Baltacı	2	140 kuruş	70 kuruş
7	Ocakçı-yı Zehrciyan (!)	3	240 kuruş	80 kuruş
8	Ocakçı-yı Kömür	4	320 kuruş	80 kuruş
9	Kethüda-yı ocak	1	80 kuruş	80 kuruş
10	Bu dahi	2	140 kuruş	70 kuruş
11	Amele-i mürettebe-i kalhane	73	7500 kuruş	102,73 kuruş
Toplam İşçi Sayısı: 102				

³¹ DABOA., A.ŞMKT. No: 142-71, H. 1.9.1264.

³² DABOA., A.ŞMKT.UM., No: 431-9, H. 23.03.1277.

1847 yılına tarihlenen bir belge üzerinden elde edilen veriler Kastamonu-Küre kalhanesindekilerle örtüşür. Ancak buradaki verilerde yevmiyelere yer verilmemiştir. Yine de bir kalhanede olması gereken çalışan miktarı ile ilgili olarak daha sıhhatli rakamsal veriler sunar. Buna göre Tokat Kalhanesi'nde toplamda 178 görevli yeni ve eski kalhaneler arasında pay edilmişti. Bu durum Kastamonu-Küre'de tespit ettiğimiz kalhane çalışanları ile mukayese ettiğimizde neredeyse birebir veriler sunar. O halde arşivlerde belgesine ulaşılamayan bir sahadaki işletmenin diğer benzer işletmelerle mukayesesi veya tanımlanması elzemdir. Paradigmadaki bu değişim aynı zamanda tarih yazımında da bilinmeyene ulaşmada bir alternatif yol sunar. Avusturya ve Macar mühendislerinin marifeti ile tesis edilen yeni kalhanenin geride bıraktığı eski kalhanenin de imalata katkı sunmaya devam ettiği anlaşılır. Ancak 1839-1845 yıllarında yaşanan şedit kuraklık yılları Tokat'ta faaliyet gösteren ve tahminen beş adet olduğu belirlenen kalhanelerin üretimini suyun nedreti nedeniyle durdurmuştur. Ancak Kırım Savaşı yıllarında askeri malzeme imalatı için en azından 1853-1856 arasında yoğun bir üretimin gerçekleştirilmiş olması icap eder. Ancak Tokat'ta bu yıllar içerisinde üretilen bakırın Samsun/Kalyonburnu'nda konuşlandırılan müttefik İngiliz ve Fransız donanmasındaki gemilerin gövde kaplamasına da aktarılmış olma ihtimali hayli yüksek bir olasılık olarak ispatı elzem kılar. Yeni kalhane ve eski kalhane arasında pay edilen amele ve görevlilerin ise toplam miktarını tablo ile tasnif etmek kabildir.³³

TOKAT YENİ VE ESKİ KALHANEDEKİ GÖREVLİ MİKTARI
(1847)

ESKİ KALHANE		YENİ KALHANE	
GÖREV TANIMI	ADEDİ	GÖREV TANIMI	ADEDİ
Kal Fırın Amelesi	9	Kal Fırın Amelesi	16
Kal Fırını Kürek ve Kalıççı Amelesi	27	Fındık Fırın Amelesi	6
Zenberek Fırın Amelesi, Demirci ve Toprakçı Amelesi	12	Zenberek Fırın Amelesi	8
Zenberek Fırını Kürekçi Amelesi	50	Amele, Kolcu, Kazarcı (!)	31
		Omca Odunu Nakliyat Arabacısı	10
		Demirci, Marangoz, Taşçı	8

Tokat Kalhanesi'nde saflaştırılan bakır için miri ormanlardan temin edilerek hazırlanan kömür elzem bir malzeme idi ve diğer bakır işleten kalhanelerde de benzer bir sistematüğün varlığı dikkat çeker. Kastamonu'da bulunan Küre bakır işletmelerinde kömür hazırlama işi ile görevli olan amelelerin yöre halkı arasından askerlik ve vergi muafiyeti gibi bazı imtiyazlarla istihdam edildikleri belirlenmiştir. Bir kalhanenin yıllık belki de birkaç yıllık ihtiyacı olan kömürün hazırlanması için yılda iki defa kesim yapılmaktaydı. İlk kesimi daha önceden belirlenen kaza ahalisi ya da farklı bölgelerden yöreye getirilen oduncu amele yapardı ve bu işlem için toplamda 60 para kadar bir gelir elde etmekteydiler. Ancak bu meblağ yeterli

³³ Engin Aras, *Bir Osmanlı Sanayi Teşebbüsü Olarak Tokat Kalhanesi (1840-1920)*, (Doktora Tezi), Tokat Gazi Osman Paşa Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tokat 2019, s.107.

görülmemiş olacak ki sonradan bu miktara 20 para daha zam yapılmıştı. İkinci ağaç kesimi ise devletin elinde bulunan esirler ya da mahkûmlar vasıtasıyla gerçekleştirilirdi. Kastamonu'da ki yalnızca bir kalhane için yılda iki kez kesim yapan oduncu amelenin miktarı 988 kişi olarak hesaplanmıştır. Bu işçilerin toplamda 5988 adet kömürü makbul ağacı miri ormanlardan kestikleri belirtilir. Bu işlem için günlük 80 para ücret ödendiği ve toplamda 988 işçi için 11.976 kuruşluk bir ödeme yapıldığı tespit edilmiştir. Osmanlı devrinde yaşanan paradaki değer kayıplarını dikkate almazsak 40 para bir Osmanlı kuruşuna tekabül etmekteydi. Bu durumda kalhane için ağaç kesme işinde çalışan hizmet erbabının her biri toplamda 12, 12 kuruş yani 484 para gibi bir meblağ elde etmişti. Bu rakamı günlük yevmiye olan 80 paraya böldüğümüzde karşımıza 6 gün gibi bir süre çıkar. Özetle senede iki defa kesimi yapılan ağaç kütüklerinin 988 işçi ile 6 günde kesimleri tamamlanabilirdi. Bu durumda her gün bir işçi en azından bir ağacı kesmiş ve kütük olarak hazır hale getirmiştir. Miri ormanlarından kesilen bu ağaç kütüklerinin yine kesim mahallinde *toprak-keşler* ya da *torlakçılar* tarafından uygun bir sırada kare ve piramit halinde dizilip toprakla kaplanmış halde yakıma hazırlanırdı. Toprakla kaplı bu ağaç kütüğü yığılı torlakçılar tarafından içerde oluşan boşluk kısmından yakılarak içten yanması sağlanıp kömür haline getirilmişlerdi. Bir kalhanenin bir yıl boyunca işletmeye açık tutulabilmesi için gerekli olan 103.800 kalbur kömür bu şekilde temin edilmiştir. Bir kalbur bir İstanbul kilesine tekabül ederdi. Buda yaklaşık 25 kilo civarında bir ağırlığa denk gelmektedir. Toprak altında yanan ağaç kütüklerinin toz kömüre dönüşmesi nedeniyle bir tür hacim ölçü birimi olan kalburun takdir edildiği anlaşılır. Bu durumda senede iki defa kesimi yapılan ağaç kütüklerinden toplamda 2.595.000 kilo toz kömür elde edilmiştir. Bu da takribi 2.595 ton eder. Muhtemelen hizmet erbabının miri ormanlardan kestiği her bir kara pelit, kızıl pelit, meşe veya kızılçam türünden ağaçtan elde edilen kömür yaklaşık 400-435 kilo civarındaydı. O halde her bir orman işçisi kalhane için gerçekleştirilen bu ağaç kesiminde her gün yaklaşık ağırlığı bir tona ulaşan devasa bir ağacı kütük olarak hazır etmeyi başarmıştı. Ağaçlardan elde edilen bu toz kömürün kalhane mahalline nakli içinse nakliye işlemini gerçekleştiren deve kervanları, manda, öküz ve at arabalarına gündeliği 55 paradan toplamda 73.950 kuruş verilmişti. O halde bir bakır kalhanesinde yaklaşık 90-95 ton bakır cevherinden 15-16 ton ağırlığındaki saf bakırın köpürtme ve saflaştırma işlemleri esnasında 2.595 ton toz kömür tüketilmişti ki bu rakam saflaştırılmış her bir ton saf bakır için 173 ton toz kömüre tekabül etmekteydi. Kısacası her bir ton bakır cevherinin saflaştırma işlemi esnasında yaklaşık yirmi sekiz (28) ton ağırlığında toz kömür kullanılmıştı.³⁴ Bu denli fazla kömür tüketiminin yegâne sebebi fırınların açık ocak şeklinde olmuş olmaları ile alakalı olabilir. Ya da üretilen kömürün salt kalhane değil aynı zamanda şehirdeki hamam ve konakların ihtiyacı olan mangal kömürü içinde kullanılmış olma ihtimalini beraberinde getirir. Ayrıca kalhanede potada eritilen bakırın üst kısmı daha soğuk olduğu için levha oluşmasını diye potadaki bakır eriğinin üzerine bolca toz kömür dökülerek üst kısmında sıcak kalması sağlanmaya çalışılırdı. Belki de bu işlem esnasında fazlaca kömür zayi edilmekteydi.

Tokat Kalhanesi ile ilgili yapılan araştırmalarda bazı yerel görevlilere ve bunların kazançlarına dair veriler bulunur. Tokat'ta Kalhane Nazırı ya da Kalhane Müdürü olarak tanımlanan görevlinin en azından 1813 yılında ihale yoluyla bir önceki görevli olan Ahmet'in vefatı üzerine Barutçu zade Abdullah'a verildiği anlaşılır.³⁵ Ancak 1831 yılına gelindiğinde Kalhane Nazırlığının yine bir başka Ahmet isminde şahsa devredildiği belirtilmektedir.³⁶ Tanzimat sonrasında kaza müdürleri kalhanenin sevk ve idaresinden sorumlu Kalhane Nazırlığı

³⁴ DABOA., A.}MKT.UM., No: 431-9, H. 23.03.1277.

³⁵ Mehmet Beşirli, "Tokat Bakır Kalhanesinin Yönetimi (1793-1853)", s. 240.

³⁶ Mehmet Beşirli, "Tokat Bakır Kalhanesinin Yönetimi (1793-1853)", s. 241.

görevini de uhdelerine aldılar. Böylelikle ilk Kalhane Nazırı ve Müdürü olarak Ragıp Ağa bu görevi icra etti. Bilahare 1848 yılında Merampaşazade Hüseyin Bey bu görevi devraldı.³⁷

Tokat Kalhanesi'nde görevli bulunan “Nühas Nazırı” ya da “Nühas Emini” adlı görevli işletmenin verimliliğinin artırılması konusunda sorumlu ve yetki sahibi idi. 1803 tarihli bir belgede Tokat'ta “nühas-ı miri nazırı” yani devlete ait bakır madenlerinin yöneticisi olarak Mehmet Emin Ağa'nın görev yaptığı belirtilmektedir.³⁸ Nühas Emini olan Mehmet Emin Ağanın kızının mezarı ise Samsun İsa Bey türbesi kurbunda yer alan hazirede tespit edilmiştir. Bu durum Mehmet Emin Ağanın Tokat'ta çalıştığı ancak ailesini Samsun'da ikamet ettirdiği yönünde bazı değerlendirmeleri beraberinde getirir. Zira Tokat Kalhanesi'nde işlenen bakırın Samsun iskelesine sevki esnasında Mehmet Emin Ağanın yaklaşık üç ay kadar sürecek olan bu Tokat'ta kal edilen bakır külçelerinin gemilere yükleme işi için Samsun'da bir ikamete ihtiyacı bulunduğu aşikârdır. 1807 yılında ise Tokat Nühas Emniğinin Seyit Ahmet'in uhdesinde olduğu anlaşılır. Kalhanenin “icareesi” için Mevlevi Şeyhine senelik olarak verilen 540 akça ise devlet görevlilerinin ve kalhane işletmesinin Mevlevihane'nin kiracısı konumunda olduğuna dair bazı veriler içerir.³⁹ Tokat Kalhanesi'nde varlığı tespit edilen bir diğer kalhane müdürü de nühâs nazırı ise El-Hac Şerif Ağa olarak 1815 tarihli evraklarda kayda geçmişti.⁴⁰

Kalhane Sarraflığı, nezareti ya da ustabaşlığı bazen aynı kişiye ihale edilebilmekteydi. Tokat Kalhanesi'nde kalhane sarrafı olarak tanımlanan Kaspar veled-i Stefan aylık 300 kuruş maaş ile görevlendirilmişti. Ancak Kaspar'ın görevleri arasında kalhaneye nezaret etmekte bulunmaktaydı.⁴¹ O halde belgelerde ister kalhane nazırı, ister kalhane sarrafı isterse kalhane ustabaşı olsun aynı görevi icra eden tek bir meslek erbabından bahsedilir. Ayrıca farklı adlarla isimlendirilen bu meslek erbabının aylık 300 kuruş maaşı devrin diğer gelir grupları ile mukayese edildiğinde çok da yüksek bir meblağa tekabül etmez. Ayrıca dikkat çeken bir diğer hususta kalhane nazırı ile nühâs nazırının farklı görevler olduğuna dair verilerdir. Kalhanede sülfatından ayrılan bakır cevherinin küre-yi nühâsa yani zenberek fırınlarının olduğu mahalle alınarak saflaştırma işlemi gerçekleştirilirdi. Doğal olarak ham haldeki bakır cevheri iki aşamalı bir işlem sonrasında piyasalarda kullanılabilir hale getirilmekteydi ve her işlem aşamasındaki görevlilerde de farklı yönetici ve meslek erbabı bulunurdu.

Tokat Kalhanesi'nde çalışan teknik personele dair bazı tarihi kayıtlar bulunur. Tokat kalhanesinde “kalcıbaşılık” görevinin 1800 yılında Bogos adlı bir zimmînin uhdesinde olduğu değerlendirilmiştir.⁴² Tokat Kalhanesi'nde ayrıca “kalhane ağası” ya da “kal ağası” adı verilen bir başka görevli daha bulunurdu. 1814 tarihli üst düzey resmi yazışmalarda Tokat “kalhane ağası” olan Hacı Abdullah Ağa'nın azledilerek yerine Tokat'lı Hacı Şerif Ağa atanmıştı. Kal Ağası kalhanede kullanılacak olan kömürü tertip ettiği gibi üretilen bakırında kimlere verileceği konusunda söz sahibi olduğu belirtilmektedir.⁴³ Tokat Kalhanesi'nde ayrıca “kalhane emini” olarak Salih Efendi adlı bir başka görevlinin de 1830 tarihli bir resmi evrakta kayda alındığını belirtmek gerekir. Kalhane sarrafı Madros ile birlikte çalışan bu görevlinin ham ve matbuh bakırını Tokat Kalhane Nazırı Ahmet'e teslim ettikleri belirtilmiştir.⁴⁴

Tokat Kalhanesi'nde çalışan madencilere dair 1804 tarihli bir fermanla bazı kayıtlara tesadüf edilmiştir. Fermanla yöre yöneticilerinin çeşitli bahanelerle madencileri rahatsız

³⁷ Abdullah Özdağ, “Osmanlı Bakır İşletmeciliğinde Tokat Kalhanesi (1850-1870)”, *Turkish Studies*, 9 (7), Summer 2014, s. 467.

³⁸ Mehmet Beşirli, “Tokat Bakır Kalhanesinin Yönetimi (1793-1853)”, s. 242.

³⁹ Mehmet Beşirli, “Tokat Bakır Kalhanesinin Yönetimi (1793-1853)”, s. 242-243.

⁴⁰ Mehmet Beşirli, “Tokat Bakır Kalhanesinin Yönetimi (1793-1853)”, s. 243.

⁴¹ Mehmet Beşirli, “Tokat Bakır Kalhanesinin Yönetimi (1793-1853)”, s. 244.

⁴² Mehmet Beşirli, “Tokat Bakır Kalhanesinin Yönetimi (1793-1853)”, s. 247.

⁴³ Mehmet Beşirli, “Tokat Bakır Kalhanesinin Yönetimi (1793-1853)”, s.247-248.

⁴⁴ Mehmet Beşirli, “Tokat Bakır Kalhanesinin Yönetimi (1793-1853)”, s. 248.

etmemeleri, serbest hareket etmelerine imkân vermeleri ve ekonomik gelirlerine müdahale edilmemesi yönünde uyarılar bulunmaktaydı.⁴⁵ Tokat Kalhanesi'nde çalışan amele ve hademelere ise ellerinde bulunan “emr-i şerife” aykırı olarak yöre yöneticileri tarafından 1828 yılında farklı işler yüklendiği belirtilmektedir. Haddi zatında bu tarihlerde Tokat'ta meydana gelen salgın hastalık nedeniyle hayatını yitiren pek çok hizmet erbabı olduğundan işler sekteye uğramış olmalıdır. Bu gibi durumlarda kalhane amele ve hademelerine fazladan iş yüklendiği ve bu sebeple de kalhanede işlerin aksadığı belirtilmektedir.⁴⁶

Tokat Kalhanesi'ne miri ormanlardan odun keserek kütük temin eden ve bu kütükleri uygun bir teknikle kontrollü bir şekilde toprağa gömerek yakıp mangal kömürü üreten görevlilerde bulunmaktaydı. Bu görevliler genellikle aynı vergi karşılığında yöre sakinlerinden temin edilen ve *Kömürcü*, *Kömürkeş*, *Toprakkeş*, *Kürekçi* ve *Baltacı* şeklinde tanımlanan işçilerden oluşurdu. Ancak Tokat'ta 1826'larda meydana gelen salgın hastalık nedeniyle demografik yapıdaki daralma devlet yararına yapılan bu hizmetin yöre kaynakları ile giderilmesine olanak vermemişti. Bazen de çeşitli sebeplerden ötürü *kömürkeş* işinde görevlendirilen köylüler yerlerini terk etmekteydiler. Tokat Kalhanesi'ne kömür temin eden Kazabad'a bağlı Serpin Köyü halkı Zile'ye göç etmiş ve kalhanenin ihtiyacı olan kömürün temininde sıkıntılara sebebiyet vermişlerdi. Resmi yazışmalardan bu hizmet yükümlülerinin kalhanenin menfaatleri gereğince tekrar vatan-ı aslilerine sevke ve iskâna zorlandıkları anlaşılmaktadır.⁴⁷ Kalhaneye kömür temin eden işçilerin eksilmesi gibi durumlarda dışarıdan yöreye işçiler getirilerek sorun giderilmeye çalışılırdı. Bu kapsamda Mayıs 1838'de Mersin'den bazı işçiler Turhal'a getirilerek istihdam edilmiş ve kalhanenin kömür ihtiyacı giderilmeye çalışılmıştı. Burada Tokat Kalhanesi'ne kömür temininde çalışan Mersinli *kömürkeşlerin* yerleştirildikleri mahalleri terk ederek Zile ve Kazabad taraflarına göç ettikleri ve işlerini yapmadıkları belirtilir.⁴⁸ Kömür-keş adı verilen bu işçilerin askerlik ve bazı vergilerden muaf tutulmaktan başka yaptıkları işin karşılığı olarak 9 Ekim 1860'da 80 paralık bir ücret tahsisi de yapılmıştı.⁴⁹ Ancak bu kömürün hazırlanmasında çalışan işçilere kalhane körukçü ve kürekçilerinde olduğu gibi farklı bazı dallarda uzmanlaşmış ve sadece kalhanede hizmet veren görevlilerde dâhil olarak bakır cevherinin kal yani kısmi saflaştırma işleminde de hizmet verdiklerini belirtmek gerekir. Böylelikle bazı senelerde bir defa da gerçekleşen ve yaklaşık 1800 tona ulaşan bakır cevheri sevkiyatından gelen ürün kal havuzlarında sülfatından ayrıştırıldıktan sonra saflaştırma işleminin en son safhasında bakır teminin yapıldığı *zenberek fırınlarına* gönderilirdi.

Tokat Kalhanesi'ne ilişkin olarak bilhassa XIX. Yüzyılın sonlarına ve XX. Yüzyılın başlarına tarihlenen oldukça titiz bir çalışma ürünü olan kalhane çalışanlarına ait listeyi Engin Aras tarafından kaleme alınan doktora tezi içeriğinde keşfetmek olasıdır. Bu tez içeriğinde tespit edilen yerli kalhane işçilerinin görev tanımları, isim kayıtları verildiği gibi aldıkları ücretlere de değinilmiştir. Ancak 1900'lü yıllara tarihlenen bu işçi ücretleri çalışma dönemimizi aştığı için dikkate alınmamıştır. Yine de bu tezin içeriğinde yayınlanan 1909-1911 yıllarına ait ücretlerden kalhane işçilerinin ekonomik anlamda önceki yıllarla mukayese edildiğinde daha düşük ücretlerle çalıştırıldıklarını belirtmek mümkündür.⁵⁰

⁴⁵ Mehmet Beşirli, “Tokat Bakır Kalhanesinin Yönetimi (1793-1853)”, s. 248-249.

⁴⁶ Mehmet Beşirli, “Tokat Bakır Kalhanesinin Yönetimi (1793-1853)”, s. 249.

⁴⁷ Mehmet Beşirli, “Tokat Bakır Kalhanesinin Yönetimi (1793-1853)”, s. 251.

⁴⁸ DABOA., TS.MA.e, No: 1215-6, H. 23.02.1254.

⁴⁹ Mehmet Beşirli, “Tokat Bakır Kalhanesinin Yönetimi (1793-1853)”, s. 249.

⁵⁰ Engin Aras, *Bir Osmanlı Sanayi Teşebbüsü Olarak Tokat Kalhanesi (1840-1920)*, Doktora Tezi, Tokat Gazi Osman Paşa Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tokat 2019, ss.74-110.

3. Tokat Kalhanesi'nde Yabancı Personel

Tokat Kalhanesi'nde ki üretimin artırılabilmesi için Viyana'dan talep edilen Kalhane ve Ziraat Mühendisleri yeni bir sürecin başlangıcında milat teşkil eder. Geleneksel yönetim tarzı ile işletilen ve ağırlıklı olarak köle, esir ve dahi cezalı tutukluların çalıştırıldığı kalhanelerdeki iş gücünün azaltılması için gelişen teknik yeniliklerden istifade edilme yoluna gidildi. Köle ve esirler yetersiz koşullar nedeniyle bazen salgın hastalıklara maruz kalarak maden dehlizlerinde can vermekte ve üretimin kesintiye uğramasına neden olmaktaydılar.⁵¹ Bu gibi durumlarda ise ağır cürümlüler madenlere sevk edilseler de isteksiz çalışma performansları nedeniyle istihsalde büyük düşüşlere neden olmaktaydılar. Kalhanelerin bulunduğu vilayetlerin köylerinden tedarik edilen ameleler ise oldukça yüksek bir ücretle gündelik usulüyle istihdam edildiklerinden canla başla çalışmaları beklenirdi. Ancak ödemenin gündelik üzerinden ödenmesi emekçilerin istihsalat işlerini yavaşlatmayı kazanımları açısından elzem kılmaktaydı. Bütün bu etmenler bir araya geldiğinde ortalama bir Osmanlı kalhanesinde bulunan her bir ocakta ayda 3.000 kıyyelik bakır cevheri işlenerek en fazla 500 kıyye miktarında saf bakır imalatı gerçekleştirebilmekteydi. İç piyasanın ihtiyacı olan bakır zaten Tokat'ta yer alan Kazancılar esnafına ait olan kalhanede yeterince imal edilirdi. Bunun dışında kalan diğer dört adet kalhanenin imalatı ise Tokat Voyvodalığına ait muhkem kale dehlizlerinde payitahtın talebi olan uygun miktara erişinceye kadar muhafaza altına alınırdı.

Tokat Kalhanesi'nde ilk defa yabancı personelin istihdamı meselesi daha Haziran 1841'de ele alınmıştı. Belgelerde “*Avrupa usulü üzere imal için ...*” diye başlayan kayıtlardan anlaşılacağı üzere Keban ve Ergani bakır madenlerinde üretimi artırmak üzere bilhassa Avusturya madencilik sektöründen istifade edilmeye çalışıldığı anlaşılmaktadır. Bu arada Keban'daki madeni ıslah için Avusturyalı mühendis Breden ve Ergani madenleri için de Sekliyus adlı bir başka mühendisin görevlendirildiği belirlenmiştir. Ayrıca ilgili madenlerin iyileştirilmeleri ile ilgili çalışmaları sevk ve idare içinde Mösyö Paulini'nin daha 1841'lerde İstanbul'da kamp kurduğu anlaşılır. İlgili yazışmalardan anlaşılacağı üzere Keban ve Ergani'de tesis edilecek maden ocaklarındaki fırınlar için taş, kireç ve diğer aletlerin İstanbul üzerinden sevki planlanmıştır. Bu durum Keban ve Ergani'deki bakır cevherinin saflaştırılmasa bile eritilerek cüruf maden külçesi halinde sevkine yönelik yeni bir uygulamanın icra edilmeye çalışıldığına kanıt teşkil eder. İlgili mühendislerin Keban ve Ergani'deki işlerinin bitimine müteakiben Tokat Kalhanesi'nde de bir takım iyileştirmeler icra etmeleri tasavvur olunmuştur.⁵²

Osmanlı Devleti yenileşme ve reform süreçlerinde vatandaşlarına daha fazla özgürlük teminatı vermeye başladığında aynı yükümlülükler altında ezilen Osmanlılar devlet yararına bedava çalışmaktan feragat ettiler.⁵³ Bu durum kalhanelerdeki kol ve kas gücünü azalttı. Daha az kol ve kas gücüne ihtiyaç duyan ve modern teknoloji ile hizmet veren kalhanelerin tesisi elzem hale geldi. Ayrıca kalhanelerin ihtiyacı olan meşe odun kömürünün temini için kalhane bölgesine yakın alanlarda Viyana'dan getirilen ve kömürü makbul ağaç türlerinin ekimine başlandı. Viyana'dan Tokat'a kadar transfer edilen bu ağaç tohumları için 831 filori ödenmişti. Tohumlar için nakliye masrafı olarak da her bir denk tohum için direkli gümüş riyal 4 Osmanlı kuruşu hesabıyla 99 kuruşa yani 22,5 Avusturya direkli riyali mukabilinde bir bedel ödenmişti.⁵⁴

Tokat Kalhanesi'nde inşa edilecek “*Avrupa usulü*” yeni bir maden üretim sisteminin devreye sokulabilmesi için Avusturya'dan mühendis ve madenci amelelerinden oluşan bir ekibin daha sonraki tarihlerde de İstanbul'a geldiğini belgeleyen evraklara ulaşılmıştır.

⁵¹ DABOA., İE.,MDN.,No: 2-105, 13.07.1093.

⁵² DABOA., TS.MA.e., No: 1213-14, H.9.6.1257.

⁵³ Mehmet Yavuz Erler & Mucize Ünlü, “Refugees in the basin of the Canik Mines: Greek Orthodox from mining to agriculture (1790-1884)”, s. 183-221.

⁵⁴ DABOA., TS.MA.e., No: 1221-31, H. 29.05.1260.

Muhtemelen bu ekibi sevk ve idare eden Mösyö Paulini yine İstanbul'da ikamet ederek işleri takip etmiştir. Tokattaki kalhane için ise iki adet maden mühendisi ve bazı madenci amelenin Samsun üzerinden Tokat'a yollandığı anlaşılır. Samsun Mutasarrıfı Abdullah Beye Saray Kapucubaşı tarafından yazılan yazıda Tokat'a gitmek üzere Samsun'a gelecek olan Avusturyalı madenci ameleler ile iki adet mühendise yardımcı olunması yönünde talimatlar verilmiştir. İlgili yazıda mühendislerin kalhanede yakılacak olan kömürün temin edileceği ormanlık alanları düzenleyecekleri ve Viyana'dan yanlarında getirdikleri yeni ağaç fidelerinin kalhane civarında tesis edilecek yeni ormanlık alana dikileceğine yönelik emareler de yer alır. Bu durum gelen mühendislerin madenci olmadıkları muhtemelen orman mühendisleri oldukları yönünde tahminde bulunmamıza yardımcı olur. Ayrıca bu maden ocaklarına gerekli olan kömürün tertibi işi ile ilgilenen orman mühendislerinin bilahare Keban ve Ergani'ye de Avusturya'dan yanlarında getirdikleri ağaç tohumlarından götürerek ettikleri anlaşılır. O halde daha 1841'lerde Ergani ve Keban'da yapımı tasavvur olunan fırınların bilahare tesis edildiği ve aktif hale geçtiği düşünülmektedir. Bu arada ilgili mühendislerin Mösyö Paulini'ye yardımcı olacaklarına dair belgelerde yer alan ifadeler Gustav Paulini'nin Tokatta bulunan kalhane için tetkiklerde bulunduğuna dair delil addedilebilir. Ayrıca Mösyö Paulini'nin Ergani ve Keban'dan Tokat'a nakledilen bakır cevherini yüksek verimlikte işleyecek yeni bir kalhane tesisi meselesi ile uğraştığı da resmi yazışma evrakında kayda geçirilmiştir.⁵⁵

Tokat'ta istihdam olunan madenci amelenin muhtemelen bir şirket tarafından Osmanlı Devleti'ne sevk edildiğini belirten veriler vardır. Buna göre Osmanlıca kayıtlardan elde ettiğimiz verilerde, "*Zakolyon Bazırgan ve Şeriki*" adlı şirket Avusturyalı madencilerin istihdamında aracılık etmiştir. Şirketin isminden de anlaşılacağı üzere bir Macar şirketi idi ve Macaristan'daki Zakoly ailesine aitti.⁵⁶ Mühendislere ve madenci ameleye Tokat'ta ödenen yevmiye defteri bu Avusturyalı ekibin "teşvik-i mesaisini" belirlemede önemli bilgiler içerir. Ayrıca İstanbul, Ergani, Keban ve Tokat'ta görevlendirilecek olan maden mühendisi, orman mühendisi, mühendis-i muavin, madenci baş usta (ser madenciyan), usta (madenciyan) ve kalfalarının (amele-i madenciyan) farklı gruplardan müteşekkil oldukları değerlendirilmektedir. Bilhassa konuya dair elde ettiğimiz arşiv verilerinde yer alan bir belgede Tokat Kalhanesi'ne sevk edilen görevlilere dair şu bilgiler yer alır: "*Tokat Kalhanesinde istihdam olunan Nemçelü madenciyanın kezalik iki aylık maaş ve mahiyeleri 16.290 kuruştur*".⁵⁷ Bu durum Avusturya-Macaristan ve Prusya üzerinden Osmanlı İstanbul'una Haziran 1844'de bir defa daha sevk edilen görevlilerin peyderpey Anadolu'da bulunan Keban ve Ergani bakır yatakları ile Tokat'taki kalhane nezdinde farklı görevler icra ettikleri anlamına gelir. Konuya dair Tokat Kalhanesi'nde 1844 yılı itibarıyla görevlendirilenlere dair oluşturulacak bir tablo istatistikî bir yorumu da mümkün kılar.⁵⁸

Nemçelü Baş Mühendis (1844)				
No	Görevi	Süresi	Fiyorin Cinsinden	Kuruş Cinsinden Ödenen
1	Polini, Baş Mühendis	R. 1260 Nisan (30 gün)	Günlük 2 Macar Altınından 60 altın	Her Macar altını 50 kuruş 30 paradan = 3.045 kuruş + 1000 kuruş zam.
2	Polininin Tercümanı	Nisan	Aylık	Aylık 500 kuruş
3	Polini, Baş Mühendis	Mayıs (31 gün)	Günlük 2 altından 62 altın	Her Macar Altını 50 kuruş 51 paradan 3.162 kuruş + 1000 kuruş zam
4	Polininin	Mayıs	Aylık	500 kuruş

⁵⁵ DABOA., TS.MA.e., No: 1164-56, H.09.06.1257.

⁵⁶ DABOA., TS.MA.e., No: 1221-31, H. 29.05.1260, s.18.

⁵⁷ DABOA., TS.MA.e., No: 1221-31, H. 29.05.1260, s.2.

⁵⁸ DABOA., TS.MA.e., No: 1221-31, H. 29.05.1260, s.22.

	Tercümanı		
--	-----------	--	--

Avusturyalı başmühendis Paulini ile ilgili veriler netlik arz etmez. Gerçekte Avusturyalı mı, Macar mı yoksa Bohemyalı mı olduğuna dair bazı soru işaretleri geçerliliğini korur. Tokat, Ergani ve Keban bölgesine hiç gitmiş midir bu da netlikle belirtilmez. Dahası yolluk yevmiye, maaş ödemesi ve benzeri mali kayıtlar onun daha ziyade İstanbul'da karargâh kurduğuna dair kanıtlar taşır. Bilhassa kendisine yapılan ödemelerin Macar altını ile yapılmış olması da dikkat çeker. Zira görevlendirilen diğer mühendis ve madencilerin ücret ödemeleri Avusturya fiyorişi ile gerçekleştirilmiştir. Muhtemelen Osmanlı Devleti gelişmiş madencilik tekniklerine sahip Avusturya ile teknoloji alış verişi gerçekleştirmenin çarelerini ararken Macar kökenli saygın aileleri aracı olarak değerlendirmiştir. Uzun yıllar Osmanlı hâkimiyeti altında kalan Macar illerinde Osmanlıya dost ailelerin varlıklarını korudukları ve Osmanlı ile Avusturya arasında arabuluculuk yaparak kendilerine servet temin ettikleri tasavvur olunabilir. Maaş ödemelerinde kullanılan farklı kurlar böylesi bir çıkar ilişkisini tesciller niteliktedir. Tokat Kalhanesi'nde görev icra eden Nemçelüler yani Avusturyalılar ise ismen olmasa da istatistiksel olarak kayda alınmışlardır. Bu verilere göre;

Tokatta Avusturyalı Madenci Amelesine Ödenen Meblağ (1844) ⁵⁹				
Madenci Adedi	Görevi	Çalışma Süresi	Fiyorin Cinsinden Ödenen	Kuruş Cinsinden Ödenen
2	Kalfa-yı Madenciyan	Mayıs 31 gün	Günlük 3 fiyoriden 186 fiyori	2083 kuruş
6	Madenciyan	Mayıs 31 gün	Günlük 2,5 fiyoriden 465 fiyori	5208 kuruş
1	Defa Madenci	Mayıs 31 gün	Günlük 2 fiyoriden 62 fiyori	694 kuruş 50 para
Ceman: 713 fiyori, 7985 kuruş 50 para				

Tablo içeriğinden de anlaşılacağı üzere Tokat Kalhanesi'ne Avusturya ya da Macaristanlı maden veya orman mühendislerinden ziyade madenci taifesi sevk edilmiştir. Kendilerine yapılan ödemelerin Avusturya fiyorişi üzerinden yapılmış olması tabiiyetlerine dair de bazı tahminlerde bulunmamamıza olanak tanır. Zakalyon ve Şeriki tarafından 1 Mayıs 1844'de yapılan ödemelerin esasen şirketin Osmanlı makamları ve madenciler arasında aracılık etmeye devam ettiğini kanıtlar. Burada yapılan ödemelerde maden ve orman mühendislerinin olmaması Tokat'ta gerçekleştirilecek ıslahat faaliyetlerinde mühendislik bir işin olmadığı ve yalnızca kendilerine İstanbul'da başmühendis Paulini tarafından verilen talimatları yerine getirmekle mükellef tutulduklarına yönelik değerlendirmelere olanak tanır. Muhtemelen Tokat Kalhanesi'nde yer alan bakır cevherlerinin sülfatından ayrıştırılmasında kullanılan kal havuzlarına Tokat içerisinden geçen ırmağın suyu kanalize edilerek katır, hamal ve beygirlerle gerçekleştirilen sutaşıma külfetinden kurtulunmuştur. Buhar kazanlarıyla çalışan devasa bir çark vasıtasıyla da ırmağın suyu kalhane havuzlarına aktarılarak kısa sürede daha fazla Ergani ve Keban üzerinden getirilen bakır cevheri cürufu kereme-i fırın (ocağın ateşini yakan) ve zenberek fırınları için sülfatından arındırılarak saflaştırılma işlemi için hazır edilmiştir. Tokat'ta bulunan dokuz (9) adet madenci usta, kalfa ve yardımcılarının nisan, mayıs ve haziran aylarında

⁵⁹ DABOA., TS.MA.e, No: 1221-31, H. 29.05.1260, s.18.

kendilerine verilen talimat üzere gerekli iyileştirmeleri yaptıktan sonra ayrıldıkları anlaşılır.⁶⁰ İki ay kadar oldukça kısa bir sürede yapılan bu kalhanenin iyileştirme işlemlerinde yapılan masraflar *Maliye Nezareti* defterlerinde de kayda alınmıştır.⁶¹ Bu durum Tokat Kalhanesi'nde teferruatlı bir iyileştirme ya da yeni bir işletme tesisi için yeterli bir süre değildir. Muhtemelen kısmı bir iyileştirme ile kalhane bünyesinde en fazla zaman kaybına yol açan çökertme havuzlarına su temini meselesi çözülmüştür. Yine de bazı kaynaklarda Tokat Kalhanesi'nde yapılan iyileştirmeler sonucunda 1887 yılı itibarıyla %96 saflıkta bir bakır üretiminin elde edildiği belirtilir.⁶² Hâlbuki bu oran Tokat Kalhanesinin daha önceki imkânları ile ancak % 60 oranında sağlanabilmekteydi.⁶³

1887-1890 tarihleri arasında Osmanlı Devleti'nin bir kez daha yabancı mühendislerle birlikte bakır üretiminin artırılabilmesi için yeniden mukavele imzaladığı anlaşılır. Bu durum mevcut Tokat'taki kalhanenin Avusturya teknolojisi kullanılmış olmasına rağmen yeterince verimli olamadığı şeklinde değerlendirilmiştir. Bu defa Mösyö Tabini ve Dalecyo bakırın membaı olan Ergani ve civarında her yıl 100 tonilato (1 Tonilato= 4 Çeki= 903 kilogram) yani yaklaşık yıllık 90 tondan biraz fazla miktarda bir bakır cevheri üretimi için bir kalhane tesisi ile ilgili olarak Osmanlı Devleti ile mukavele yapmıştı. Bu miktarın senede 1.5 tondan aşağı düşmesi ve toplamda üretim kaybının 5 tondan aşağı olması halinde ise mukavelelenin feshi karara bağlanmıştı. Üretilecek bakırın Tokat Kalhaneleri'nde olduğu gibi %96 saflıkta olması planlanmıştır. Ayrıca bu kalhanelerde ve maden ocaklarında imal edilecek tesislere kadar yapılacak yol ve demiryolunda bu iki yabancı mühendis yetki sahibi kılınmıştı. Üretilecek olan bakır ise Avusturya ya da Avrupa'daki pazarlara yine bu iki mühendis aracılığı ile sokulacak ve satışı gerçekleştirilecekti.⁶⁴ Muhtemelen Ergani'de tesisi yapılan kalhane ve buradaki iyileştirmeler sonrasında Tokat Kalhanesi'ne Ergani'den gönderilen bakır cevheri sevkine gerek kalmamıştı. Bu durum Tokat'taki işletmenin atıl kalmasına ve üretimin yalnızca kazancılar esnafı için üretilen bakırla sınırlanmasına neden oldu. Gerçi I. Dünya Savaşı esnasında oluşan zaruret üzerine bakırdan mamul tüfek fişek kapsüllerinin hazırlanmasında yeniden aktif vazifeye çağrılmışsa da eski görkemli bakır endüstrisine bir daha kavuşamadı.

Sonuç

Tokat Kalhanesi'nin Fatih Sultan Mehmet devrinden itibaren aktif olarak kullanılmaya başlandığı değerlendirilmiştir. Zira Fatih Sultan Mehmet zamanında üzerinde ejder figürü bulunan bakır bir mangırın Tokat Kalhanesi'nde hizmet erlerine ödenmek üzere üretildiği belirtilir. Süreç içerisinde bu darphanenin kapatılarak Amasya'da bir müddet daha üzerinde aslan figürü bulunan bir bakır mangırın üretimine devam edilmiştir. Şehzade sancağı olan Amasya'da üretilen altın, gümüş ve bakır paranın hammaddesi olan bakırın en azından Tokat Kalhanesi'nde imaline devam edildiği tahmin edilmektedir. İlerleyen seneler ve Tokat'a başta Ergani, Samsun, Amasya, Sonisa, Kayseri ve Malatya da bulunan bakır cevherlerinin sevki sonrasında kalhanelerin ve buna bağlı olarak bakır istihsalatının miktarı artış kaydetti. İstanbul'da bulunan ve yalnızca bakırdan mamul mangırların üretildiği Tokatlı Darphanesi ve askeri malzemenin üretiminin yapıldığı Tophane-i Amire, Tokat kalhanelerinde üretilen yüksek kalitedeki saf bakıra ihtiyaçları vardı. Kanuni ve Yavuz Selim devirlerindeki askeri hareketlilik esnasında Tokat'ta bulunan bakır imalatı daha da gelişti. Safevilerle girilen amansız uğraşa yaklaşık iki yüz yıl (1516-1712) kadar Tokat doğudaki en güvenli bölge olarak bakır imalatının

⁶⁰ DABOA., TS.MA.e, No: 1221-31, H. 29.05.1260, s.18, 20.

⁶¹ DABOA., MAD.d., Nr. 11937, H. 11.05.1260, s.168-169.

⁶² Düstur (1887-1890), I. Tertip, 6. Cilt, Ankara Devlet Matbaası, 1939, s. 30.

⁶³ Ersoy Ergin, "II. Meşrutiyet Döneminde (1908-1909) Ergani Bakır Maden-i Hümayunu", *Tanzimat'tan Günümüze Diyarbakır*, Edt. Oktay Bozan, Hakan Asan, Hatip Yıldız, Mehmet Salih Erpolat, , Cilt: 2, Manas Yayınları, Elazığ 2019, s.97.

⁶⁴ Düstur (1887-1890), I. Tertip, s. 29-34.

merkezi haline geldi. Tespitlerimiz neticesinde Tokat'ta devlete, evkafa ve esnafa ait olmak üzere toplamda beş adet kalhanenin varlığı tespit edilmiştir. Osmanlı "küre-i nühas" yani kalhane yapılarının daha net bilgi elde edilebilen Küre Kalhanesi üzerinden Tokat'taki kalhanenin çalışma sistemi ve personeline dair özellikleri mukayese usulüyle ortaya çıkarılmıştır. Buna göre her bakır kalhanesinin çökertme havuzlarının yanı sıra iki adette *zenberek* yani yüksek ısı fırınına sahip olduğu anlaşılır. Her bir Osmanlı "küre-i nühas" madeninde ise toplamda 179 işçinin daimi olarak gündelik yevmiye usulü ile istihdam edildikleri belirlenmiştir. Bu durum Tokat'ta bulunan beş kalhane dikkate alındığında yaklaşık 1000 işçiye tekabül etmekle beraber iddia edildiği üzere yıllık 1000 ton bakır üretimi oldukça mübalağalı bir iddiadan öteye gitmez. Zira bir kalhanenin yıllık üretim kapasitesi 15-16 ton olarak belirlenmiştir. Bu durumda Tokat kalhanelerinde yılda yaklaşık 75-80 ton saf bakır imalatı yapılabilmektedir. Elbette ki bu oranlarda saf bakırın üretilebilmesi için Tokat'taki beş kalhanede yılda 450-480 ton bakır cevheri işlenmiş olmalıdır. Özetle bin ton civarında bir bakırın imalatı için bir yıldan daha fazla bir süreye ihtiyaç vardır. Tokat Kalhanesi üzerinden Samsun'a ve oradaki iskeleler vasıtasıyla da İstanbul'a bir defada sevki yapılan bakırın miktarı ise 300 tonu geçmez. Bu durum birkaç yılda kalhanelerde saflaştırıldıktan sonra kalhane mahzenlerinde hıfz edilen saf bakırın darphane ve tophane-i amire tarafından sipariş edilen miktara ulaştıktan sonra sevkiyat işlemlerine başlandığına işaret eder.

İstanbul'da bulunan Darphane-i Amire tarafından, "sikke-i nühasiye" (bakır paralar) üretimi için talep edilen saflaştırılmış bakırın 19 Mart 1857 yılında Tokat Kalhanesi'nden sevki talep edilmişti. Talep edilen bakır miktarı 200.000 vukiyye (1 vukiyye 119 gram) yani 23 ton 800 kilo kadardı. Ancak bu miktarın yalnızca 131.122,5 vukiyyesi İstanbul'a sevk edilmiş ve toplamda 3.668 parça bakırdan mamul paranın imalinde kullanılmıştı. Bu da Tokat Kalhaneleri'nden bilhassa kazancılar esnafına ait olan kalhanenin üretim kapasitesine denk sayılırdı. Tokat Kalhanesi'nde ise 1857 yılında müdür olarak İsmail Zühdü Bey'in olduğu belirtilmektedir.⁶⁵ XIX'ncü yüzyılın ikinci yarısında bile Tokat Kalhanesi'nde üretilen saflaştırılmış bakırın Osmanlıya ait bakırdan mamul sikkelerinin üretiminde kullanılmaya devam edildiği anlaşılır. Ayrıca bakırın altın ve gümüş paraların içeriğinde de kullanılıyor olması; Osmanlı metal paralarının imalatında merkezi otoritenin Tokat Kalhanesine olan bağımlılığını bir kat daha artırmış olmalıdır.

Osmanlı Devleti'nin ulusal ve uluslararası piyasalarda tedavülde olan altın ve gümüş madenlerinde karşı karşıya kaldığı nedret dönemlerinde bakırdan mamul mangırların devreye girdiği ve iç piyasanın canlılığını devam ettirdiği anlaşılır. Bilhassa savaş ve seferberlik süreçlerinde devletin prestiji olarak basılan bakır sikkeler üzerinden gerçekleştirilen hizmet alımları Osmanlı maliyesini olağan üstü hallerde güçlü kılmıştır. Ayrıca varoşlarda ve kırsal kesimdeki vatandaşların altın ve gümüş paraya olan erişim güçlükleri nedeniyle uğradıkları likidite sorunu bakır para üzerinden alınan vergilerle giderilmiş sosyo-ekonomik buhranların önüne geçilmiştir. Bakır paranın tedavülden çekilmesi veya yasaklanması gibi durumlarda bilhassa Anadolu'da Celali isyanları gibi temelinde ekonomik istikrarsızlıkların bulunduğu pek çok isyanın oluşumuna sebebiyet vermiştir. Altın ve gümüş paraya erişimi bir hayli güç olan orta ve alt gelir gruplarının bakır paraların yasaklanması ile birlikte devlete olan vergilerini ödeme güçlükleri çektikleri belirlenmiştir. Osmanlı piyasalarının ihtiyacı olan nakit parayı temin edebilmek için devletin sürekli olarak gümüş paralar üzerinde taşıdığı giderek gramaj ayarlarını düşürdüğü ve bu suretle ihtiyaç duyulan likit para miktarını temine çaba sarf ettiği anlaşılır. Bu durum gümüş para rejimini bozduğu gibi aynı zamanda bakır paranın eksilmesi ile piyasalarda oluşan nakit boşluğunu doldurmada gümüş paraların yetersiz kaldığı anlamına da gelir. Piyasalardaki nakit daralması nedeniyle bakır paralar üzerinde gerçekleşen manipülatif hareketlerden en fazla Anadolu ciheti etkilenmiştir. Zira Osmanlı bakır darphaneleri ve bakır

⁶⁵ DABOA., TS.MA.e., No: 1218-1, 23.07.1273.

üretim merkezlerinin neredeyse tamamı Anadolu topraklarında yer alır. Osmanlı Balkanları zengin gümüş madenleri sayesinde altın ve gümüş üzerine dayalı ekonomik bir yapıya sahip olduğu için bakır paraların tedavülden çekilme süreçlerinden Anadolu insanı kadar etkilenmemiştir. Sonuç itibarıyla metal para sisteminde imalatta kullanılan metanın bolluğu ve devletin parası karşılığında ortaya koyduğu ürün ve itibar paranın değerini belirlemede, sıhhatli ve sürdürülebilir bir ekonomi piyasasının oluşumunda önemli rol üstlenmiştir. Osmanlı gümüş paralarından olan akçanın bir aralar bakır oranı abartıldığı için kızıl akça olarak nitelendirildiği belirtilir. Osmanlı topraklarına sokulan külliyyatlı miktardaki ecnebi bakır Osmanlı mangırları yerli bakırdan üretildiği için kalpazanlar açısından bir avantaj sağlayamamıştır. Bunun yerine Osmanlı gümüş parası içerisindeki bakır alaşım miktarı ile oynanarak gümüş akçalar üzerinden bir çıkar temin edilmeye çalışılmıştır. Ecnebiiler tarafından Osmanlı piyasalarına sokulan bakır kurşun içerdiğinden bunlarla üretilen Osmanlı akçaları kızıl bir renge bürünmekteydi.⁶⁶ Özetle metal paranın hammaddesi Osmanlı topraklarında bol ise bu metal para kalpazanlar ve uluslar arası sabotajcılarının müdahalesine kapalı kalabilmekteydi. Bakırdan mamul mangırların bu noktada Osmanlı'nın manipüle edilemeyen yegâne parası olarak dikkat çektiğini ve Osmanlı marketleri için ehemmiyetini bir kez daha vurgulamakta fayda vardır.

Osmanlı madenleri ve kalhanelerinde en büyük duraksama ise doğal afet yıllarında yaşanmaktaydı. Kuraklık yılları bilhassa yöredeki su kaynakları üzerinde de etkili olarak Behzat Deresi'nden çekilen suyla çalışan mekanik öğütme makinesi ve köpürtme havuzlarının işlerliğini sona erdirmekteydi. 1839-1845 ve nihayet 1869-1875 yılları yaşanan büyük Anadolu kuraklığı nakliye vasıtası olan develerin devre dışı kalarak Keban ve Ergani'den bakır cevheri transferini sona erdirdiği gibi tesis edilen yeni kalhanenin de verimli bir şekilde çalışmasını engelledi. Bilhassa işçilere ödenen ücretlerin tedrici olarak piyasa şartlarında gerilemesi ile birlikte kalhanelerin verimliliği iyiden iyiye akamete uğradı ve 1869 Süveyş Kanalı ile birlikte Osmanlı piyasalarına İngiliz Buharlı gemileri ile sokulan ucuz ve bol miktardaki bakır Osmanlı imalat sektöründe rekabeti imkânsız hale getirdi. Bilhassa 1905 trans Sibiryâ demiryolunun tamamlanması ile birlikte Sibiryâ'daki bakır madenlerinden Rus buharlı gemileri ile Osmanlı piyasalarına yoğun bir demir ve bakır girişi yaşandı. Avusturya ve Macaristan üzerinden transfer edilen teknik personel ve mühendisler yardımıyla Osmanlı topraklarındaki bakır madenleri için 1835, 1842 ve nihayet 1887 yıllarında gerçekleştirilen bütün iyileştirme çalışmalarına rağmen küresel rekabet ve gelişen nakliye vasıtaları karşısında çaresiz kaldı.

KAYNAKÇA

Arşiv Belgeleri

Devlet Arşivleri Başkanlığı, Osmanlı Arşivi (DABOA), TS.MA.e, No. 121815

DABOA., TS.MA.e, 61825, "Aşiretlere dair"

DABOA., TS.MA.e, No. 61823

DABOA, TS.MA.e, No. 122116

DABOA., TS.MA.e, No. 121931

DABOA., TS.MA.e, No. 122041

DABOA., HHİ, NO: 113

DABOA., TS.MA.e, No: 12181, 23.7.1273

DABOA., TS.MA.e, No: 121740

⁶⁶ Suha Oğuz Baytimur, "Osmanlı Devleti'nde Kalpazanlık Faaliyetleri ve Uygulanan Cezalar (1789-1808)", *Bitlis Eren Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 5 (2), Aralık 2016, s.251.

- DABOA., A.}MKT.UM., No: 431-9, H. 23.03.1277.
 DABOA., TS.MA.e., No: 1159-79, H.06.08.1260.
 DABOA., A.}MKT. No: 142-71, H. 1.9.1264.
 DABOA., TS.MA.e, No: 1215-6, H. 23.02.1254.
 DABOA., İE.,MDN.,No: 2-105, 13.07.1093.
 DABOA., TS.MA.e., No: 1213-14, H.9.6.1257.
 DABOA., TS.MA.e, No: 1221-31, H. 29.05.1260.
 DABOA., TS.MA.e., No: 1164-56, H.09.06.1257.
 DABOA., TS.MA.e, No: 1221-31, H. 29.05.1260, s.18.
 DABOA., TS.MA.e, No: 1221-31, H. 29.05.1260, s.18, 20.
 DABOA., MAD.d., No: 11937, H. 11.05.1260, s.168-169.
 DABOA., TS.MA.e., No: 1218-1, 23.07.1273.

Osmanlıca Kitaplar

Düstur (1887-1890), I. Tertip, 6. Cilt, Ankara Devlet Matbaası, 1939.

Kitaplar

Aras, Engin, *Bir Osmanlı Sanayi Teşebbüsü Olarak Tokat Kalhanesi (1840-1920)*, Doktora Tezi, Tokat Gazi Osman Paşa Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tokat 2019.

Çiçek, Harun, *Tokat Merkez Sancağı'nın Sosyo-Ekonomik Konumu (1800-1850)*, Yüksek lisans Tezi, Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Samsun 2006.

Erler, Mehmet Yavuz, *Osmanlı Devletinde Kuraklık ve Kıtık Olayları (1800-1880)*, Libra Yayınları, İstanbul 2010.

Erler, Mehmet Yavuz & Ünlü, Mucize, "Refugees in the basin of the Canik Mines: Greek Orthodox from mining to agriculture (1790-1884) ", *The Economic and Social Development of the Port Cities of the Southern Coast and Hinterland, Late 18th – Beginning of the 20 th century*, Edited by. Ethem Eldem, Sophia Laiou, Vangelis Kechriotis, Published By: Black Sea Working Project Papers (E.U) , Greece/Corfu-2017.

Erler, Mehmet Yavuz, "Osmanlı'da Mangırın Tarihçesi", *Osmanlı İktisat Tarihi Üzerine Yazılar*, (Ed. Mehtap Nasıroğlu Aydın), Paradigma Akademi, Çanakkale 2022.

Ergin, Ersoy, "II. Meşrutiyet Döneminde (1908-1909) Ergani Bakır Maden-i Hümayunu", *Tanzimat'tan Günümüze Diyarbakır*, Edt. Oktay Bozan, Hakan Asan, Hatip Yıldız, Mehmet Salih Erpolat, Cilt: 2, Manas Yayınları, Elazığ 2019.

Fleet, Katherine Harriet, *Trade Relations Between The Turks and The Genoise (1300-1453)*, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), SOAS, London 1993.

Manz, Beatrice Forbes, *The Rise and rule of Tamerlane*, Cambridge Universit Press, Cambridge 1989.

Makaleler

Akyüz, Hatice Ö. & Mehmet Akif Ceylan, *Osmanlı Döneminde Tokat Şehrinin Fonksiyon Özellikleri*, *Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 11(2), 2020, s. 110-130.

Aydüz, Süleyman, Osmanlı Silahları, Silah Üretim Merkezleri ve Literatürü Tarihi, *The History School*, Number: 10, Mayıs-Ağustos 2011, s.1-37.

Baytimur, Suha Oğuz, “Osmanlı Devleti’nde Kalpazanlık Faaliyetleri ve Uygulanan Cezalar (1789-1808)”, *Bitlis Eren Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 5 (2), Aralık 2016, s.249-256.

Beşe, Ayşe Vildan, “Bakır Cürüflerinden Metallerin Kazanılması”, *Sinop Üniversitesi Fen Bilimleri Dergisi*, 2(1), 2017, ss. 140-149.

Beşirli, Mehmet, “Tokat Bakır Kalhanesinin Yönetimi (1793-1853)”, *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 14(1), Elazığ 2004, s. 234.

Erler, Mehmet Yavuz & Selçuk Özkan, “ Karadeniz’de Bir Osmanlı Maden Yerleşkesi: Kab-1 Maden Kazası (1264-1856)”, *Osmanlı Mirası Araştırmaları Dergisi (OMAD)*, Cilt. 6, Sayı. 16, Kasım 2019, s.522-525.

Erler, Mehmet Yavuz, “Merzifon Savaşı’nda Kaderin Mızrağı ve Gizemli Olayların Sır Perdesi (1101)”, *Near East Historical Review*, 12(3), Temmuz 2022, s. 171-207.

Khan, İqtidar Alam, “Firearms in Central Asia and Iran During The Fifteenth Century And The Origins And Nature of Firearms Brought By Babur”, *Indian History Congress*, 56(1995), 1995, ss. 435-446.

Oldland, John, “The Wealth of The Trades in Early Tudor London”, *The London Journal*, 31(2), 2006, s. 127-155.

Özdağ, Abdullah, “Osmanlı Bakır İşletmeciliğinde Tokat Kalhanesi (1850-1870)”, *Turkish Studies*, 9 (7), 2014, s.463-473.

Tızlak, Fahrettin, XIX. Yüzyılın Ortalarında Osmanlı Maden Yatakları, *Belleten*, 60 (229), 1996, s. 703-718.

Ekler:

Tablo 1: Tokat Kalhanesinde Çalışan İzabeci Ustası (1909-1910)⁶⁷

TOKAT KALHANESİNDE ÇALIŞAN İZABECİ USTASI (1909-1910)				
İZABECİ ADEDİ	YEVMIYESİ	ÇALIŞTIĞI TOPLAM İŞ GÜNÜ	AYLIK ÜCRET	ÇALIŞTIĞI TARİH
1	4	30	120	1909
1	4	27,5	110	1910

Tablo 2: Tokat Kalhanesinde Çalışan Taşçı Ustası⁶⁸

TOKAT KALHANESİNDE ÇALIŞAN TAŞÇI USTASI				
TAŞÇI ADEDİ Baş Taşçı, Kalfa Taşçı, Çıracık Taşçı, Usta Taşçı,	YEVMIYESİ	ÇALIŞTIĞI TOPLAM İŞ GÜNÜ	TOPLAMDA ALDIĞI ÜCRET	ÇALIŞTIĞI TARİH
9	(10-8-6-3) kuruş	266	1920	1909
9-5-8-9-9-8	(10-8-6-3) kuruş	37	271	1910
3-1-2-2-9-12-11-11	(10-8) kuruş (12-10-6-4) (12-10-5-4)	2	16	1911

Tablo 3: Tokat Kalhanesinde Çalışan Demirci Ustası (1909-1910)⁶⁹

TOKAT KALHANESİNDE ÇALIŞAN DEMİRCİ USTASI (1909-1910)				
DEMİRCİ ADEDİ Demirci Ustası Demirci Kalfası	YEVMIYESİ	ÇALIŞTIĞI TOPLAM İŞ GÜNÜ	TOPLAM ÜCRET	ÇALIŞTIĞI TARİH
2	10-5	7	40	1909
1	10	6	60	1910
1	10	6	60	1911

⁶⁷ Engin Aras, *Bir Osmanlı Sanayi Teşebbüsü Olarak Tokat Kalhanesi (1840-1920)*, s.97-98.⁶⁸ Engin Aras, *Bir Osmanlı Sanayi Teşebbüsü Olarak Tokat Kalhanesi (1840-1920)*, s.98-100⁶⁹ Engin Aras, *Bir Osmanlı Sanayi Teşebbüsü Olarak Tokat Kalhanesi (1840-1920)*, s.100-102.

Tablo 4: Tokat Kalhanesinde Çalışan Marangoz Ve Dülger Ustası (1909-1910)⁷⁰

TOKAT KALHANESİNDE ÇALIŞAN MARANGOZ VE DÜLGER USTASI (1909-1910)				
MARANGOZ VE DÜLGER ADEDİ	YEVMIYESİ	ÇALIŞTIĞI TOPLAM İŞ GÜNÜ	TOPLAM ÜCRET	ÇALIŞTIĞI TARİH
2	10-5	2	15	1909
1	10	6	60	1910
2	12 12-10 12-6	12	144	1911

Tablo 5: Tokat Kalhanesinde Çalışan Kum Yıkayıcı (1909-1911)⁷¹

TOKAT KALHANESİNDE ÇALIŞAN KUM YIKAYICI (1909-1911)				
KUM YIKAYICI ADEDİ	YEVMIYESİ	ÇALIŞTIĞI TOPLAM İŞ GÜNÜ	TOPLAM ÜCRET	ÇALIŞTIĞI TARİH
1	5	10	50	1909
1	5	20	100	1910
1	5-6-7	7	35	1911

Tablo 6: Tokat Kalhanesinde Çalışan Amele İşçi (1909-1911)⁷²

TOKAT KALHANESİNDE ÇALIŞAN AMELE İŞÇİ (1909-1911)				
AMELE ADEDİ BAŞ AMELE, AMELE, ADI AMELE	YEVMIYESİ	ÇALIŞTIĞI TOPLAM İŞ GÜNÜ	TOPLAM ÜCRET	ÇALIŞTIĞI TARİH
14	4,5-4-3,5	240	970	1909
9	4,5-4-3,5	149	596	1910
37	6-5-4	273	1524	1911

⁷⁰ Engin Aras, *Bir Osmanlı Sanayi Teşebbüsü Olarak Tokat Kalhanesi (1840-1920)*, s.102-103.⁷¹ Engin Aras, *Bir Osmanlı Sanayi Teşebbüsü Olarak Tokat Kalhanesi (1840-1920)*, s. 104-105.⁷² Engin Aras, *Bir Osmanlı Sanayi Teşebbüsü Olarak Tokat Kalhanesi (1840-1920)*, s.105-106.

NEAR EAST HISTORICAL REVIEW

1684 TARİHLİ BİR HAZİNE DEFTERİ: Edirne Sarayı Hazinesindeki Kesici ve Delici Silahlar ve IV. Mehmed'in Şahsi Eşyaları

*A Treasure Book Dated 1684: Sharp and Piercing Weapons in the
Treasury of Edirne Palace and IV. Mehmed's Personal Items*

Gülser Yardım

Doç. Dr., Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi, Türkiye
e-mail: gulseryardim@nevsehir.edu.tr
ORCID ID: 0000-0003-3338-5982

Near East Historical Review

13/2, April / Nisan 2023
e-ISSN: 2717-6363 (Online)
www.nehrreview.com

Article Type - Makale Türü : Research Article / Araştırma Makalesi
Received Date - Geliş Tarihi : 17.03.2023
Accepted Date - Kabul Tarihi : 09.05.2023
Pages - Sayfa : 205 - 219

doi : <http://dx.doi.org/10.29228/nehrreview.68935>

Citation - Atıf : Gülser Yardım, "1684 TARİHLİ BİR HAZİNE DEFTERİ: Edirne Sarayı Hazinesindeki Kesici ve Delici Silahlar ve IV. Mehmed'in Şahsi Eşyaları", *Near East Historical Review*, 13/2, April, 2023, pp. 205 – 219.

1684 TARİHLİ BİR HAZİNE DEFTERİ: Edirne Sarayı Hazinesindeki Kesici ve Delici Silahlar ve IV. Mehmed'in Şahsi Eşyaları

*A Treasure Book Dated 1684: Sharp and Piercing Weapons in the
Treasury of Edirne Palace and IV. Mehmed's Personal Items*

Gülser Yardım

Doç. Dr., Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi, Türkiye
e-mail: gulseryardim@nevsehir.edu.tr
ORCID ID: 0000-0003-3338-5982

Öz

Bu çalışmada Edirne Sarayı'nda bulunan bazı eşyaların listesi incelenmiştir. Defterin 5 Şubat 1684 tarihli olduğu anlaşılmaktadır. Defter incelendiğinde Edirne Sarayı'nda bulunan eşyaların listesini içerdiği anlaşılmaktadır. Genel itibarıyla belirli bir tasnif yapıldığında defteri iki ana başlık altında inceleyebileceği görülmüştür. İlki delici ve kesici silahlardır. Bunlar arasında kılıçlar, hançerler, bıçaklar gibi kesici silahlar; ok, yay gibi delici silahların olduğu anlaşılmıştır. Kılıç ve hançerler genelde kınlarıyla kaydedilmiştir ve yapımında gümüş ve altın gibi madenler kullanılmıştır. Bu silahların süslemesinde elmas, yakut, inci, zümrüt gibi taşlar kullanılmıştır. Aynı durum delici silah olan ok, yay ve ok taşıma kapları için de geçerlidir. Altın ve gümüş gibi değerli madenlerden yapılan ve ışıl ışıl göz kamaştıran değerli taşlarla süslenen bu silahlar şüphesiz savaşma gayesinin ötesinde amaçlar için de kullanılıyordu. Güç ve iktidar sembolize etmek gibi.

Dönemin padişahı IV Mehmet'e ait eşyalar da defterde tasniflenebilecek diğer başlıktır. Defter incelendiğinde görülmüştür ki IV Mehmet'e ait eşyalar arasında zırhlar ve zırhı tamamlayan kolçak, elçek, eldiven, ser-penah ve botluk gibi eşyalar dikkati çekmektedir. Bunların da genel itibarıyla yapımında altın gümüş gibi madenler ve süslemesinde elmas, zümrüt, inci, yakut gibi taşlar kullanılmıştır. Şüphesiz ki güç ve iktidarını sergileyebildiği bu eşyalarla padişah, içinde bulunduğu ortamda görsel olarak da en dikkat çekici kişi olmayı başarmıştır.

Anahtar Kelimeler: IV. Mehmet, Hazine defteri, Edirne Sarayı Mücevher, Silahlar.

Abstract

In this study, the list of some items found in Edirne Palace was examined. It is understood that the book is dated 5 February 1684. When the notebook is examined, it is understood that it contains a list of the items found in the Edirne Palace. In general, when a certain classification is made, it has been seen that the book can be examined under two main headings. The first are piercing and cutting weapons. These include cutting weapons such as swords, daggers, knives; It was understood that there were piercing weapons such as arrows and bows. Swords and daggers were often recorded with scabbards, and metals such as silver and gold were used in their construction. Stones such as diamonds, rubies, pearls and emeralds were used to decorate these weapons. The same is true for arrow, bow and arrow carriers, which are piercing weapons. These weapons, made of precious metals such as gold and silver and adorned with brilliant and dazzling precious stones, were undoubtedly used for purposes beyond warfare. It's like symbolizing power and power.

The belongings of Mehmet IV, the sultan of the period, is another title that can be classified in the notebook. When the notebook is examined, it is seen that among the items belonging to IV Mehmet, the armors and the items that complement the armor such as armrests, handguards, gloves, ser-penahs and boots attract attention. In general, metals such as gold and silver were used in their construction and stones such as diamonds, emeralds, pearls and rubies were used in their decoration.

Keywords: IV. Mehmet, Treasure Book, Edirne Palace, Jewellery, Weapons.

Giriş

Bu çalışmanın zeminini, T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi'nde bulunan bir hazine defteri oluşturmaktadır. Hazine defterleri genel itibarıyla sosyoekonomik açıdan zengin bir içeriğe sahiptir. Diğer yandan tarihi şahsiyetlere dair bilgilerin de elde edildiği önemli kaynaklardır. Bu bağlamda araştırmamıza konu olan 1684 tarihli defter; IV. Mehmed'in saltanatının son dönemlerinde Osmanlı Devleti'nin sosyal ve ekonomik durumu hakkında mikro düzeyde bilgilendirme yapmaktadır. Çünkü hazine odasında sandıklarda muhafaza edilen eşyalardan yalnızca kesici ve delici silahlar ile sultanın şahsi eşyalarına ve bunların özelliklerine değinilmektedir. Bu bilgilendirme, defterin bir hazinedardan başka bir hazinedara aktarılması sonucunda gerçekleştirilmiştir.

Avcı lakabıyla bilinen IV. Mehmet, 1648- 1687 yılları arasında on dokuzuncu Osmanlı padişahı olarak tahtta kalmıştır. Hükümranlığı yaklaşık 40 yıl süren ve ava düşkünlüğü ile bilinen IV. Mehmet, saltanatının 25 yılını İstanbul dışında Edirne'de geçirmiştir.¹ Edirne'nin hem IV. Mehmet hem de diğer bazı padişahlar için bu kadar gözde olmasının sebebi hem Balkanlara açılan kapı olması sebebiyle konumu, başkente yakınlığı ve doğal yapısı gereği padişahların av yapmaya ve gezinti yapmaya müsait olmasıdır.² Edirne'de hanedan mensuplarının kaldığı mekân olan ve Sarây-ı Cedîd olarak da bilinen Edirne sarayı, II. Murad tarafından 1450 yılında yaptırılmıştır. Bu tarihten sonra birçok ilâve ile giderek büyümüştür. Bu yapı 1758, 1767, 1787 ve son olarak Sultan Abdülaziz'in Avrupa seyahati dönüşü sarayda kalma ihtimalinden ötür 1867-73 yılları arasında tamir görmüştür. 1877 yılında büyük bir kısmı yok olan sarayın en parlak zamanları IV. Mehmed dönemine rastlamaktadır.³ IV Mehmed adeta Edirne'yi devlet merkezi gibi kullanmıştır.. Venedik ve Leh seferleri dolayısıyla Edirne'de kalmış, pek çok elçiyi burada kabul etmiştir. Şehzadeleri Mustafa ve Ahmed'in sünnet ve kızı Hatice Sultan'ın on sekiz gün süren düğünü burada yapılmıştır.⁴ Çalışmamıza konu olan ve Edirne Sarayı'nda tutulduğu anlaşılan defterin IV. Mehmed'in saltanatının son yıllarına denk geldiği anlaşılmaktadır ve bahsi geçen eşyalar o sarayın hazine odasındaki sandıklar içinde muhafaza edilmekteydi. Çalışma da bu sandıklarda bulunan eşyalarla sınırlıdır.

Defterin Tanıtılması

Deftere ait dört tane mikrofilm görüntüsü mevcuttur ve T. C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi'nden temin edilmiştir. Defterin künyesi TS. MA. d .01068 şeklindedir. İlk sayfa tek yüzlüdür. Diğer sayfalar ise a ve b yüzlüdür. Sayfaları temiz ve okunaklıdır. Defterde tarih bilgisi tek bir yerde verilmiştir o da defterin başındadır. *Bin doksan beş senesi Safer'inin on yedinci Cuma günü...* şeklindeki ibareden defterin 5 Şubat 1684 tarihli olduğu anlaşılmaktadır. Yine defterin başındaki açıklamadan bu defterin Edirne Sarayı'ndaki defterde kayıtlı olan ve Silahdâr Şahî Mustafa Ağa'nın Hasan Ağa'ya teslim eylediği eşyaların listesi olduğu anlaşılmaktadır.⁵ Diğer sayfada da Sandıkdaş Muhammed Ağa'dan sandıkdaş mü'ezzin Hasan Ağa'nın teslim aldığı mücevher

¹ Abdülkadir Özcan, "IV. Mehmed", *İslâm Ansiklopedisi*, 28, 2003, s. 414; Necdet Sakaoğlu, *Bu Mülkün Sultanları*, (6. baskı). Oğlak Yayınları, İstanbul, 2003, s. 270.

² Rifat Osman, *Edirne Sarayı*. (Haz. Süheyl Ünver), Türk Tarih Kurumu Yayını, Ankara 1989, s. 31.

³ Nesrin Çiçek Akçıl, "Sarây-ı cedîd", *İslâm Ansiklopedisi*, 36, 2009, s. 126-128; Semavi Eyice, "Edirne mimari", *İslâm Ansiklopedisi*, 10, s. 432.

⁴ M. Tayyip Gökbilgin, "Edirne", *İslâm Ansiklopedisi*, 10, 1994, s. 426-427; Rıdvan Canım, "Osmanlı Medeniyetinde Muhteşem Bir Payitaht ve Bir Kültür Şehri Olarak Edirne", *Yeni Türkiye*, 67, 2015, s. 1439.

⁵ T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşiv, Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi Derteri, (TS.MA.d). *Gömlek N. 01068*, s. 1.

murassa' kılıç ve hançer ve bıçak vesâ'ir eşyaların müfredâtı defteridir başlığıyla defterin geri kalanını oluşturan kesici ve delici silahlarla IV. Mehmed'in şahsi eşyalarının listesi bulunmaktadır.⁶ Dolayısıyla bu kayıtların iki farklı devir teslim dönemine ait eşyaların listesini içerdiği anlaşılmaktadır.

Çalışma da bundan sonrasında iki farklı başlıkta incelenecektir.

1. Delici ve Kesici Silahlar

Osmanlı döneminde geleneksel silahlar, genellikle delici ve kesici silahlardır. Sonrasında yeni icatlarla beraber ateşli silahlar da devreye girmiştir. Defterde sadece kesici ve delici silahlar zikredildiğinden ateşli silahlara burada yer verilmeyecektir. Kesici silahlar içinde en çok kullanılan kılıçtır. Kılıç, Türk toplumunda savaş aracı olmakla beraber İslamiyet öncesi ve sonrası devirlerde kuvvet ve iktidar sembolü olarak da önemsenmiştir. Bunun yanında 'eslihâ-i câriha' da denilen kesici silahların içinde meç, yatağan, pala, kama, bıçak, hançer balta ve teber gibi türler de bulunmaktadır.

1.1. Kılıç

Kılıç, Türk toplumunda savaş aracı olmakla beraber İslamiyet öncesi ve sonrası devirlerde kuvvet ve iktidar sembolü olarak da önemsenmiştir⁷ Müslümanlar ve özellikle Osmanlılar kılıca ayrı bir saygı göstermişlerdir. Bunda, *Cennet kılıçların gölgesindedir* hadisinin etkili olduğu anlaşılmaktadır.⁸ Bu simgesel durum Osmanlı Devleti'nde kılıç kuşanma törenleriyle de gelenek olarak yaşatılmıştır. Kılıç kuşanmak Osmanlı'da hükümlerlik alameti olarak görülmekteydi.⁹ Diğer yandan kılıç Osmanlı erkânında hediyeleşme unsuru ve sahibinin şerefini simgeleyen bir obje idi.¹⁰

Kılıç ile kama ve hançeri ayıran uzunluk 40 santimetredir. Bu ölçünün üstünde ince uzun kesici silahlara kılıç denir.¹¹ Bu savaş aleti, kılıç kabza, balçak, namlu ve kın gibi dört bölümden meydana gelir. Kılıcın elle tutulan kısmına kabza, kılıcı kullanan kişinin elinin muhafazası için kabzayla namlu arasında bulunan el siperine balçak, esas kesici görevi yerine getiren en mühim kısmına da namlu adı verilmektedir. Kın ise kılıcın kullanılmadığı zamanlarda muhafaza edildiği zarftır.¹²

İncelediğimiz defterin kılıçla ilgili ilk verileri birinci sayfada Şahî Mustafa Ağa'nın teslim ettiği eşyalar arasındadır. Burada "Hind"¹³ kılıçlarıyla murassa ve sade on altı kılıcın olduğu belirtilmiştir¹⁴ 2a sayfası on beş adet kılıç kaydını içermektedir. Mücevherlerle süslü olan bu kılıçların çoğunun altından birinin gümüşten yapıldığı anlaşılmaktadır. Pek çoğu elmas, yakut, inci ve zümrüt gibi taşlarla süslenmiştir. Bazılarının "Hind, Dımışkı"¹⁵ kılıcı şeklinde cinsleri kaydedilmiştir. Bir tanesinin de *Siyah safirî kınlı Sultan Mustafa'nın sûr-ı zamanında müsâhib paşa tarafından rikâb-ı hümâyûna*

⁶ TS.MA.d 01068, s. 2a-4b.

⁷ Salim Aydın, "Osmanlı Silahları, Silah Üretim Merkezleri ve Literatürü Tarihi", *Tarih Okulu*, X, 2011, s. 6.

⁸ Nebi Bozkurt, "Kılıç", *İslam Ansiklopedisi*, 2022, 25, s. 405.

⁹ Abdülkadir Özcan, "Kılıç Alayı", *İslam Ansiklopedisi*, 2022, 25, s. 407.

¹⁰ Arkeolojide kılıçla kama ve hançeri ayıran uzunluk 40 santimetredir. Nebi Bozkurt, "Kılıç", s. 407.

¹¹ Nebi Bozkurt, "Kılıç", s. 405.

¹² Salim Aydın, "Osmanlı Silahları, Silah Üretim Merkezleri ve Literatürü Tarihi", *Tarih Okulu*, X, 2011, s. 7.

¹³ Burada kastedilen hint işi olmalıdır. Başka kaynaklardaki örnekler için bkz. İlhan Gök, "Erzurum Valisi Kara Mustafa Paşa'nın Hayatı ve Muhallefatı", *Sosyal ve Beşeri Bilimlerde Araştırma ve Değerlendirmeler*, Ed. A. Ç. Ceylan- F. Özbay, 2021, s. 486.

¹⁴ TS. MA. d 01068. s. 1

¹⁵ Şam kılıçları, kılıç namluları arasında en ünlüsü olup adına nispetle dımışkı olarak adlandırılırlar. Şam çeliği, Şam işi ya da Şam tekniği olarak bilinen bu kılıç ve kamalar uzun yıllar önemini korumuştur. Salim Aydın, "Osmanlı Silahları, Silah Üretim Merkezleri ve Literatürü Tarihi", s. 7.

ihdâ olunan elmas ve yakutla murassa' altun bendli altun kılıç kabza 1 (gönderildi fi Şaban sene 97) şeklinde kaydedildiği görülmüştür. Sûr-ı Hümâyûn padişahın erkek çocuklarının sünnetleri, kızlarının ise evlendirilmeleri için yapılan düğün törenleridir.¹⁶ Bahsi geçen kişinin IV. Mehmet'in oğlu Mustafa olması gerekmektedir.¹⁷ Bahsi geçen kılıcın da bu düğün esnasında padişaha sunulduğu anlaşılmaktadır.¹⁸

1.2. Hançer ve Bıçaklar

Arapça asıllı bir kelime olan hançer (hincer, hincir, çoğulu hanâcir), ortalama 30-35 cm uzunluğunda eğri, sivri uçlu, çift veya tek ağızlı bir bıçak türüdür. Eğriliğinden ötürü kamadan ayrılır ve kamadan geliştirildiği düşünülmektedir. Namlu, kın ve kabza kısımlarından oluşan hançer, teke tek çarpışmalarda ve uzaktan fırlatıldığında uzak dövüş silahı olarak kullanılmaktaydı. Ateşli silâhların yaygınlaşmasından sonra hançerin kullanımı tören silâhi şeklinde devam etmiştir.¹⁹

İncelenen defterin 1, 2b ve 3a sayfalarında hançer kayıtları mevcuttur. İlk sayfada sade ve murassa kaydıyla yirmi dokuz adet diğer sayfalarda otuz adet hançer tespit edilmiştir. *Hançer ve kabza* şeklinde kaydı tutulan hançerlerin bazılarında kını da eklenmiştir. Diğer yandan hepsinin kılıçlarda olduğu gibi mücevherlerle bezeli olduğu süslemelerinde elmas, yakut, yeşim, zümrüt gibi taşların kullanıldığı görülmüştür. Özellikle tutma yeri olan kabzalarının mücevherlerle süslenildiği anlaşılmıştır ve pek çoğundaki işçilik ve cins minakârî, Kürdî, Selimî, yarma kaydedilmiştir.

Bahsi geçen hançerlerin bazılarının hediye olarak geldiği ya da birilerine ihsan edildiği yanlarına düşen derkarlardan anlaşılmaktadır. Mesela *Selimî kabzalı yakut ve elmaslıca murassa, cengârî minakârî hançer kabza bir* şeklinde kaydedilen hançerin dârü's-sa'âde ağasından geldiği anlaşılmaktadır. *Selimî kabzalı elmas ve yakutla murassa' minakârî hançer kabza bir* şeklinde kaydedilen hançerinse Silahdar Hasan Ağa zamanında Çatalca'da dârü's-sa'âde ağası sa'âdetlü Yusuf Ağa marifetiyle Bektaş Kadın'a ihsân olunduğu notu düşülmüştür.²⁰ Bir diğeri de Çatal kabzalı Hindkârî murassa' hançer kabza bir şeklinde kaydedilmiştir ve 1 Safer sene 95 tarihinde Edirne'de dârü's-sa'âde ağası Yusuf Ağa yediyle Hüsnüşah kadına ihsân olmuştur. Son olarak 5 Rebi'ü'l-evvel 96 (9 Şubat 1685) tarihinde padişah vezîr-i azam İbrahim Paşa hasta olduğunda ona ziyarete gittiği ve bu ziyaret esnasında İbrahim Paşa'nın padişaha bir hançer hediye ettiği anlaşılmaktadır.²¹ Hançerin özellikleri ise kını ve kabzası *necef üzere zümrüd ve yakut ile murassa' ve yeşil bir habbe zümrüdü hançer bir* şeklinde belirtilmiştir.²² Burada muhalefattan gelen iki ayrı hançerin kaydı da dikkat çekicidir. Bunlardan biri *Maktûl vezîr-i a'zam hançerlerinde elmaslı hançer* şeklinde kaydedilmiştir ve dârü's-sa'âde ağası Yusuf Ağa'ya verildiği belirtilmiştir. Bir diğeri de *Merhûm vezîr-i a'zam Mustafa Paşa*²³ mirâs-ı muhalefâtından

¹⁶ M. Zeki Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, İstanbul, C. 3, s. 278.

¹⁷ Necdet Sakaoğlu, *Bu Mülkün Sultanları*, Oğlak Yayınları İstanbul, 2003, s. 287.

¹⁸ *TS. MA. d 01068*, s. 2a.

¹⁹ Tülin Çoruhlu, "Hançer", *İslam Ansiklopedisi*, 1997, 15, s. 548.

²⁰ *TS. MA. d 01068*, s. 2b.

²¹ Bu şahıs Kara İbrahim Paşa olmalıdır. Abdülkadir Özcan, "İbrahim Paşa, Kara" *İslam Ansiklopedisi*, 21, 2000, s. 329-330.

²² *TS. MA. d 01068*, s. 3a.

²³ Bu şahıs Viyana kuşatmasının başarısızlığının müsebbibi olarak görülen ve 25 Aralık 1683 tarihinde idam edilen Merzifonlu Kara Mustafa Paşa olmalıdır. Onun idamından sonra kaynaklarda "Maktûl" sıfatıyla anıldığı belirtilmiştir Abdülkadir Özcan, "Merzifonlu Kara Mustafa Paşa", *İslam Ansiklopedisi*, 29, 2004, s. 249.

gelme kırmızı ve beyaz minalı vasat ve sagır ve hurde yetmiş altı elmaslı murassa' hançer şeklinde kaydedilen ve Pilevneli Ali Ağa'ya verildiği belirtilen hançerdir.²⁴

İncelenen defterdeki bıçaklar ise yine 1 ve 3a sayfasında bulunmaktadır. Birinci sayfada on iki ve diğer sayfada on adet bıçak kaydı mevcuttur. Bunların bir kaçı kınıyla kaydedilmiştir. Kabzalarının mücevherlerle süslü olan bu bıçakların altından yapıldığı Çerkezî, Yemenî, Süleymanî şeklinde çeşitleri ve işçilikleriyle ilgili bilgiler verilen bu bıçakların kabzalarında üd yani öd ağacı, mine, yeşil bir tür yaş olan yeşb, gibi malzemeler kullanılmıştır. Bu listede aynı zamanda birinci sayfada üç yüz adet ve üçüncü sayfada üç tane de çakı kaydı vardır.²⁵

1.3. Diğer Eşyalar

Hazine defterlerine farklı kalemlerdeki eşyalar kaydedilmekte idi. İncelenen defterde de bu farklılıklar göze çarpılmaktadır. Mesela ok atmada kullanılan ve başparmağa takılan aksesuarlardan olan zihgirin çok kez zikredildiği görülmektedir. Genellikle altından imal edilen zihgirlerin elmas, yakut, inci, pıruze, kehribar, hacrû'l-habbe ve lal gibi taşlarla süslendiği anlaşılmaktadır.

Yelpaze, sıcak havalarda serinlemek amacıyla kullanılan kâğıt ya da kumaştan yapılan küçük bir eşyadır. Defterde beş adet olduğu tespit edilen yelpazelerin mücevherlerle süslendiği görülmektedir.²⁶ Yine bunlarda mücevherlerle süslüdür. Bunlardan bir *Merhûm vezir-i azamdan gelme billûr kabzalı otuz sekiz elmaslı iki kebîr incülü murassa' beyaz yelpaze kit'a bir* şeklinde kaydedilmiştir²⁷ ve yukarıda bahsedildiği üzere bu da Merzifonlu Kara Mustafa Paşa'ya ait olmalıdır.

Yedi kayıta ismi geçen ve yaklaşık 100 adet olarak karşımıza çıkan tirkeş, ok koymaya mahsus mahfazadır.²⁸ Seraser ve kadife kumaşlarla imalatı gerçekleştirilen tirkeşin okluğu ile zincirleri altın suyuna bulanmakta ve mücevher kullanılarak süslenmektedir. Defterde "kemik gözlü" şeklinde tanımlandığı da vakidir.²⁹

Savaşta ele takılan eldiven olarak tanımlanan destvan³⁰ ok demek olan tîr³¹ ve onu muhafaza edecek kubûr, yay demek olan keman,³² senglik, altın sehpa defterde rastlanılan diğer eşya ve savaş aletleridir.³³

2. IV. Mehmed'e Ait Eşyalar

İncelediğimiz defterin bazı sayfalarında dağınık halde kaydedilen dönemin padişahının çeşitli eşyalarına rastlanmıştır. Yalnız 4a sayfasında *şevketlü hünkârımızın nefsi-i hümayûnları için olan zırhlardır* başlığının altında uzun sayılabilecek zırhın dışında farklı kalemleri içeren eşyalara rastlanılmıştır. Dolayısıyla buradaki eşyaların da ona ait olduğu düşünülmüştür ve bu kısımda değerlendirilmesi uygun görülmüştür.

Bu konuyla ilgili ilk veri, ilk sayfada yer alan ve *hünkârımızın zırhı ile mükemmel zırh yeridir. Üç binek kolçağı ve ser-penâhî*³⁴ *yokdur*³⁵ şeklinde kaydedilen zırh, savaş esnasında

²⁴ TS. MA. d 01068. s.1.

²⁵ TS. MA. d 01068. S1, 3a.

²⁶ İsmail Parlatur, *Osmanlı Türkçesi Sözlüğü*, Yargı Yayınevi, İstanbul, 2006, s. 1830.

²⁷ TS. MA. d 01068. S. 3b.

²⁸ M. Zeki Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, s. 598.

²⁹ TS. MA. d 01068. s.3b, 4a.

³⁰ İsmail Parlatur, *Osmanlı Türkçesi Sözlüğü*, s. 338.

³¹ İsmail Parlatur, *Osmanlı Türkçesi Sözlüğü*, s.1725.

³² İsmail Parlatur, *Osmanlı Türkçesi Sözlüğü*, s. 897.

³³ TS. MA. d 01068. s.3b, 4a.

silah darbelerinden korunmak için kullanılan; demir, tel levha ya da köseleden yapılmış bir giysidir.³⁶ Bunun bileğe takılan kolçağının ve başı koruyan miğferinin yani ser-penâhının olmadığı kaydı da düşülmüştür.

1097 senesinde tersanede padişaha kullanması için verilen *yeşil minalı on vasat elmaslı altun zih-gîr kıt'a* bir şekilde kaydedilen ok atmak için kullanılan bir tür yüzük olan zihgir de bir diğer takıdır.³⁷ Defterde rastlanılan ok koyma kabı olarak adlandırılan tirkeş ise altın zincirli ve elmaslı olarak tanımlanmıştır.³⁸ Yine bir tür yay olan 'elmaslıca' şeklinde tanımlanan keman ve keman çile başlarının da kaydı bulunmaktadır.³⁹

Bir tür kap olduğu düşünülen ve 'yeğmerdi' olarak da okunma olasılığı olan 'yekmerdi'nin⁴⁰ bir parça olduğu bunun da rikabdar Muhammed Ağa'da olduğu notu düşülmüştür.⁴¹

Yukarıda bahsedildiği üzere defterin 4a sayfasına düşülen eşyalar da çeşitlidir. Öncelikle zırhlara değinilebilir. Zırh kesici ve delici silahlarından korunmak için padişahlarda olduğu gibi dönemin serdarları için de büyük önem taşımaktadır.⁴² Dolayısıyla koruyucu savaş aletlerinden biri olarak sınıflandırılabilir. IV. Mehmed'in zırhlarından ilki *elmasla murassa' altun altı kebîr pullu ve altı çaprazlı ve dört hamâyılı*⁴³ zırh şeklinde tanımlanmıştır ve muskalı olduğu anlaşılmaktadır. Bir diğer zırh da *inna fetahna süresi yazılı altun pullu altun pazulu ve göğüs bağı altun yakasında zümrüd ve yakutlu sekiz altun pul ile donanmış mükemmel zırh bir (kolçağı ve ser-penâhı yokdur.)* şeklinde kaydedilmiştir ve bunun da bir diğeri gibi tabiri caizse tılsımlı olduğu anlaşılmaktadır.⁴⁴ Bu sayfada üç tane daha zırh tespit edilmiştir. Bunlardan biri 'mükemmel' olarak tanımlanmıştır. Diğer ikisinin de altın ile genel itibarıyla altından yapıldığı anlaşılmaktadır. Bunlardan birinin 1096 (1684-85) senesinde Sadr-ı azam İbrahim Paşa marifetiyle Selim Giray Han'a ihsân olduğu da belirtilmiştir.⁴⁵

Tespit edilen eşyalar arasında zırhı tamamlar mahiyette eşyalara da rastlanılmıştır. Bunlardan ilki bir tür başlık olan ser-penâhlardır. Bunlardan biri 'altın kaplı' olarak tanımlanmıştır. Bir diğeri de Dımışkî şeklinde tanımlanmıştır. Bir diğer ser-penâh da

³⁴ Başlık, miğfer. Miğferin enseyi koruyan saçaklı kısmı. İsmail Parlatur, *Osmanlı Türkçesi Sözlüğü*, s. 1493)

³⁵ *TS. MA. d 01068*. s.1.

³⁶ İlhan Ayverdi, *Misalli Büyük Türkçe Sözlük*, Kubbealtı Yayınları, İstanbul, 2010, s. 1388.

³⁷ *TS. MA. d 01068*. s.3b.

³⁸ *TS. MA. d 01068*. s. 3b.

³⁹ *TS. MA. d 01068*. s.4a.

⁴⁰ Yekmerdi bu güne kadar yapılan pek çok çalışmada rastlanılmıştır ve genellikle kap kacak sınıfının içinde değerlendirilmiştir. Örnek için bkz Sağır, Yusuf, "Vâlîde Turhan Sultan'ın Muhallefâtı", *Çanakkale Araştırmaları Türk Yıllığı*, 20, 2016, s. 150). Bir çalışmada da merdiven olarak açıklanmıştır. Merve Karaçay Türkal, "Erzurum Valisi Şahin Mustafa Paşa'nın Muhallefâtı", *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Prof. Dr. Fuat Sezgin Özel Sayısı, 2019, s. 288

⁴¹ *TS. MA. d 01068*. s.3b.

⁴² Örnek için bkz. İlhan Gök, "Diyarbakır Valisi Hüseyin Paşa-zade Sarı Mustafa Paşa'nın Hayatı ve Muhallefâtı", *Hazine-i Evrak Arşiv ve Tarih Araştırmaları Dergisi*, 2(2), 2020, s. 31

⁴³ Hamâ'il, muska, tılsım olarak tanımlanmıştır. İsmail Parlatur, *Osmanlı Türkçesi Sözlüğü*, s. 569.

⁴⁴ Zırhlarda koruyucu olması maksadıyla olsa gerek bu tür duaların kullanılması durumuna başka devlet adamlarının muhallefat örnekleri içinde de rastlanılmıştır. Örnek için bkz. Merve Karaçay Türkal, "Bağdat Valisi Ahmed Paşa'nın Muhallefat (1692- 1694). *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, 52, 2021, s. 221.

⁴⁵ Selim Giray'ın Edirne'de 22 Receb 1095'te (5 Temmuz 1684) padişahın huzuruna çıktığı bilgisi mevcuttur H. Mustafa Eravcı, "Selim Giray", *İslam Ansiklopedisi*, 36, 2009, s. 428. Burada tarihlerde tutarsızlık olsa da muhtemelen yakın tarihteki bir ihsan söz konusu olmalıdır.

elmasla murassa zırhının takımı mahiyetinde görünen elmas ve tepesi altın pullarla süslenmiş olduğu anlaşılmaktadır.⁴⁶

Kolların ve ellerin korunması işleviyle kullanılan zırhların tamamlayıcısı olarak görülebilecek olan elçek, kolçak ve eldivenler de listedeki diğer eşyalardandır. Bunların yapımında semmur, çalkava gibi kürklerin yanında altın ve gümüş gibi madenlerin de kullanıldığı görülmüştür. Altın botluk ve bir beyaz şal giyim eşyalarının arasında yer alabilecek diğer eşyalardır.⁴⁷

IV. Mehmed'e ait olan eşyalar arasında kavanoz, hokka, musluk, gülabdan gibi ilginç objeler de yer almıştır. Kavanozların bazılarının içinde macun olduğu anlaşılmaktadır. Bu macunlardan biri *İkisi devâ-i misk ve birisi cevahir* şeklinde kaydedilmiştir ve buradan bunun bir nevi ilaç görevi gördüğünü anlayabiliriz.⁴⁸

Sonuç

İncelen defter IV. Mehmed'in saltanat yıllarına denk gelmektedir. İçerik açısından da son derece renkli olan bu defter, kültür tarih açısından da önemli veriler sağlamaktadır. Defter genel itibarıyla delici ve kesici silahların Edirne Sarayı'ndakilerin listesini ve IV. Mehmed'e ait eşyaları içermektedir.

Defterdeki çok sayıdaki altından yapıldığı anlaşılan kılıçlar, bıçaklar ve hançerler gibi kesici, ok ve yay gibi delici silahların genelinin mücevherlerle süslenmiş olduğu görülmektedir. Bu haliyle bunlar savaş alanlarında kullanıma gayesinin ötesinde törensel faaliyetlerde kullanılabilir güç ve iktidar sembolü silahlar olarak değerlendirilmelidir.

IV. Mehmed'e ait eşyalar arasında bulunan zırhlar gerçekten dikkat çekicidir. Altın ve gümüşten yapıldığı anlaşılan bu zırhlardan birkaçının dikkat çekici özelliği silahlarda olduğu gibi mücevherlerle süslü olması ve dualarla koruma işlevinin bir nevi güçlendirilmesidir. Defterde elde edilen verilerden elmaslarla süslü, yapımında altının da kullanıldığı zırhının içinde altından yapılmış ser-penâhı, kollarını koruyan kolçağı, ellerini koruyan elçeği ve altın botluğunun içinde gücünü ve iktidarını görsel olarak da ifade eden bir padişahı hayal edebilirsiniz. Elinde mücevherlerle süslü bir altın kılıç ya da ok ve yayının olduğunu bu verilerden hareketle tahayyül etmek hiç de zor değildir. Bir padişahın savaşçı kimliğini vurgulayan bu eşyalar aynı zamanda onun gücünün de simgesel olarak sergilendiği törensel eşya olma işlevini de taşımaktadır.

Vurgulanması gereken bir diğer nokta hazinedeki eşyaların bir kısmının muhaleffattan olduğudur. Hazineye gelir olarak kaydedilen bu eşyaların, padişah tarafından zaman zaman hediye olarak sunulduğuna dair kayıtlara rastlamak da mümkündür.

Kaynakça

Arşiv Belgeleri

T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA), Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi Defterleri (TS.MA. d.) 01068, 1, 2a, 2b, 3a, 3b, 4a, 4b.

Kitap ve Makaleler

Akçıl, Nesrin Çiçek, "Sarây-ı Cedîd", *İslâm Ansiklopedisi*, 36, 2009, s. 126-128.

⁴⁶ TS. MA. d 01068. s. 4a-4b.

⁴⁷ TS. MA. d 01068. s. 4a.

⁴⁸ TS. MA. d 01068. s.4a.

Aydüz, Salim, " Osmanlı Silahları, Silah Üretim Merkezleri Ve Literatürü Tarihi", *Tarih Okulu*, X, 2011, s. 1-37.

Ayverdi, İlhan, *Misalli Büyük Türkçe Sözlük*, Kubbealtı Yayınları, İstanbul.

Bozkurt, Nebi, "Kılıç", *İslâm Ansiklopedisi*, 25, 2022, s. 405-407.

Canım, Rıdvan, "Osmanlı medeniyetinde muhteşem bir payitaht ve bir kültür şehri olarak Edirne", *Yeni Türkiye*, 67, 2015, s. 1436-1459.

Çoruhlu, Tülin, "Hançer", *İslâm Ansiklopedisi*, 15, 1997, s. 548-550.

Eravcı, H. Mustafa, "Selim Giray", *İslâm Ansiklopedisi*, 36, 2009, s. 428-429.

Eyice, Semavi, "Edirne mimari", *İslâm Ansiklopedisi*, 10, 1994, s. 431-442.

Gök, İlhan, "Diyarbakir Valisi Hüseyin Paşa-zade Sarı Mustafa Paşa'nın Hayatı ve Muhallefatı", *Hazine-i Evrak Arşiv ve Tarih Araştırmaları Dergisi*, 2(2), 2020, s. 23-57.

Gök, İlhan, Erzurum Valisi Kara Mustafa Paşa'nın Hayatı ve Muhallefatı", *Sosyal Ve Beşeri Bilimlerde Araştırma Ve Değerlendirmeler*, Ed. A. Ç. Ceylan & F. Özbay, 2, Gece kitaplığı, İstanbul 2021, s. 461-510.

Gökbilgin, M. Tayyip, "Edirne", *İslâm Ansiklopedisi* (Cilt 10, 1994, s. 425-431,).

Karaçay, Türkal M. (2019). Erzurum Valisi Şahin Mustafa Paşa'nın Muhallefatı. *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*. (Prof. Dr. Fuat Sezgin Özel Sayısı), 283-295.

Karaçay, Türkal Merve, "Bağdat Valisi Ahmed Paşa'nın Muhallefatı (1692-1694)", *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, 52, 2021, s. 213-237.

Osman, Rifat *Edirne Sarayı*, Haz. Süheyl Ünver, Türk Tarih Kurumu Yayını, Ankara 1989.

Özcan, Abdülkadir, "Kılıç Alayı", *İslâm Ansiklopedisi*, 25, 2022, s. 407-410.

Özcan, Abdülkadir, "IV. Mehmed" *İslâm Ansiklopedisi*, 28, 2003, s. 414-418.

Özcan, Abdülkadir, "Merzifonlu Kara Mustafa Paşa", *İslâm Ansiklopedisi*, 29, 2004, s. 246-249.

Özcan, Abdülkadir, "İbrahim Paşa, Kara" *İslâm Ansiklopedisi*, 21, 2000 s. 329-330.

Pakalın M. Zeki, *Osmanlı Tarih Deyimleri Ve Terimleri Sözlüğü*, Cilt, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, İstanbul 1993.

Sağır, Yusuf, "Vâlîde Turhan Sultan'ın Muhallefatı", *Çanakkale Araştırmaları Türk Yılığ*, 20, 2016 s. 265-328.

Sakaoğlu, Necdet, *Bu Mülkün Sultanları*, Oğlak Yayınları, İstanbul 2003.

Sami, Şemseddin, *Kâmûs-ı Türkî*. Çağrı Yayınları, İstanbul 1999.

Yardım, Gülser, "17. Yüzyılın İkinci Yarısına Ait Bir Deftere Göre Muhallefattan Hazineye Aktarılan Eşyalar", *Mavi Atlas*, 9(1), 2021, s. 147-170.

Ek**Transkripsiyon**

1 Bin doksan beş senesi Safer'inin on yedinci Cuma günü Edirne Sarayı'nda derûn-ı defterde mestûr olduğu üzere Silahdâr Şahî Mustafa Ağa ber-murâd oldukda olan Hasan Ağa'ya bi'l-muvâcehe ağalar yanında teslim eylediği eşyadır.

Hind kılıçlarıyla sair murassa' ve sade kılıçların mecmû' on altı kılıç ile iki gaddare aded

Murassa' ve sade hançerlerin mecmû' yirmi dokuz aded

Murassa' ve altun bıçak 11, def'a bir aded

Çakı aded üç yüz

Hünkârımızın zırhı ile mükemmel zırh yeridir. Üç binek kolçağı ve ser-penâhı yokdur.

*

Maktûl vezîr-i a'zam hançerlerinde elmaslı hançer darû's-sa'âde ağası Yusuf Ağa'ya verilmiştir. Bir elmas ile murassa' hançer dahi şerif verilüb mahallerine böyle kayd olunmuştur.

*

Merhûm vezîr-i a'zam Mustafa Paşa mirâs-ı muhalledâtından gelme kırmızı ve beyaz minalı vasat ve sagîr ve hurde yetmiş altı elmaslı murassa' hançer kıt'a 1(Pilevneli ? Ali Ağa'ya verilmiştir. Cemaziye'l-evvelinin üçüncü pençsenbe gicesi musâhib küçük Mustafa Ağa yazılı hatt-ı müzeyyen mucebe ihdâ olundu)

2a Sandıkdaş Muhammed Ağa'dan sandıkdaş mü'ezzin Hasan Ağa'nın teslim aldığı mücevher murassa' kılıç ve hançer ve bıçak vesâ'ir eşyaların müfredâtı defteridir.

Elmas ve zümrüd ve yakutla murassa' kebîr hind kılıç aded 1

Def'a elmas ve yakut ve incü ile murassa' sagîr Hind kılıcı aded 1

Siyah safîrî kınlı Sultan Mustafa'nın sûr-ı zamanında müsâhib paşa tarafından rikâb-ı hümâyûna ihdâ olunan elmas ve yakutla murassa' altun bendli altun kılıç kabza 1 (gönderildi fi Şaban sene 97)

Sarı ser-â-ser kınlı elmasla murassa' kırmızı ve beyaz minakârî altundan bendli altun kılıç kabza bir (bir vasat elması noksandır)

Cengârî⁴⁹ safîrî kınlı elmasla murassa' kırmızı ve beyaz minakârî elmaslıca altun bendli altun kılıç kabza bir (göbek bendinde elmas taşın birisi nâkıdır.

Cengârî safîrî kınlı zümrüd ve elmas yakutla murassa' yeşil ve beyaz minakârî ve zümrüd ve yakutluca altun bendli altun kılıç kabza bir

Cengârî safîrî kınlı elmaslıca murassa' yeşil ve beyaz minakârî elmaslıca altun bendli altun kılıç kabza bir

⁴⁹ Kırmızı bir renk. İsmail Parlatır, *Osmanlı Türkçesi Sözlüğü*, s. 245.

Siyah safîrî kınlı kalemkârî sade altun bendli sade altun kılıç kabza bir

Siyah safîrî kınlı yarma kabzalı altun pullu ve altun pullu sade altun kılıç kabza bir

Ada kalembeki yarma kabzalı sade altun bendli demürî şeyh haylı sade altun kılıç kabza bir

Selîmî siyah yarma kemik kabzalı kaptan paşadan gelen sade altun bendli altun kılıç kabza bir

Yeşim yarma Selîmî kabzalı gaytan bendli sade altun bendli altun kılıç kabza bir (kabza tepesindeki taşı nâkısıdır.)

Siyah safîrî kınlı dımışkı/ Dımışkî ⁵⁰ zer nişanlı sim bendli Dımışkî kılıç kabza bir

Balık dişi kabzalı altun bendli sade altun kılıç kabza bir

Altun pullu yarma kabzalı siyah safîrî kınlı sade altun koltuk ? gaddare kabza bir

Yarma kabzalı sade altun koltuk gaddaresi kabza bir

2b Murassa' hançerler

Selîmî kabzalı yakut ve elmaslıca murassa' cengârî minakârî hançer kabza bir (Dârü's-sa'âde ağasından gelen

Kırmızı ve beyaz ve yeşil minakârî Selîmî kabzalı elmasla murassa' hançer kabza bir

Çeşm-i bülbül nakışlı beyaz ve kırmızı yarma minakârî evsat elmasla murassa' Selîmî kabzalı hançer kabza bir

Firengî yarma minakârî elmasla murassa' Selîmî kabzalı hançer kabza bir

Kırmızı ve beyaz minakârî Selîmî kabzalı elmasla murassa' hançer kabza bir

Kırmızı ve beyaz minakârî Selîmî kabzalı elmasla murassa' hançer kabza bir

Kırmızı ve beyaz ve yeşil minakârî Selîmî kabzalı elmasla murassa' hançer kabza bir

Beyaz ve kırmızı cengâvî minakârî Selîmî elmasla murassa' musâhib paşa virgüsü hançer kabza bir

Zümrüd kabzalı yeşil ve beyaz minakârî elmaslı murassa' altun zincirli ve zincirleri üçünde habbe zümrüdü hançer kabza bir

Yeşil ve beyaz ve minakârî Selîmî kabzalı beş kebîr yakutlu elmasla murassa' hançer kabza bir

Selîmî kabzalı beyaz ve yeşil minakârî beş kebîr zümrüdü elmasla murassa' hançer kabza bir

Selîmî yarma balığı kabzalı ve kabza tepesinde bir vasatça yakutlu ve dilbenkde habbe zümrüdü minakârî elmasla murassa' hançer kabza bir

Yeşil yarma Selîmî kabzalı altı yakutlu minakârî elmasla murassa' hançer kabza bir

Yeşil minalı yarma kabzalı üç yakutlu elmasla murassa' minakârî hançer kabza bir

⁵⁰ Parlak, cilalı, düz; Şam'da üretilen bir tür çelik. İsmail Parlatur, *Osmanlı Türkçesi Sözlüğü*, s. 343.

Selimî kabzalı ser-â-pâ tahta zümrüd ile murassa' ve dilbenkde zümrüd habbeli hançer kabza bir

Selimî yarma laciverd kabzalı kabza tepesinde kebîrce elmaslı elmasla murassa' hançer kabza bir

Def'a yarma Selimî laciverd kabzalı tepesinde sagîr elmaslı ve dilbeği hurde yakutluca hançer kabza bir

 koknoş? burnu yarma kabzalı elmasla murassa' hançer kabza bir

Yan Selimî kabzalı yazma minakârî elmasla murassa' hançer kabza bir

Kabza ve kını koknoş? burnu kabza etrafı elmaslıca tepesinde bir vasat elmaslı altun hançer kabza bir

Selimî zihli⁵¹ kabzalı beyaz ve yeşil minakârî elmasla murassa' balçaklı⁵² hançer kabza bir

Selimî kabzalı elmas ve yakutla murassa' minakârî hançer kabza bir (Çatalca'da dârü's-sa'âde ağası sa'âdetlü Yusuf Ağa marifetiyle Bektaş Kadın'a ihsân olundu. Der- zaman silahdâr Hasan Ağa.)

3a Yazma minakârî Selimî kabzalı elmasla murassa' hançer kabza bir

Çatal kabzalı Hindkârî murassa' hançer kabza bir (1 Safer sene 95 tarihinde Edirne'de dârü's-sa'âde ağası Yusuf Ağa yediyle Hüsnişah kadına ihsân olunmuşdur.

Kürdi kabzalı tepesi bir vasat elmaslı ser-â-pâ sade altun hançer kabza bir

Altun Selimî kabzalı tepesinde bir tahta yakutlu Çerkezî altun hançer kabza bir

Yarma balığı kabzalı tahta yakutlu ve hurde elmasla murassa' minakârî hançer kabza bir

Yarma Yemenî kabzalı zümrüd ve yakutla murassa' kalemkârî ve sevâdkârî⁵³ kabza tepesinde bir zümrüdlü altun hançer kabza bir

Kürdî ve yarma yeşim kabzalı kalemkârî ve sevâdkârî altun kını kalemkârî ve sevâdkârî

29 Cemaziye'l-evvel sene 96 Mekke-i mükerreme şerifi olan Şerif Ahmed'den gelüb rikâb-ı hümâyûna verilen kını ve kabzası necef üzere yakut ve zümrüd ile murassa' kalemkârî ve sevâdkârî

5 Rebi'ü'l-evvel sene 96 şevketlü padişahımız vezîr-i az'am İbrahim Paşa'nın hastalığı görmek için sarayına teşrif buyurdıklarında rikâb-ı hümâyûn ihdâ olunan kını ve kabzası necef üzere zümrüd ve yakut ile murassa' ve yeşil bir habbe zümrüdlü hançer bir.

⁵¹ Zih. Yay kırışi, esvab vesaireler kenarlarına çekilen şerit gaytan Şemseddin Sami, *Kâmuûs-ı Türki*, Çağrı Yayınları, 1999, s. 691.

⁵² Kılıç kabzasının aşağısında olan iki taraflı demirden ve gümüşten uzun burun, siper. İsmail Parlatur, *Osmanlı Türkçesi Sözlüğü*, s. s. 152.

⁵³ Sevâd: Karalık. İsmail Parlatur, *Osmanlı Türkçesi Sözlüğü*, s. 1497.

murassa' bıçaklardır

Yan zehir⁵⁴ kabzalı kabza tepesinde bir kebîr tahta zümrüdü ser-â-pâ elmasla murassa' minakârî altun bıçak kabza bir

Sade yan zehir kabzalı on elmaslı yaldızlı bakır kınlı bıçak kabza bir

Beyaz yeşim kabzalı elmas ve yakutluca Çerkezî altunluca bıçak kabza bir

Eblak⁵⁵ balık dişi kabzalı kırmızı ve beyaz minalı ağızlığı hurde elmaslıca Çerkezî altun bıçak kabza bir

Mercan yarma kabzalı kın ağızlığı ve deliği elmaslıca Çerkezî altun bıçak kabza bir

Yemenî kabzalı kın ağızlığı ve düğmesi yakutluca Çerkezî altun bıçak kabza bir

Yarma yan zehir kabzalı minakârî Çerkezî sade altun bıçak kabza bir

Yarma Yemenî kabzalı beyaz ve kırmızı minalı Çerkezî altun bıçak kabza bir

Kabzası ve ağızlığı ve deliği kırmızı ve beyaz minalı Çerkezî altun bıçak kabza bir

Yemenî Süleymanî yarma kabzalı sevadkârî altun hançer kabza bir

Kabza ve kını üd⁵⁶ ve kabza tepesinde bir elmaslı minalıca Çerkezî altun bıçak kabza bir

Yeşb⁵⁷ kabzalı kabzasında bir zümrüd ve üç yakutlu çakı kıt'a bir.

Zer nişan ve hurde yakut ve piruzeli yeşb kabzalı çakı kıt'a bir

Beyaz ve yeşil minalı altun kabzalı çakı kıt'a bir

3b Kalemkârî altun sehpa kıt'a bir

Elmasla murassa' altun zih-gîr kıt'a bir

Yeşil minalı on vasat elmaslı altun zih-gîr kıt'a bir (fi sene 97 tersanede isti'mâl⁵⁸ içün hünkârımıza verilmiştir.)

Tahta yakutla murassa' altun zih-gîr kıt'a bir

Altı incülü hurde yakutlu müşebbek altun zih-gîr kıt'a bir

Piruzekârî altun zih-gîr kıt'a bir

Müşebbek kalemkârî altun zih-gîr kıt'a bir

Bir yakut ve la'lce piruzekari altun zih-gîr kıt'a bir

Üç yakutlu ve üç zümrüdü yeşim zih-gîr kıt'a bir

Bir yakutlu sade yeşim zih-gîr bir

İncü altunluca Yemenî zih-gîr bir

Zer nişanlı ve piruzeli balık dişi müdevver zih-gîr üç

⁵⁴ Çiçek İsmail Parlatır, *Osmanlı Türkçesi Sözlüğü*, s. 1862.

⁵⁵ Eblak: alaca bulaca, rengârenk İsmail Parlatır, *Osmanlı Türkçesi Sözlüğü*, s. 377.

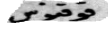
⁵⁶ Öd ağacı İsmail Parlatır, *Osmanlı Türkçesi Sözlüğü*, s. 1743.

⁵⁷ Yeşim, yağmur taşı da denilen yeşil taş İsmail Parlatır, *Osmanlı Türkçesi Sözlüğü*, s. 1834.

⁵⁸ Kullanma, yapma, üretme İsmail Parlatır, *Osmanlı Türkçesi Sözlüğü*, s. 779.

Zer nişanlı Dımışkî zih-gîr üç

Yemenî sade zih-gîr aded dört

 koknoş? burnu zih-gîr aded bir

Yan zehr zih-gîr aded beş

Hacerü'l-habbe zih-gîr aded iki

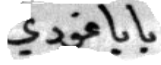
Kehribar zih-gîr aded üç

Laciverdî zih-gîr aded İKİ

Yeşil boyalı kemik zih-gîr aded beş

Mühre zih-gîr aded dört

Balık dişi ve kemik zih-gîr aded sekiz

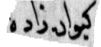

baba gavrî? yekmerdi kıt'a bir (Rikâb-dâr Muhammed Ağa hazretlerindedir. İsti'mâl için hünkârımız için ağa efendimiz marifetiyledir.)

Merhûm vezir-i azamdan gelme billûr kabzalı otuz sekiz elmaslı iki kebîr incülü murassa' beyaz yelpaze kıt'a bir

Def'a kabzası billûr bir kebîr incülü canîbini elli dört elmaslı yeşil yelpaze kıt'a bir

Sim kabzalı yelpaze iki aded (biri kebîrdir)

Kivanzâde işi kabzalı yelpaze aded bir

Şevketlü hünkârımızın nefsi-hümâyûnları için altun zincirli elmaslı tîr-keş kıta bir

Sarı ser-â-ser üzere incü ve zümrüd ve yakut ve lal ile müzeyyen okluğu altun zincirli ve yayalığında ve okluğunda birer kebîr zümrüdlü tîr-keş kıt'a bir.

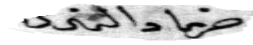
İncü ve zümrüd ve yakut ile müzeyyen ve altun minalı kemerbendli tîr-keş kıt'a bir.

Kırmızı kadife üzere incü ile müzeyyen ve gülleri zincir ve yakutluca ve okluğu altun ve zincirli ve altun kemerbendli tîr-keş kıt'a bir

Kırmızı kadife üzere zer-i düz ve incü ve hurde yakut gülli ve okluğu incü ve yakut zincirli kemerbendi altun ve bükme altun kolanlı tîr-keş kıt'a bir

Altun kabzalı kırmızı kuyruk senglik kıt'a bir

4a Kabza tepesi taşlıca sim kabzalı senglik bir

senglik aded üç

İncülü dest-vân aded yirmi bir (ikisi çukadârlardadır ve ikisi zümrüdlücedir. Ağa efendimiz marifetiyle sekiz adedi isti'mâl olunmuşdur. Ve ikisi dahi şahincibaşı ağaya ihdâ verilmişdir. Aded 10)

Sırmalıca destvân⁵⁹ aded iki

⁵⁹ Dest-vâne: Savaşta ele takılan demir eldiven. İsmail Parlatur, *Osmanlı Türkçesi Sözlüğü*, s. 338.

Hünkârımızın kemâni çile başları elmaslıca kemân kıta bir

işî münakkış kemân aded 4

Münakkış Mısırî aded sekiz (altısı ağa ahzımızdadır)

Münakkış kemân-ı İstanbul aded iki (biri çukadar ağaya ihsân olmuşdur)

Kemân-ı menzil aded iki (ağa efendimiz marifetiyle müsahib Abdülkerim ağaya ihdasdır)

Taşlıca kemik gözlü kamış? tîr⁶⁰ tîr-keş aded otuz beş

Taşlıca kemik gözlü yeşil boyalı tîr tîr-keş aded otuz dört

Sade kemik gözlü yeşil boyalı tîr tîr-keş aded otuz

Telâtin⁶¹ sürmeli? kubûr bir

Tîr mısırî ma'a kubûr deste dört (birisinin kubûru altun şemseli mukavvadır)

Atış oku ma'a kubûr deste iki

Şevketlü hünkârımızın nefsi-i hümayûnları için olan zırhlardır

Elmasla murassa' altun altı kebîr pullu ve altı çaprazlı ve dört hamâyıllı zırh

Ve ser-penâhî elmasla murassa' altun tepe pullucadır.

Tokaları altun naşanlı Dımışkî kolçak çift bir

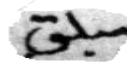
Yeşil minalı altun pullu elçek çift bir.

Altun kaplama üç tahtalı botluk çift bir

İkisi devâ-i misk ve birisi cevahir? ma'cunla memlû sim kavanoş aded üç

Sim sagîr hokka aded bir

Sim sagîr gülâbdân ma'a kapak aded iki

Sim mıslık? bir (harem-i şerifedir):

Pirinç mıslık? bir

Ma'cun olur kavanoş üç

Ma'cun olur hokka yedi

Fagfûrî sagîr hokka bir

Semmûr kolçak aded bir

Çalkava kolçak aded bir

Semmûr eldivan aded bir

⁶⁰ Tîr: ok İsmail Parlatır, *Osmanlı Türkçesi Sözlüğü*, s. 1725.

⁶¹ Rusya'da yapılan bir tür sağlam ve yumuşak deri. İsmail Parlatır, *Osmanlı Türkçesi Sözlüğü*, s. 1675.

Beyaz şal aded bir (bu eşyaların dördü kılardıdır.

Yakalı donanmış mükemmel zırh bir

Zer nişanlı münakkış kolçak çift bir (ma'a sim pullu elçek)

Ma'a dımışkî ser-penâh donanmasıyla

Def'a yakalı mükemmel donanmış zırh bir

Zer nişanlı dımışkî kolçak ma'a elçek bir

Altun kaplu ser-penâh aded bir

İnna fetahna süresi yazılı altun pullu altun pazulu ve göğüs bağı altun yakasında zümrüd ve yakutlu sekiz altun pul ile donanmış mükemmel zırh bir (kolçağı ve ser-penâhı yoktur.)

Def'a yakalı donanmış mükemmel zırh bir (dirhem/zırhem? başları altundur)

Dımışkî üzere zer nişan kolçak ma'a altun pullu elçek çift bir

Dımışkî üzere zer nişan ser-penâh bir

Botluk çift bir

4b Şeşhâne kebîr bel altun pullu ve yakasında on altı altun pulludur iki pazubendli mükemmel zırh bir (altı dirhem başları altundur. (kolçağı ve ser-penâhı yoktur.)

Def'a altı altın kebîr pullu ve yakasında otuz bir altun pullu ve iki altun halka ve iki altun dirhem başlı atın ve yen pervazı altun zırhlı mükemmel zırh aded bir (kolçağı ve ser-penâhı yoktur.) (sadr-ı azam İbrahim Paşa hazretleri marifetiyle Selim Giray han hazretlerine ihsân oldu. Der zaman-ı silahdâr Hüseyin ağa fi 5 ? sene 96.)